

Univerzita Karlova
Přírodovědecká fakulta

Studijní program: Obecné otázky geografie

Mgr. Nina Dvořáková

Kvalita rezidenčního prostředí a rezidenční spokojenost seniorů

Residential Environment Quality and Residential Satisfaction of Seniors

Dizertační práce

Vedoucí práce: doc. RNDr. Martin Ouředníček, Ph.D., a RNDr. Jana Temelová, Ph.D.

Praha, 2017

PROHLÁŠENÍ:

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

Součástí dizertační práce je sedm publikačních výstupů, z nichž jsem jeden vypracovala samostatně a na zbylých šesti jsem se podílela jako spoluautorka.

1. TEMELOVÁ, J., DVOŘÁKOVÁ, N., SLEZÁKOVÁ, A. (2010): Rezidenční spokojenost seniorů v proměňujících se čtvrtích Prahy. Sociální studia, 7, č. 3, s. 95–113. (autorský podíl 0,35)
2. TEMELOVÁ, J., DVOŘÁKOVÁ, N. (2012): Residential satisfaction of elderly in the city centre: The case of revitalizing neighbourhoods in Prague. Cities, 29, č. 5, s. 310–317. (autorský podíl 0,3)
3. DVOŘÁKOVÁ, N., TEMELOVÁ, J. (2012): Kvalita života seniorů v centru Prahy. In: Ouředníček, M., Temelová, J. (eds.): Sociální proměny pražských čtvrtí. Academia, Praha, s. 68–91. (autorský podíl 0,7)
4. TEMELOVÁ, J., NOVÁK, J., POSPÍŠILOVÁ, L., DVOŘÁKOVÁ, N. (2011): Každodenní život, denní mobilita a adaptační strategie obyvatel v periferních lokalitách. Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 47, č. 4, s. 831–858. (autorský podíl 0,25)
5. TEMELOVÁ, J., JÍCHOVÁ, J., POSPÍŠILOVÁ, L., DVOŘÁKOVÁ, N. (2017): Urban social problems and marginalized population in post-socialist transition societies: Perception of the city centre of Prague, the Czechia. Urban Affairs Review, 53, č. 2, s. 273–304. (autorský podíl 0,25)
6. ŠPAČKOVÁ, P., DVOŘÁKOVÁ, N., TOBRMANOVÁ, M. (2016): Residential satisfaction and intention to move: the case of Prague's new suburbanites. Geografiska Annaler: Series B, Human Geography, 98, č. 4, s. 331–348. (autorský podíl 0,4)
7. DVOŘÁKOVÁ, N. (2017 v tisku): Prostorová diferenciacie věkové struktury obyvatelstva Prahy. In: Ouředníček, M., Jíchová, J. (eds.): Sociální prostředí Prahy: Město na prahu 21. století. Academia, Praha.

V Praze, 28. 4. 2017

Podpis

SEZNAM PUBLIKACÍ:

DVOŘÁKOVÁ, N. (2017 v tisku): Prostorová diferenciacie věkové struktury obyvatelstva Prahy. In: Ouředníček, M., Jíchová, J. (eds.): Sociální prostředí Prahy: Město na prahu 21. století. Academia, Praha.

DVOŘÁKOVÁ, N., NEMEŠKAL, J. (2015): Migrační a přirozený přírůstek v Praze. Specializovaná mapa. Mapa č. 1.1 ze série Sociálně prostorová diferenciacie Prahy v historické perspektivě / NAKI, Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Urbánní a regionální laboratoř, Praha.

DVOŘÁKOVÁ, N., TEMELOVÁ, J. (2012): Kvalita života seniorů v centru Prahy. In: Ouředníček, M., Temelová, J. (eds.): Sociální proměny pražských čtvrtí. Academia, Praha, s. 68–91.

ŠPAČKOVÁ, P., DVOŘÁKOVÁ, N., NEMEŠKAL, J. (2014): Vývoj vzdělanostní struktury obyvatel obcí v širokém okolí Jaderné elektrárny Dukovany 1980-2011. Specializovaná mapa. Mapa ze série Vývoj stavu sociálních a ekonomických podmínek v širokém okolí JE Dukovany / TAČR, Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Urbánní a regionální laboratoř, Praha.

ŠPAČKOVÁ, P., DVOŘÁKOVÁ, N., TOBRMANOVÁ, M. (2016): Residential satisfaction and intention to move: the case of Prague's new suburbanites. Geografiska Annaler: Series B, Human Geography, 98, č. 4, s. 331–348.

TEMELOVÁ, J., DVOŘÁKOVÁ, N. (2012): Residential satisfaction of elderly in the city centre: The case of revitalizing neighbourhoods in Prague. Cities, 29, č. 5, s. 310–317.

TEMELOVÁ, J., DVOŘÁKOVÁ, N., SLEZÁKOVÁ, A. (2010): Rezidenční spokojenost seniorů v proměňujících se čtvrtích Prahy. Sociální studia, 7, č. 3, s. 95–113.

TEMELOVÁ, J., JÍCHOVÁ, J., POSPÍŠILOVÁ, L., DVOŘÁKOVÁ, N. (2017): Urban social problems and marginalized population in post-socialist transition societies: Perception of the city centre of Prague, the Czechia. Urban Affairs Review, 53, č. 2, s. 273–304.

TEMELOVÁ, J., NOVÁK, J., POSPÍŠILOVÁ, L., DVOŘÁKOVÁ, N. (2011): Každodenní život, denní mobilita a adaptační strategie obyvatel v periferních lokalitách. Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 47, č. 4, s. 831–858.

PODĚKOVÁNÍ

Ráda bych tímto poděkovala svým školitelům, RNDr. Janě Temelové, Ph.D., a doc. RNDr. Martinovi Ouředníčkovi, Ph.D. Oba jste svým dílem přispěli k tomu, aby tato dizertační práce byla dokončena. Janě děkuji, že mi ochotně radila a pomáhala během mého studia a byla inspirativní partnerkou při tvorbě výzkumů a publikačních výstupů. Martinovi děkuji, že mi pomohl dovést dizertační práci do finální podoby, děkuji mu za jeho podnětné připomínky a komentáře a neustálé povzbuzování. Velký dík vám patří také za to, že jste stáli u zrodu výzkumného týmu Urbánní a regionální laboratoře, jehož součástí jsem mohla být. Díky úspěšnému fungování výzkumného týmu jsem se mohla učit nejen od vás, ale i dalších kolegů, kteří URRLABem prošli.

Další velký dík patří ostatním kolegům z URRLABu, každý jste byl pro mě inspirací v něčem jiném. Děkuji vám, že jsem s vámi mohla pracovat a sdílet s vámi přátelské prostředí ať již ve Vratislavce, nebo Legerce. Děkuji vám za čas, který si vždy uděláte, abychom se mohli mezi sebou poradit nebo probrat malé či velké každodenní pracovní problémy, čas, který vás mnohdy obírá o dobu strávenou nad publikačními výstupy, ale právě tento přístup vytváří přátelské prostředí, které u nás panuje. Za podnětné diskuse při přípravě a za spolupráci na publikačních výstupech děkuji všem spoluautorům, především oběma Janám, Kubovi, Lucce a Petře. Janě J. rovněž děkuji za pomoc při finálním zpracování dizertační práce. Aleně Jíchové děkuji za čas strávený nad korekturami.

Nemenší poděkování patří také mé rodině, která mi v mnoha ohledech umožnila dizertační práci dokončit a v době, kdy jsem se věnovala práci na dizertaci, převzala některé mé povinnosti. Děkuji také svým přátelům, kteří mě neustále povzbuzovali a dodávali sílu ji dokončit.

Za možnost získat studijní zkušenosti na Stockholm University (Department of Human Geography) děkuji katedře sociální geografie a regionálního rozvoje a programu Erasmus.

OBSAH

1 Úvod	8
2 Obecný vstup do problematiky populačního stárnutí a druhého demografického přechodu.....	12
2.1 Demografické stárnutí.....	12
2.1.1 Stárnutí v městském prostředí.....	13
2.1.2 Demografické stárnutí Česka	15
2.2 Druhý demografický přechod.....	16
2.2.1 Počátek proměny demografického chování české populace	17
2.2.2 Proměna demografického chování v kontextu současných evropských měst.....	18
2.3 Shrnutí.....	20
3 Mění se rezidenční prostředí seniorů v kontextu postsocialistického města.....	22
3.1 Proměna sociálně prostorové diferenciací obytného prostředí postsocialistických měst.....	22
3.2 Socio-demografická transformace obytného prostředí Prahy.....	25
3.2.1 Městské centrum	25
3.2.2 Vnitřní město.....	27
3.2.3 Sídliště	30
3.2.4 Suburbánní sídla.....	31
3.3 Shrnutí.....	33
4 Kvalita prostředí a rezidenční spokojenost	34
4.1 Rezidenční spokojenost.....	35
4.2 Rezidenční spokojenost v kontextu stárnutí	40
4.2.1 Vztah člověka a prostředí a jeho využití v konceptu rezidenční spokojenosti	40
4.2.2 Prostorový aspekt rezidenční spokojenosti	42
4.2.3 Časový aspekt rezidenční spokojenosti	45
4.3 Rezidenční spokojenost starých lidí	47
5 Představení uvedených publikací.....	51
5.1 Rezidenční spokojenost seniorů v měnících se lokalitách.....	51
5.2 Rezidenční spokojenost seniorů v revitalizovaných centrálních částech Prahy.....	53
5.3 Kvalita života seniorů v městském centru.....	55
5.4 Každodenní život v periferních lokalitách	57
5.5 Vnímání městského centra v kontextu sociálních problémů a marginalizované populace postsocialistické Prahy	58
5.6 Rezidenční spokojenost a úmysl odstěhovat se: Případové studie tří pražských suburbií.....	59
5.7 Prostorová diferenciací věkové struktury obyvatelstva Prahy.....	60
6 Závěr.....	63
7 Literatura.....	67

ABSTRAKT

Poznání kvality života je interdisciplinární záležitostí. Fyzické a sociální prostředí, které člověk obývá, považujeme za základní stavební kameny kvality lidského života. Klasickou geografickou otázkou je, jaký vztah mezi lidmi a prostředím vzniká. Jedním ze způsobů, jakým můžeme měřit vztah člověka a prostředí, je ptát se, jak člověk prostředí vnímá a jak je hodnotí. Vhodným nástrojem k poznání těchto souvislostí je koncept rezidenční spokojenosti. Rezidenční spokojenost se odvíjí od toho, v jakém souladu jsou potřeby a schopnosti člověka s vlastnostmi prostředí, které obývá. Tato dizertační práce se zaměřuje na pochopení významu prostoru v kontextu stáří a na jeho následnou využitelnost při výzkumech rezidenční spokojenosti stárnoucí populace. Práce přispívá k poznání vysoce společensky relevantního tématu a rozšiřuje poznatky o kvalitě obytného prostředí seniorské populace. Propojuje výzkumy geografie města a gerontologických disciplín. Výzkum rezidenční spokojenosti je řešen na pozadí urbánních procesů, které významně ovlivňují podobu současných postsocialistických měst. Obytné prostředí je v dizertační práci chápáno zároveň jako prostředek a omezení, které podstatným způsobem působí na kvalitu života stárnoucích lidí.

V úvodní části se dizertační práce věnuje zasazení zkoumané problematiky do širšího společenského kontextu. Zaměřuje se na představení procesu demografického stárnutí jak v celosvětovém a českém kontextu, tak na otázky spojené se stárnutím v městském prostředí. V práci jsou diskutovány různé pohledy na stárnutí ve městě spolu s pozitivními a negativními dopady proměny městského prostředí na kvalitu života seniorské populace. Pozornost je věnována postsocialistické urbánní transformaci a proměně demografického chování mladých lidí, které významně formují vlastnosti obytného prostředí seniorů současných střeoevropských měst. V teoretické části se práce věnuje konceptu rezidenční spokojenosti, pomocí kterého jsou hodnoceny názory starých lidí na kvalitu obytného prostředí. Teoretické rozpracování konceptu rezidenční spokojenosti je propojeno s diskusí o významu prostoru v každodenním životě stárnoucích lidí. Druhou část práce tvoří soubor sedmi odborných publikací zpracovaných většinou v širším autorském kolektivu. Kvalitě obytného prostředí seniorů se věnují tři publikace, které skrze rezidenční spokojenost hodnotí vlastnosti obytného prostředí seniorů ve třech odlišných typech městských čtvrtí. Zbylé publikace nahlížejí na kvalitu obytného prostředí rozdílnými způsoby, skrze rezidenční spokojenost jako možný spouštěč rezidenční mobility, skrze hodnocení aktérů na poli sociální politiky a skrze problémy a strategie spojené s životem v periferních obcích.

Klíčová slova: geografie města – rezidenční spokojenost – senioři – kvalita obytného prostředí – transformující se obytné prostředí – Praha

ABSTRACT

Researching the quality of life is an interdisciplinary matter. The physical and social environment that man inhabits, we consider to be the basic building blocks of the quality of life. The classical geographic question is what kind of relationship between people and the environment arises. One way we can measure the relationship between man and the environment is to ask how man perceives the environment and how he evaluates it. A suitable tool for understanding these contexts is the concept of residential satisfaction. Residential satisfaction derives from alignment of the needs and abilities of man with the qualities of the environment that he inhabits. This dissertation focuses on the understanding of the meaning of space in the context of aging and its subsequent utility in the research of the residential satisfaction of the aging population. This dissertation contributes to the realization of a highly socially relevant topic and expands knowledge about the quality of the living environment of the senior population. It connects research concerning urban geography and gerontological disciplines. Research on residential satisfaction is performed on the background of urban processes that significantly influence the shape of the current post-socialist cities. The residential environment in the dissertation is understood as both means and limitations that significantly affect the quality of life of older people.

In the introductory part, the dissertation deals with the introduction of the studied subject into the wider social context. We focus on introducing the process of demographic aging both in a global and a Czech context as well as on issues related to aging in the urban environment. This dissertation discusses different perspectives on aging in the city together with the positive and negative impacts of the transformation of the urban environment on the quality of life for the senior population. Attention is paid to post-socialist urban transformation and the change of demographic behaviour of young people that significantly shape the characteristics of a seniors living environment in contemporary Central European cities. The theoretical part is dedicated to the concept of residential satisfaction through which we assess the views of older people on the quality of their living environment. The theoretical elaboration of the concept of residential satisfaction is linked to the discussion of the importance of space in the everyday life of aging people. The second part of the work consists of a set of seven expert publications, mostly written by a broader collective of authors.

Keywords: urban geography – residential satisfaction – seniors – quality of residential environment – transforming residential environment – Prague

1 ÚVOD

Pro některé z nás je život dobou mezi narozením a smrtí, pro jiné je život kontinuem přesahujícím obě tato ohraničení. Pro potřeby našeho vzájemného dorozumívání a líčení sebe samých jsme život rozdělili na etapy dětství, mládí, dospělosti a stáří. Přestože každému z těchto životních období přisuzujeme různé mentální a fyzické schopnosti člověka, získané životní zkušenosti a hrané sociální role, je hojně používaným a zjednodušujícím nástrojem pro vymezení jednotlivých etap života chronologický věk. Dosažený věk využíváme jako základní kritérium výběru, na jeho základě pak hodnotíme různé společenské procesy. Přesto se napříč lidským společenstvím setkáváme s odlišným chápáním a definováním jednotlivých životních etap, jejichž obsah je daný různým kulturním kontextem a historickým vývojem. Jako příklad můžeme uvést měnící se věkovou hranici pro vymezení stáří, jejíž stanovení je založeno na historickém vývoji, kulturních zvyklostech a ekonomickém rozvoji společnosti (Linhart, Vodáková 2009).

Mnoho z nás touží prožít důstojně všechna životní období. Dosažení slušné životní úrovně se pro nás stává každodenní rutinou. Někteří z nás mají v životě to štěstí, že dosažení patřičné životní úrovně je pro ně snazší než pro ostatní, neboť okolnosti jejich života nejsou spojeny s překonáváním velkého množství překážek, druzí naopak disponují schopnostmi, které jim umožňují se lépe vyrovnat s nastolenými komplikacemi. Přesto kvalita našich životů nezávisí jen na našem snažení, ale i na vnějších okolnostech, na dějích odehrávajících se kolem nás a procesech formujících naše obytné prostředí.

Tato dizertační práce se blíže věnuje problematice stáří. Spolu s rostoucím zastoupením starších osob ve společnosti je přikládán větší význam otázkám vztahujícím se k životním podmínkám starých lidí. Demografické stárnutí se stalo běžnou součástí politické agendy. Mezinárodní organizace analyzují celosvětové dopady demografického stárnutí a vytvářejí dokumenty obsahující strategie a doporučení pro zlepšení životních podmínek seniorů a zamezení negativních dopadů populačního stárnutí¹. Problematika stárnutí však není řešena pouze na mezinárodní úrovni. V českém prostředí jsou na celostátní úrovni stále diskutovány různé alternativy, s jejichž pomocí bude možné efektivně reagovat na stoupající výdaje v penzijním systému a na rostoucí poptávku po zdravotnických a sociálních službách. Na úrovni měst a městských částí se setkáváme s lokálními tiskovinami, které seniorům poskytují množství informací o místních službách a volnočasových aktivitách. Dobře viditelným jevem posledních let jsou ve veřejném prostoru cvičební hřiště určená přímo seniorům či pracovníci sociálních služeb rozvázející obědy do seniorských domácností. Tyto skutečnosti dobře ilustrují skutečnost, že problematice demografického stárnutí je věnována pozornost

¹ Z aktuálních dokumentů jmenujme například Active Ageing (World Health Organization 2002), Global age-friendly cities (World Health Organization 2007), Strategic Implementation Plan for The European Innovation Partnership on Active and Healthy Ageing (European Commission 2011), Ageing in Twenty First Century (United Nations Population Fund a HelpAge International 2012).

na různých prostorových úrovních a témata související s populačním stárnutím jsou společensky vysoce relevantní.

Mnohé skutečnosti také nasvědčují o propustnosti či šíření návrhů z jedné geografické úrovně na druhou. Politiky a návrhy přijaté na globální úrovni mají významný dopad pro řešení otázek stárnutí na územně řádově nižších úrovních. V této souvislosti můžeme mluvit například o dokumentu *Global age-friendly cities* (World Health Organization 2007). Přestože se jedná o dokument vydaný mezinárodní organizací, jsou návrhy a strategie v něm obsažené realizovány na úrovni měst a městských čtvrtí a světová města ho využívají jako inspiraci při vytváření „věku přátelského“ městského prostředí. Obdobným procesem prochází i opatření přijatá Evropskou komisí (European Commission 2011), která následně slouží jako doporučení pro národní politiky jednotlivých členských států (například *Strategic Implementation Plan for The European Innovation Partnership on Active and Healthy Ageing*).

Ačkoliv jsme uvedli, že proces demografického stárnutí se dotýká všech prostorových úrovní, zabývá se tato dizertační práce převážně problematikou stárnutí na mikroúrovni města. V případových studiích, představených v druhé části dizertační práce, jsou v kontextu demografického stárnutí hodnocena obytná prostředí různých částí města. Tento přístup navazuje na tradici albertovské sociální geografie, jejíž pojetí geografie města je v mnoha aspektech blízké sociálně ekologickému přístupu chicagské školy (například Ouředníček a kol. 2009). Zvolený prostorový rozsah případových studií, v předkládaném empirickém výzkumu vymezený nejčastěji prostorem jednotlivých čtvrtí či městských částí, je rovněž v souladu s poznatky o významu místa bydliště pro seniorskou populaci.

Význam obytného prostředí, čtvrti či sousedství pro udržení kvalitního života ve stáří je možné doložit na příkladu konceptu stárnutí v místě, jehož hlavní ideou je možnost zestárnout bez nutnosti odstěhovat se z domova (Bartlett, Peel 2005). Přestože stárnutí v místě bydliště se jeví jako přirozená součást života, je stárnoucí člověk preferující tento způsob života postaven před rozhodnutí, zda je schopen postarat se sám o sebe či musí využít pomoci asistence rodiny nebo sociálních služeb. Mnohdy tak rozhodnutí člověka o tom, jestli zůstane, nebo se odstěhuje, závisí i na kvalitě čtvrti či sousedství, které obývá. Ve veřejném prostoru města se odehrávají aktivity všedních dní, jejichž obsahem je obstarávání každodenních potřeb a udržování sousedských vztahů (Musil 1967). Přítomnost prvků v obytném prostředí seniorů, jako je občanská vybavenost, veřejné prostory, infrastruktura a veřejná doprava, je považováno za významný faktor přispívající k udržení soběstačnosti seniorů. Obdobně důkladná znalost prostředí představuje pro seniory výhodu při vykonávání každodenních činností. Prostor v životě seniorů nehraje však pouze podpůrnou a funkční roli, ale má význam vztahový a symbolický. Na základě dlouhodobého pobytu si rezidenti vytvářejí vztah jak ke geografickému prostředí, tak i k lidem, kteří s nimi místo bydliště sdílejí (Sýkorová

2008). Místo, které senioři obývají², je součástí jejich životní identity a dimenzí, která ovlivňuje pocit spokojenosti a kvalitu seniorského života (Kahana a kol. 2003, Phillips a kol. 2005).

Postsocialistická urbánní transformace a zapojení středoevropských měst do globálních struktur se významnou měrou promítly do každodenního života obyvatel našich měst (Ouředníček, Temelová 2009). Annett Steinführer a Annegret Haase (2007) však poukazují na skutečnost, že podoba současného středoevropského města není formována pouze procesy postsocialistického přechodu, nýbrž že městské prostředí je ovlivněno i proměnou demografického chování současné populace. Proměna demografického chování, mezi jejíž znaky řadíme přijímání postmoderního způsobu života, diferenciaci životních stylů a vytváření nových typů domácností, na jedné straně posiluje proces demografického stárnutí městské populace. Na straně druhé přispívá v důsledku měnících se rezidenčních preferencí mladých lidí k omlazování a sociální a demografické polarizaci vybraných městských částí. Předpokladem této dizertační práce je, že v důsledku výše uvedených procesů dochází k významným změnám v obytném prostředí seniorů. Zjišťování, jakým způsobem na tyto změny senioři reagují a jak hodnotí kvalitu transformujícího se urbánního prostředí, bylo hlavním cílem této dizertační práce.

Předložená dizertační práce se věnuje problematice stárnutí v městském prostředí a poznání prostorových souvislostí stárnutí. Úžeji je zaměřena na hodnocení kvality obytného prostředí seniorské populace. Kvalita prostředí je zde hodnocena především na základě subjektivní interpretace reality, kterou chápeme jako výpověď, v níž jsou zaznamenány zkušenosti specifické demografické skupiny obyvatel. Nástrojem pro poznávání subjektivního hodnocení jsme zvolili koncept rezidenční spokojenosti. Vzhledem k tomu, že téma práce se pohybuje na pomezí výzkumu různých sociálních věd, je teoretický rozbor konceptu rezidenční spokojenosti propojen s diskusí o významu prostoru v každodenním životě stárnoucích lidí. Prostorové souvislosti stárnutí jsou řešeny v kontextu soudobého středoevropského města, proto je v práci kladen důraz na popis urbánních procesů, které se v posledních pětadvaceti letech podílely na utváření jeho podoby. Práce je založena na empirickém poznání reality, přičemž sledování zkoumaných jevů probíhá na mikroúrovni. Dizertační práce si klade několik dílčích cílů, které na sebe navazují a jsou vzájemně propojené.

² Stejně jako veřejné prostory města umožňují seniorům obstarávat každodenní potřeby, je pro seniory důležitá i privátní část městského prostředí (Kearns, Andrews 2005). Na rozdíl od veřejného prostředí je **prostor domova** v české a slovenské geografii spíše opomíjeným tématem. Privátní význam domova a jeho prostorové uspořádání ve vztahu k utváření vlastní identity je diskutován především v sociologických a antropologických výzkumech (například Sýkorová 2008, Vacková, Galčanová 2014, Vacková a kol. 2014). Domov představuje pro seniory místo, ve kterém tráví většinu dne. Specifický význam má pro seniory, již jsou limitováni zdravotním stavem a nejsou schopni navštěvovat okolní venkovní prostředí. Bydlení ve vlastním bytě či domě poskytuje seniorům pocit soukromí a možnost kontrolovat prostor, který obývají (Phillips, Ajrouch, Hillcoat-Nallétamby 2010). Přestože prostoru domova není v této práci věnována větší pozornost, jsme si vědomi jeho nezanedbatelného významu v kontextu každodenního seniorského života.

Tři cíle dizertační práce:

1. Zasazení problematiky stárnutí v městském prostředí do kontextu postsocialistické urbánní transformace a proměny demografického chování české společnosti. Účelem je diskutovat dopady transformace obytného prostředí seniorů a v této souvislosti objasnit, jakým způsobem senioři nahlíží na proměnu funkční, fyzické a sociální struktury městského prostředí.

2. Teoretické uchopení konceptu rezidenční spokojenosti, diskuse poznatků, které odhalují význam a vliv jednotlivých faktorů na utváření subjektivního hodnocení rezidenčního prostředí.

3. Vzhledem k tomu, že se dizertační práce zaměřuje na problematiku městského prostředí ve vztahu k seniorské populaci, je dalším cílem propojit koncept rezidenční spokojenosti s teoretickým porozuměním významu prostoru v kontextu stáří. Snahou je rovněž diskutovat jejich vzájemnou provázanost a využitelnost při výzkumech kvality obytného prostředí.

Dizertační práce se skládá ze dvou hlavních částí.

První část je věnována (i) zasazení zkoumané problematiky do širších společenských souvislostí a (ii) širšího kontextu současného střeoevropského urbánního vývoje a (iii) teoretické diskusi používaného konceptu. První kapitola uvádí do řešené problematiky. Druhá kapitola je zaměřena na širší souvislosti proměny demografického chování současné české populace. Pozornost je věnována především druhému demografickému přechodu a demografickému stárnutí. Třetí kapitola představuje problematiku stárnutí populace v souvislosti s aktuálními urbánními procesy. Všíká si dopadů postsocialistické urbánní transformace a změn demografického chování na obytné prostředí seniorů. Ve čtvrté kapitole je představen koncept rezidenční spokojenosti a jsou v ní zdůrazněny aspekty, jež svou povahou ovlivňují percepci rezidenčního a městského prostředí, pozornost je rovněž věnována výzkumu rezidenční spokojenosti v kontextu stárnoucí populace.

Druhá část práce obsahuje přehled publikací, které reprezentují empirickou část práce vytvořenou v širším autorském kolektivu.

2 OBECNÝ VSTUP DO PROBLEMATIKY POPULAČNÍHO STÁRNUTÍ A DRUHÉHO DEMOGRAFICKÉHO PŘECHODU

Tato kapitola se zabývá dvěma demografickými procesy, které významně formují socio-demografickou strukturu současných měst. Na začátku kapitoly je obecně představen proces demografického stárnutí. V souvislosti s tématem dizertační práce je věnována pozornost způsobu, jakým je nahlíženo na stáří a stárnutí v kontextu městského prostředí. Ve druhé části kapitoly jsou představeny širší souvislosti druhého demografického přechodu a proměny demografického chování současné české populace. Zároveň jsou popsány znaky transformace sociální struktury současných evropských měst, které se odvíjejí od demografického přechodu.

2.1 DEMOGRAFICKÉ STÁRNUTÍ

Proces demografického stárnutí lze popsat jako změny ve struktuře věku a pohlaví, jejichž důsledkem je absolutní i relativní nárůst starých lidí v populaci (Phillips, Ajrouch, Hillcoat-Nallétamby 2010, Rychtaříková 2011). Příčinou populačního stárnutí je postupné snižování úrovně úmrtnosti a porodnosti, což se projevuje prodlužující se délkou života a poklesem počtu dětí v populaci (Peace a kol. 2007a, Mašková 2009). Pokles úrovně obou složek demografické reprodukce, označovaný jako demografický přechod, probíhal ve vyspělých zemích od konce 18. století. Byl podmíněn mnoha revolučními procesy ve společnosti, mezi něž patří například nástup industrializace a urbanizace, rozvoj vzdělání a rozmach střední třídy (Aries 1980, Rabušic 1995, Pavlík 2009).

V současné době tvoří senioři jednu dvanáctinu celosvětové populace (United Nations 2015b). Proces demografického stárnutí je ve světě silně diferencovaný. Zatímco Evropa je v současné době jedním z nejstarších kontinentů a podíl lidí ve věku 65 a více let tvoří 18 % populace, na ostatních kontinentech (vyjma Severní Ameriky a Austrálie)³ je proces demografického stárnutí méně rozvinutý. Jako příklad můžeme uvést podíl seniorů v afrických státech. Na rozdíl od Evropy tvoří senioři v afrických zemích pouhých 3,5 % obyvatel (United Nations 2015a). Nerovnoměrný průběh demografického stárnutí v různých částech světa je zapříčiněn časově odlišným průběhem demografické revoluce. Zatímco ve vyspělých státech byl proces demografické revoluce ukončen na počátku 20. století, v rozvojových zemích se začal rozvíjet až na počátku 50. let 20. století (Mašková 2009). S rozdílným stadiem pokročilosti populačního stárnutí souvisí i rychlost, s jakou budou jednotlivé země stárnout v budoucnu. V nadcházejících desetiletích zaznamenají nejmarkantnější nárůst podílu seniorů na celkovém počtu obyvatel státy Latinské Ameriky a Asie (United Nations 2014).

Rozdíly v demografickém stárnutí však nemusíme hledat pouze mezi jednotlivými kontinenty či různě vyspělými zeměmi. Odlišnosti nalézáme i v různých typech osídlení. Vyšší

³ Mezi země s vyšším zastoupením seniorské populace řadíme ještě Japonsko, Austrálii, Nový Zéland a Rusko.

dynamiky populačního stárnutí dosahují urbanizované oblasti světa. V současné době žije 58 % všech seniorů ve městech, o něco více jsou do městských regionů koncentrováni nejstarší senioři (United Nations 2015b)⁴. Obdobný proces zaznamenáváme i v Evropě, ve které je proces stárnutí v urbanizovaných částech podstatně dynamičtější než na venkově, stejně tak jsou do městských regionů více koncentrováni i nejstarší senioři. V případě Evropy je populace nejstarších seniorů tvořena ze 70 % obyvateli měst (United Nations 2015b).

Proces demografického stárnutí má i svá specifika. Jedním z nich je převaha žen. V důsledku vyšší naděje dožití tvoří ženy téměř dvě třetiny celosvětové populace nejstarších seniorů (United Nations 2014). Ve vyspělých zemích dochází k sblížení naděje dožití u mužů a žen. V nadcházejících letech je tak v těchto zemích možné očekávat vyrovnanější zastoupení obou pohlaví především v mladších seniorských kategoriích, převaha žen na vrcholu demografické pyramidy však zůstane nezměněna (Mašková 2009). Ve spojitosti s feminizací stáří je poukazováno na problémy, kterým mohou být samostatně žijící ženy ve stáří vystaveny. Jedná se například o problematiku sociální izolace, chudoby, zhoršení zdravotního stavu či jiné formy deprivace (Phillips, Ajrouch, Hillcoat-Nallétamby 2010).

Především ve vyspělých zemích je pak aktuální početní nárůst nejstarších seniorů. Rychtaříková (2011) uvádí, že přibývání nejstarších seniorů se odvíjí od nárůstu naděje dožití ve vyšším věku. Přestože je období čtvrtého věku⁵ obecně charakterizováno jako období zranitelnosti a úpadku fyzických a mentálních schopností, upozorňují Peace a kol. (2007a), že toto zobecňování je zavádějící, neboť spolu s nárůstem naděje dožití a přibýváním dlouhověkých lidí narůstá i heterogenita nejstarší populace.

2.1.1 STÁRNUTÍ V MĚSTSKÉM PROSTŘEDÍ

Město jako životní prostor seniorů je vnímáno různě. Na rozdílné interpretace seniorského života v městském prostředí poukazuje Dana Sýkorová (2012). Ve stati věnované problematice stárnutí v městském prostředí upozorňuje na (i) negativní charakteristiky stárnutí ve městě, (ii) ambivalentně vnímané vlastnosti městského prostředí v kontextu stárnutí, (iii) nepříznivé hodnocení transformačních urbánních procesů a jejich dopadů.

Stárnutí ve městě je vnímané negativně z důvodů vyšší anonymity městského života, osamělosti, segregace a izolace (Phillipson 2004, Sýkorová 2012). Na riziko mnohonásobného ohrožení sociálním vyloučením, které pro seniory představuje život ve znevýhodněných čtvrtích, upozorňují Scharf, Phillipson a Smith (2005). Ohrožení seniorů však nevychází jen z podstaty samotného stáří či stárnutí ve znevýhodněných lokalitách, ale jak upozorňují Vidovičová a Gregorová (2010), je podmíněno kombinací vyššího věku a dalších

⁴ V tomto případě se jedná o seniory ve věku 60 a více let.

⁵ O čtvrtém věku se mluví v souvislosti s pozdním stářím. Pokud se zaměříme na vymezení věku pomocí chronologického stáří, nachází se rozmezí mezi třetím a čtvrtým věkem ve vyspělých zemích mezi 80 až 85 lety života (Baltes, Smith 2003).

znevýhodňujících faktorů, mezi něž se řadí pohlaví, etnicita, chudoba nebo narůstající mentální a fyzická omezení.

Mezi kladné vlastnosti městského prostředí jsou řazeny funkční rozmanitost, přítomnost veřejné dopravy, sociálních služeb a infrastruktury pro pěší (například Mollenkopf a kol. 1997, Patterson, Chapman 2004, Föbker, Grotz 2006). V uvedených případech senioři těží z kratších docházkových vzdáleností mezi domovem a službami a z vyšší frekvence veřejné dopravy. Naopak za nepříznivé rysy města jsou považovány přelidnění, celkové znečištění životního prostředí, dopravní zácpy, obavy z kriminality, neestetičnost prostředí, nedostatek vhodných veřejných míst, vyšší životní náklady a častá obměna obyvatel a z ní plynoucí oslabení sociálních vazeb (Fokkema, Gierveld, Nijkamp 1996, Sýkorová 2012, Vidovičová, Gregorová 2010).

Stresující faktory představují pro seniory důsledky transformačních urbánních procesů, ale i rychlost, s kterou proměna městského prostředí probíhá (Phillipson 2004, Phillips a kol. 2005). Scharf, Phillipson a Smith (2005) v kontextu transformace městského prostředí negativně hodnotí časté změny související s nízkou rezidenční stabilitou v přechodných zónách měst (*zones of transition*) a celkový úpadek méně atraktivních čtvrtí obývaných převážně nízkopříjmovými skupinami obyvatel. Dopady proměn městského prostředí na seniorskou populaci mnohdy souvisejí s nahrazováním jedné skupiny obyvatel druhou, zvyšováním sociálního statusu čtvrti, fyzickou revitalizací městského prostředí či celkovým úpadkem obytného prostředí seniorů.

Jako příklad rozporuplného hodnocení revitalizačních procesů sledujme, jakým způsobem je hodnocen proces gentrifikace. Obecně je gentrifikace popisována jako proces obnovy vnitroměstských čtvrtí, v jehož průběhu je původní obyvatelstvo s nižšími příjmy nahrazeno střední třídou (Hamnett 1991). Kupní síla nově přistěhovalých obyvatel s vyšším sociálně-ekonomickým statusem přispívá k proměně struktury lokálních služeb. Střet různých životních stylů a nároků kladených na městský prostor může vyústit až ve vznik lokálních konfliktů mezi původními a nově příchozími obyvateli. Podle Atkinsona (2004) nedobrovolné stěhování, nutnost čelit tlaku na prodej nemovitostí a zvyšující se ekonomické zatížení domácnosti mnohdy představují pro původní obyvatele enormní psychickou zátěž. Původní obyvatelstvo tak mnohdy odchází v důsledku vzrůstajících životních nákladů a rostoucích cen bydlení.

Přestože jsou senioři často považováni za oběti gentrifikace, upozorňují Philip Nyden, Emily Edlynn a Julie Davis (2006) na fakt, že i starší lidé (v tomto případě s vyššími příjmy) jsou skupinou, pro niž je bydlení v gentrifikovaných oblastech atraktivní. Na skutečnost, že revitalizační procesy nemusí mít pro seniory jen negativní důsledky, ale mohou přispět například k diferenciaci služeb, upozorňují Temelová, Dvořáková a Slezáková (2010). Victoria Burns, Jean-Pierre Lavoie a Damaris Rose (2012) zahrnují mezi další přínosy revitalizačních procesů zisky z nárůstu cen nemovitostí, vyšší míru bezpečí v důsledku zvýšeného počtu lidí ve veřejném prostoru, zkvalitnění veřejných služeb a nárůst příležitostí pro potkávání se s lidmi.

Podobné pozitivní i negativní příklady svázané s proměnou městských čtvrtí nám ve své stati předkládá i Sýkorová (2012). Spolu s ní tak můžeme konstatovat, že město jako životní

prostředí stárnoucích lidí nelze jednoznačně označit pouze negativním či pozitivním hodnocením. Vlastnosti městských čtvrtí jsou značně diferencované, stejně tak procesy v nich se odehrávající mají odlišné rysy. Na jejich průběhu se podílejí různí aktéři, urbánní procesy probíhají v různých souvislostech a následky z nich plynoucí mají odlišné dopady na různé skupiny obyvatel. Spíše než považovat urbánní procesy za negativní či ohrožující je potřebné proniknout hlouběji do jejich povahy a poznat, jakým způsobem diferencovaně ovlivňují každodenní život městských obyvatel.

Jak plyne z předchozích odstavců, zatímco jedni autoři považují některé z vlastností městského prostředí ve vztahu ke kvalitě seniorského života za negativní, jiní autoři dávají tyto charakteristiky do souvislosti s pozitivním hodnocením městského prostředí. Rozdílná hodnocení se odvíjejí od míry, s jakou se daný jev vyskytuje v obytném prostředí seniorů. Diferenciace hodnocení daného jevu je ale dána i heterogenitou názorů seniorské populace. Podle Rabušice (1995) je seniorská populace tvořena různými generacemi s odlišnými životními zkušenostmi a prožitky. Stejně tak se postoje seniorů liší podle přijatého způsobu života, socio-ekonomického postavení, potřeb v oblasti spotřeby, zdravotní péče a bydlení.

2.1.2 DEMOGRAFICKÉ STÁRNUTÍ ČESKA

Počátek procesu demografického stárnutí v Česku datují autoři různě. Mašková (2009) ho vztahuje ke konci prvního demografického přechodu do období mezi dvěma světovými válkami, naopak Rabušic (1995) ho spojuje s 50. lety minulého století⁶. V současné době můžeme mluvit o procesu intenzivního populačního stárnutí, jenž je ovlivněn jak nízkou úrovní plodnosti, tak přesunem populačně silných ročníků směrem k věkové hranici stáří (Mašková 2009). To potvrzuje i porovnání Česka s jednotlivými zeměmi Evropské unie. Procentuální zastoupení seniorů ve věku 65 a více let v české populaci nedosahuje ve srovnání s ostatními evropskými zeměmi extrémních hodnot (17,4 % versus 18,5 % průměru EU). Při srovnání Česka s ostatními zeměmi EU však zjistíme, že česká seniorská populace zaznamenala mezi lety 2004–2014 jeden z nejvýznamnějších nárůstů seniorské populace v Evropě (Eurostat 2015).

Ačkoliv považujeme proces demografického stárnutí za celonárodní fenomén, nese stejně jako jiné procesy znaky regionální diferenciace. Mezi sídla s nejstarší věkovou strukturou na území Česka patří obce do 200 obyvatel (v tomto případě se nejedná o obce ležící v zázemí velkých měst, jejichž populační vývoj byl ovlivněn procesem suburbanizace) a města nad 50 tisíc osob (Puldová 2011, Vidovičová a kol. 2013). V Praze žije v současné době necelých 230 tisíc lidí ve věku 65 a více let (18,2 % pražské populace, Český statistický úřad 2014). Sledování vývoje populačního stárnutí jednotlivých pražských městských částí je blíže popsáno v přiložených empirických studiích (například Dvořáková, Temelová 2012, Dvořáková 2017). Dodejme jen, že diferenciaci věkové struktury v jednotlivých částech Prahy podmiňuje

⁶ Oba autoři však upozorňují na zpomalení procesu stárnutí v průběhu 20. století v důsledku velikostních výkyvů následujících generací.

mnoho faktorů, mezi něž můžeme zařadit jak širší historické souvislosti (socialistickou bytovou politiku), tak i současné rezidenční preference, životní styl a migrační chování různých skupin populace či image a odlišné vlastnosti obytného prostředí (více například Ouředníček 2002, Pospíšilová, Nemeškal 2015, Dvořáková 2017).

Ekonomické dopady demografického stárnutí české společnosti jsou spojovány s rostoucími výdaji na zdravotnictví či s vyšším objemem vyplácených starobních důchodů. Mezi ekonomy panuje rovněž obava o klesající produktivitu stárnoucí společnosti (Rabušic 2004). Odchod do důchodu má významný ekonomický dopad i na samotné seniory. V důsledku ukončení pracovního poměru dochází u seniorských domácností k poklesu příjmů. Podle Sýkorové (2016) jsou senioři mnohonásobně více ohroženi chudobou než pracující domácnosti. Přesto není chudoba jednoznačným atributem stáří, spíše věk spolu s dalšími aspekty⁷ přispívá k vyšší pravděpodobnosti ohrožení chudobou. Mezi nejohroženější skupiny patří samostatně žijící starší osoby a ženy, u nichž je riziko chudoby na rozdíl od mužů nejvyšší v nejstarších věkových kategoriích (Vidovičová a kol. 2015). Každodenní strategií seniorských domácností s nedostatečným příjmem se stává šetření. Podle Sýkorové (2016) se omezení spotřeby dotýká sociálních rolí (rodiče, prarodiče), běžných služeb denní potřeby i snahy o udržení bydlení. Pro staré lidi ohrožené chudobou může transformace městského prostředí spojená s nárůstem životních nákladů představovat významný pokles životní úrovně, jehož řešením může být mimo strategie zahrnující minimalizaci životních nákladů i opuštění původního místa bydliště.

2.2 DRUHÝ DEMOGRAFICKÝ PŘECHOD

Významná proměna reprodukčního chování populace je ve vyspělých evropských zemích datována do období mezi lety 1965–1985. Koncept druhého demografického přechodu byl poprvé představen na konci 80. let autory Ronem J. Lesthaeghem a Dirkem J. Van de Kaa (1986). Hlavními znaky druhého demografického přechodu jsou pokles plodnosti pod hranici prosté reprodukce, zvyšování věku matek při narození prvního dítěte a snižování sňatečnosti (Kalibová 2009). Výše uvedené aspekty druhého demografického přechodu doprovází oslabení instituce manželství, rostoucí rozvodovost, vyšší počet dětí narozených mimo manželství a zvýšená tolerance k využívání moderních typů antikoncepce (Van de Kaa 2002).

Druhý demografický přechod se rozvinul na pozadí významných společenských změn, během nichž došlo k posunu společenských hodnot a postojů v rámci jednotlivých generací. Inglehart (2008) shledává hlubší podstatu těchto změn v podmínkách dospívání poválečných generací, které nebyly formovány existenciální nejistotou každodenního materiálního přežití,

⁷ Podle Vidovičové a kol. (2015) je chudoba a **materiální deprivace** ve stáří problémem především pro členy populace znevýhodněné již před důchodem. Mezi ně mohou patřit některé jednočlenné domácnosti, lidé s nízkým příjmem, lidé žijící v nájemním bydlení, domácnosti s nižší možností akumulace volných prostředků, nižší mírou participace na trhu práce, lidé se zdravotním omezením či lidé, u nichž dochází ke kombinaci některých z těchto charakteristik.

ale nebývalým hospodářským a společenským rozvojem a zrodem sociálního státu. Příčinou vzniku druhého demografického přechodu byla podle Lesthaegha (1991–1992) i politická stanoviska zdůrazňující individuální nezávislost a ženskou emancipaci. Van de Kaa (2002) vidí příčinu druhého demografického přechodu v posunutí významu partnerských vztahů na přední příčku v hodnotovém systému západní civilizace a nahlížení vzájemného vztahu muže a ženy jako oboustranného emocionálního obohacení, ve kterém děti mohou a nemusejí být považovány za přínos⁸. Podle Ingleharta (2008) se druhý demografický přechod odvíjí od zrodu postmaterialistické a postmoderní společnosti, mezi jejíž typické znaky řadíme kladení důrazu na vyjádření vlastních názorů, posilování nezávislosti a prosazování individuálních zájmů člověka.

2.2.1 POČÁTEK PROMĚNY DEMOGRAFICKÉHO CHOVÁNÍ ČESKÉ POPULACE

První znaky druhého demografického přechodu byly popsány na příkladu skandinávských států. V průběhu let došlo k jeho postupnému prostorovému rozšíření i do ostatních vyspělých zemí (Lesthaeghe 1991-1992). Protože je transformace reprodukčního chování výsledkem demografických změn odehrávajících se ve specifickém kontextu kulturních a náboženských tradic, byl průběh transformace demografického chování pomalejší například v tradičně nábožensky založených zemích jižní Evropy.

Průběh druhého demografického přechodu byl opožděn z důvodu sdílení socialistického politického režimu rovněž na území střední a východní Evropy (Van de Kaa 2002). Specifickým rysem druhého demografického přechodu v postsocialistických zemích je, že jeho počátek se na rozdíl od vyspělých států neodehrává v období relativní ekonomické prosperity, ale naopak v kontextu demokratizace politického zřízení a nastolení tržního hospodářství v 90. letech 20. století (Rychtaříková 1999). Proměnu strukturálních charakteristik demografického chování je možné sledovat ve všech postsocialistických státech shodně od roku 1992. Prvními protagonisty demografického přechodu v Česku byli lidé narození v první polovině 70. let dvacátého století (Rychtaříková 1999, Rabušic 2001, Sobotka, Zeman, Kantorová 2003). Tato generace mladých lidí dospívajících na počátku 90. let se jako první rozhodovala mezi tradičním životem svých rodičů a novými možnostmi, které přineslo otevření hranic a demokratizace společnosti.

Proměna demografického chování probíhala v Česku na pozadí transformace socialistického hospodářství. Otevření české ekonomiky celosvětovým trhům a následná restrukturalizace a deindustrializace hospodářství měly za následek nárůst pro socialismus tolik netypického fenoménu, nezaměstnanosti (Rychtaříková 1999, Sobotka a kol. 2008). V důsledku těchto okolností vzrostl v 90. letech podstatně význam vysokoškolského vzdělání, které mělo poskytnout záruku lepšího pracovního uplatnění a vyšších výdělků. Vyšší počet let

⁸ Aries (1980) vysvětluje tuto skutečnost poklesem **důležitosti rodičovství** v žebříčku lidských hodnot. Přestože dítě stále existuje v životních plánech většiny lidí, není již chápáno jako zásadní součást partnerského života, jak bylo vnímáno během 19. století.

věnovaných studiu, nové životní příležitosti, možnosti cestování a podnikání odsunuly tradiční vzorce demografického chování předchozích generací a nastolily nové modely reprodukčního chování podobné se západoevropskou populací (Rabušic 2001, Sobotka, Zeman, Kantorová 2003).

Spolu s měnicími se hospodářskými poměry působily na proměnu demografického chování mladých lidí i uvolňující se společenské podmínky. Změny reprodukčního chování se odehrály v kontextu rostoucí společenské tolerance k netradičním rodinným uspořádáním, uplatňováním žen ve společnosti i v jiných než tradičně rodinných rolích a rostoucího důrazu na prosazování jednotlivce ve společnosti (Rabušic 2001, Sobotka, Zeman, Kantorová 2003). Výše uvedené okolnosti mají za následek odkládání založení rodiny do vyššího věku, nárůst počtu dětí narozených mimo manželství a zvýšený počet bezdětných žen (Rychtaříková 1999). Rabušic (2004) rovněž upozorňuje na další podstatný důsledek proměny reprodukčního chování, jímž je stárnutí české populace, které je kromě úbytku počtu dětí v populaci spojeno i s dynamickým nárůstem naděje dožití na počátku 90. let 20. století.

2.2.2 PROMĚNA DEMOGRAFICKÉHO CHOVÁNÍ V KONTEXTU SOUČASNÝCH EVROPSKÝCH MĚST

Proměna demografického chování významně ovlivňuje podobu dnešních evropských měst (Ogden, Hall 2004, Buzar, Ogden, Hall 2005, Buzar a kol. 2007, Steinführer, Haase 2007, Steinführer, Hall 2011). Stopy druhého demografického přechodu sledujeme na vývoji celkového počtu obyvatel, na demografické struktuře městského obyvatelstva, ale také v jednotlivých částech měst, v nichž můžeme nalézt vyšší koncentrace osob se specifickým životním stylem či vyšší míru zastoupení generačně blízkých osob (Steinführer, Haase 2007).

Od proměny demografického chování se odvíjí populační bilance měst. Nízká úroveň porodnosti a nárůst naděje dožití jsou příčinou poklesu počtu obyvatel⁹ a stárnutí městské populace. Přesto Nadja Kabisch, Dagmar Haase a Annegret Haase (2012) upozorňují, že populační vývoj evropských měst je značně diferencovaný a nemusí se shodovat s regionálními či národními populačními vývojovými trendy. Zatímco pokles počtu obyvatel zaznamenávala mezi lety 1991–2008 především města ležící v pobaltských státech, Rumunsku, východním Německu a některá italská města, vývoj středoevropských, východoevropských měst a bývalých průmyslových center v Německu či Velké Británii osciloval mezi mírným populačním

⁹ Města zasažená významnou negativní populační bilancí se označují jako smršťující se (*shrinking cities*). Za poklesem počtu obyvatel stojí více vzájemně provázaných faktorů. Mimo aspekty demografického chování, jakými jsou nízká či záporná úroveň přirozeného přírůstku, je za hlavní faktor formující zápornou populační bilanci současných vyspělých měst považováno negativní migrační saldo. Procesem vylidňování bývají mnohdy postižena bývalá industriální centra, v nichž jsou lokalizována nekonkurenceschopná průmyslová odvětví. Můžeme je nalézt v různých částech Německa, Itálie, Velké Británie, Francie, Nizozemí, Spojených států amerických či Japonska (Rieniets 2009). V těchto případech je úbytek počtu obyvatel mnohdy zapříčiněn nízkou rezidenční atraktivitou v důsledku omezené nabídky pracovních míst. V poklesu počtu obyvatel měst však mohou hrát významnou roli i rezidenční preference lidí a jejich možnosti dosáhnout na preferovaný typ bydlení. K negativnímu populačnímu vývoji měst tak přispívají i procesy suburbanizace a kontraurbanizace (více například Ouředníček 2003, Šustrová, Šimon 2012, Šimon 2014).

úbytkem a mírným nárůstem počtu obyvatel (Kabisch, Haase, Haase 2012). Na základě rostoucí populace vnitřních částí evropských měst identifikují Kabisch a Haase (2011) jako významný urbánní vývojový trend současnosti proces reurbanizace. Přesto ale zdůrazňují, že v evropském kontextu nelze popsat současný urbánní vývoj pouze jedním z urbanizačních procesů, naopak dochází k souběhu několika urbanizačních vývojových stadií, jakými jsou reurbanizace, suburbanizace a desurbanizace, najednou (srovnej již dříve Ouředníček 2000).

Kromě populační bilance hraje proměna demografického chování nezastupitelnou roli i při vývoji socio-demografické skladby městských obyvatel. Prostorové rozložení jednotlivých skupin obyvatel je úzce provázáno s transformací kvalitativních a kvantitativních znaků domácností a rozmístěním různých typů domácností v rámci prostoru města (Buzar, Ogden, Hall 2005, Steinführer, Haase 2007). V důsledku přijímání postmoderního způsobu života dochází ke zmenšování průměrné velikosti domácnosti, vznikají nové formy domácností a narůstá počet specifických typů domácností ve městě. Na příkladu Francie poukazují Ogden a Hall (2004) na spojitost mezi množstvím jednočlenných domácností a přítomností mladých lidí a seniorů. Zároveň si všímají regionálních rozdílů v prostorovém rozmístění nejmenších domácností. Jednočlenné domácnosti seniorů se nacházejí především ve venkovských stárnoucích regionech a v městských centrech. V centrálních částech měst malé seniorské domácnosti doplňují jednočlenné domácnosti mladých lidí a lidí ve středním věku¹⁰. Zmenšování průměrné velikosti domácností, které je důsledkem stárnutí populace a rostoucího zastoupení rozvedených osob, dlouhodobě samostatně bydlících a bezdětných, přispívá k celkovému nárůstu počtu domácností.

Mnozí autoři spojují proměnu reprodukčního chování mladých lidí s procesem reurbanizace¹¹ a s revitalizací vnitřních částí měst (Buzar, Ogden, Hall 2005, Buzar a kol. 2007). Podle Buzara a kol. (2007) přispívá destabilizace tradičních rodinných vzorců, odkládání dětí do vyššího věku a proměna hodnotové orientace člověka ke koncentraci specifických skupin domácností do vnitřních částí měst. Do vnitřních částí měst přicházejí především vyznavači postmoderního způsobu života, mezi něž patří mladí profesionálové, studenti, partneři hledající první bydlení, cizinci a další skupiny netradičních domácností. Buzar, Ogden a Hall (2005) považují příchod nových obyvatel vyznávajících různé životní styly spolu s intenzifikací především mezinárodních migračních pohybů za hnací motor procesu reurbanizace a příčinu sociální diverzifikace současné městské populace. V souvislosti s reurbanizací poukazují mnozí autoři na generační obměnu a omlazování¹² vnitřních částí měst (Ogden, Hall 2004, Haase a

¹⁰ Na provázanost rodinného statusu a věkové struktury a diferenciaci sociálně prostorové struktury měst upozorňuje ve své práci Jiří Musil (2012). Vývojem sociálně prostorové struktury Prahy se zabíral například Matějů (1980), Ouředníček (2002).

¹¹ **Reurbanizaci** však nemusíme chápat pouze jako proces sociální transformace vnitřních částí měst. Jak upozorňují Ouředníček, Šimon a Kopečná (2015), je možné na reurbanizaci pohlížet minimálně třemi možnými způsoby: (i) jako na kvantitativní změnu v celkovém systému osídlení, (ii) jako na již zmíněnou proměnu obytného prostředí vnitřních částí měst, (iii) jako na cíl urbánní politiky.

¹² V tomto případě však nelze **omlazování** chápat pouze jako příchod mladých lidí, ale spíše jako proces diferenciaci věkové struktury městských částí, kdy v důsledku migrace narůstá zastoupení mladých a středních věkových kategorií v populaci. Jak uvádí Haase a kol. (2011a), socio-demografické transformace obytného

kol. 2011b). Nárůst počtu domácností má podstatný vliv na trh s bydlením, roste poptávka po menších bytech a význam nájemního bydlení (Ogden, Hall 2004, Steinführer, Haase 2007). Diferenciace životních stylů příchozích domácností přispívá ke vzniku specifických typů služeb a k transformaci funkční struktury městského prostředí (Ouředníček, Šimon, Kopečná 2015).

2.3 SHRNUÍ

Předchozí odstavce ukazují, jakým způsobem formují demografické procesy podobu současných měst. Dlouhodobé snižování úrovně porodnosti a nárůst naděje dožití přispívají na globální úrovni k rostoucímu relativnímu i početnímu zastoupení starých lidí v městské populaci. V kontextu celosvětově rostoucí seniorské populace je tak kladen důraz na význam městského prostředí v každodenním životě seniorů, stejně tak je zvýšená pozornost věnována i procesům formujícím podobu dnešních měst.

Proměna demografického chování v důsledku druhého demografického přechodu podmiňuje měnící se socio-demografickou strukturu vnitřních částí vyspělých měst. Odlišný životní styl a proměna hodnotové orientace způsobují, že vnitřní části evropských měst se stávají pro část mladých lidí a lidí ve středním věku opět vyhledávanou rezidenční lokalitou.

Stárnutí městské populace je dáváno do souvislosti se stabilní městskou populací a proces stárnutí městských částí je v některých případech urychlen odchodem mladých rodin do zázemí měst či na venkov (srovnej například Ouředníček, Temelová 2009, Šimon 2014). Měnící se demografické chování mladších populací napomáhá vzniku protichůdného procesu, omlazování vnitřních částí měst v důsledku imigrace mladé a střední generace¹³. Podle Haase a kol. (2011b) tak vzájemné prolínání obou těchto procesů vede k větší rozmanitosti městské populace, viditelné již na úrovni jednotlivých čtvrtí či sousedství.

Vyvstává otázka, jakým způsobem se proměna demografického chování mladší populace odráží v prostorovém kontextu současné Prahy. Vzhledem k tomu, že proměna demografického chování se v českém prostředí odehrála v návaznosti na demokratizaci společnosti a transformaci hospodářství, předpokládáme, že proměna demografického chování a její vliv na formování obytného prostředí seniorů vytváří spolu s postsocialistickými urbánními transformačními procesy významný rámec pro výzkum současného českého města. Domníváme se tedy, že obytné prostředí seniorů je formováno nejen ekonomickými důsledky postsocialistických transformačních procesů, ale utváří jej také životní styl, kupní síla a bytová

prostředí se mimo mladých lidí, kteří tvoří její významnou část, účastní i rodiny se závislými či již dospělými dětmi nebo lidé v předdůchodovém věku.

¹³ Na rozdíl od uvedených autorů se Ouředníček, Šimon a Kopečná (2015) zabývají i otázkou, **odkud přichází či budou v budoucnu pocházet aktéři reurbanizace**. Předpokládají, že v českém kontextu budou přistěhovalé do měst tvořit tři skupiny domácností: (i) původní obyvatelé zázemí českých měst, (ii) děti první generace suburbánních obyvatel, (iii) první stárnoucí generace suburbánních obyvatel. V tomto případě již reurbanizaci nebude možné dále spojovat pouze s procesem omlazování městských čtvrtí a staří lidé mohou tvořit významnou část přistěhovalých obyvatel. Rovněž si můžeme položit otázku, jaké typy obytného prostředí budou stárnoucí lidé při svém návratu do měst preferovat.

spotřeba nově příchozích skupin městské populace. Náš předpoklad je v souladu s tvrzením Ouředníčka, Šimona a Kopečné (2015), kteří ačkoliv poukazují na reurbanizaci jako na zanedbatelný proces při formování českého sídelního systému (více například Čermák, Hampl, Müller 2009), zdůrazňují její vliv při transformaci sociální struktury pražského metropolitního regionu.

3 MĚNÍCÍ SE REZIDENČNÍ PROSTŘEDÍ SENIORŮ V KONTEXTU POSTSOCIALISTICKÉHO MĚSTA

Účelem této části dizertace je diskutovat procesy přispívající k proměně socio-demografické struktury současných středoevropských postsocialistických měst. Text se zabývá urbánními transformačními procesy, které výrazně ovlivnily současnou socio-demografickou proměnu postsocialistických měst. Větší pozornost je pak věnována vývoji středoevropských měst po roce 2000 a urbánním procesům, jež se odehrávají v kontextu stárnutí městské populace a změn demografického chování obyvatelstva. V textu jsou diskutovány práce domácích i zahraničních autorů zkoumající problematiku středoevropských měst. Jako významné zdroje inspirace pak sloužily zejména dva okruhy autorů: (i) publikace albertovských geografů a (ii) práce německých autorek, které se zaměřují na důsledky měnícího se demografického chování v kontextu městského prostředí.

3.1 PROMĚNA SOCIÁLNĚ PROSTOROVÉ DIFERENCIACE OBYTNÉHO PROSTŘEDÍ POSTSOCIALISTICKÝCH MĚST

Demokratizace politického zřízení a nastolení tržních hospodářských mechanismů po roce 1989 daly vzniknout novým společenským podmínkám, které se odrážejí v každodenním životě obyvatel postsocialistických měst a formují prostředí a strukturu soudobého postsocialistického města. Ačkoliv ve vývoji jednotlivých postsocialistických měst existují odchylky dané specifickým národním a lokálním kontextem a přijatými politickými opatřeními, můžeme s určitou mírou zjednodušení popsat vývoj postsocialistické urbánní transformace 90. let 20. století, na jehož základě vznikají současné městské procesy a struktury, následovně: Podle Sýkory a Bouzarovského (2012) byly restrukturalizací v 90. letech zasaženy nejatraktivnější lokality v městském centru, vybrané části vnitřního města a zázemí postsocialistického města. Charakteristickými rysy transformace centrálních částí postsocialistických měst byla komercializace a fyzická revitalizace. Nárůst komerčních a kancelářských ploch na úkor rezidenčních funkcí spolu s procesem gentrifikace měl v některých případech za následek odchod původních obyvatel (Sýkora 2005, Chelcea, Popescu, Cristea 2015, Holm, Marcińczak, Ogrodowczyk 2015, Kovács, Wiessner, Zischner 2015). Ve stejném období procházely vnitroměstské lokality v některých postsocialistických městech úpadkem, který souvisel s procesem deindustrializace, na druhou stranu i fyzickou obnovou a částečnou gentrifikací¹⁴ (Sýkora, Bouzarovski 2012). Nevyužívané průmyslové areály a postupná rozpínavost funkcí městského centra umožnila na území vnitřního města vznik nových sekundárních městských center (Temelová 2007, Ilík, Ouředníček 2007). Podle

¹⁴ Gentrifikace postsocialistických měst je vnímána jako proces probíhající převážně na malém prostorovém měřítku (Gentile, Salukvadze, Gogishvili 2015). Buzar a kol. (2007) poukazují na překryv procesu reurbanizace a gentrifikace. Gentrifikaci vnímají především jako součást reurbanizačního procesu. Na nejasnost obou konceptů a jejich vzájemný vztah poukazují i Ouředníček, Šimon a Kopečná (2015).

Boréna a Gentileho (2007) regenerace a gentrifikace za socialismu neudržovaných vnitroměstských lokalit napomohla k obnově presocialistických podob městského prostředí.

Období 90. let je rovněž spojováno s počátkem suburbánního rozvoje postsocialistických měst. Do okrajových částí a zázemí měst se rozšířila obytná, komerční a obchodní funkce (Ouředníček 2003, 2007). Rozvoj suburbanizace nesoucí se ve znamení příchodu nových obyvatel, intenzivní výstavby nového bydlení a komerčních areálů však s sebou přinesl i mnohé negativní environmentální a společenské důsledky, jako jsou zábor zemědělské půdy, fragmentace krajiny, zvýšení dopravní zátěže či problémy spojené s chybějící technickou a sociální infrastrukturou (Sýkora 2003, Stanilov 2007, Ouředníček a kol. 2008, Kährlik, Leetmaa 2009).

Přestože během první fáze transformace nedochází k významnému nárůstu socio-prostorových disparit (Sýkora, Bouzarovski 2012), vznikají už i v prvních desetiletích v prostoru postsocialistických měst sociálně segregované lokality a prostorově uzavřené rezidenční areály (Brabec 2014). Porozumění procesům, které formují socio-demografickou strukturu postsocialistického města v posledních patnácti letech, je však z důvodu jejich pestrosti značně komplikované. Proměna rezidenčního prostředí vnitřních částí měst je dávana do souvislosti s procesy gentrifikace, segregace, reurbanizace, stárnutí, omlazování, studentifikace, stability či úpadku čtvrtí (Steinführer, Haase 2007, Temelová, Dvořáková 2012, Kährlik a kol. 2015a, b, Murzyn-Kupisz, Szmytkowska 2015, Bernt, Gentile, Marcińczak 2015, Ouředníček, Šimon, Kopečná 2015, Ouředníček a kol. 2016). Mnohdy se jedná o protichůdné procesy, jejichž hybateli jsou různé skupiny aktérů. Do vnitřních částí měst přicházejí různě početné a strukturované domácnosti s odlišným životním stylem, demografickými vlastnostmi a socio-ekonomickým statutem. Diferenciaci vlastností příchozích domácností odpovídají i různá očekávání, která nově příchozí domácnosti vkládají do bydlení ve vnitřním městě (Kährlik a kol. 2015b). Ačkoliv se urbanizační procesy od sebe charakterem odlišují, není výjimkou, že jejich protikladné projevy nalzáme jak v rámci území jedné čtvrti, tak i v různých městských zónách.

Haase a kol. (2011b) považují odlišné životní preference a potřeby za hlavní spouštěče procesů, které vedou k socio-demografické proměně městského prostředí. Na pozadí dlouhodobých procesů stárnutí a vylidňování vnitřních částí měst upozorňují na aktuální tendence ve vývoji současného postsocialistického města, jako jsou repopulace a omlazování vnitroměstských lokalit. Podle Ogdena a Halla (2004) je za zvyšujícím se zájmem o bydlení ve vnitřních částech měst především proměna životního stylu mladé populace. Vlastnosti centrálních a vnitřních městských částí odpovídají poptávce a preferencím domácností vyznávajících především postmaterialistické a postmoderní hodnoty. Mezi typy domácností koncentrující se ve vnitřních částech měst tak patří především bezdětné či nesezdané páry, *singles*, studenti, mladé rodiny a mezinárodní migranti s vyšším příjmem (Musil 2002, Szirmai 2006, Steinführer, Haase 2007, Buzar a kol. 2007).

Někteří autoři však upozorňují na skutečnost, že část domácností přicházejících do vnitřních částí měst tvoří tzv. dočasnou populaci (*transitory urbanites*). Jedná se mnohdy o domácnosti v přechodové fázi života, studenty a mladé lidi na počátku pracovní kariéry

využívající nájemního bydlení a bytů nižší kvality, kteří preferují život ve vnitřním městě především z důvodu dobré dostupnosti pro ně atraktivních služeb (Buzar a kol. 2007, Steinführer, Haase 2007, Haase a kol. 2011b, Kährik a kol. 2015a, b). Omlazování vnitroměstských částí příchodem dočasné populace má podle Anneli Kährik a kol. (2015b) své negativní důsledky. Jako rizika vidí autoři malou svázanost přechodné populace s místem bydliště a nižší zájem o kvalitu čtvrti. Krátká doba pobytu neumožňuje navazování pevných sousedských vztahů v lokalitě, stejně tak ke stabilizaci populace nepřispívá ani vnímání vnitroměstských čtvrtí jako těch méně vhodných pro život rodin s dětmi. Přesto i mezi mladými rodinami s dětmi se nacházejí ty, které preferují bydlení ve vnitřním městě. Výhody vnitroměstského bydlení shledávají tyto rodiny především v blízkosti občanské vybavenosti, která jim umožňuje kombinovat výchovu dětí s udržením dvoukariérového manželství (Karsten 2003).

Pestrost životních stylů přispívá k rozmanitosti městských domácností (ať již vzhledem k jejich velikosti, či skladbě), i k mnohotvárnosti socio-prostorové diferenciaci vnitroměstských částí. Podle Haase a kol. (2011a) dochází ke zvyšující se koncentraci či separaci různých sociálních skupin i k prostorové koncentraci domácností nacházejících se v identických fázích životního cyklu¹⁵. Na sociálně diverzifikované a prostorově fragmentované části vnitřních měst poukazuje i Buzar a kol. (2007). Mísení původní stárnoucí populace s nově příchozími, jež se od sebe liší nejen rozdílným životním stylem, ale i různými každodenními potřebami, považuje Buzar a kol. (2007) za příčinu sociální polarizace evropských měst. Tu však nacházejí spíše na úrovni budov či bytů než na úrovni jednotlivých čtvrtí či obvodů (srovnej Haase a kol. 2011a).

Podle některých autorů mohou mezi starousedlíky a novými obyvateli vznikat konflikty, které nemusejí být na první pohled patrné. Tine Buffel a Chris Phillipson (2014) mluví v souvislosti s městským prostředím o konfliktech mezi jednotlivými sociálními skupinami a různými generacemi, jejichž podstatou je nerovný přístup k moci a rozhodovacím pravomocím. Stejně tak mohou být příčinou sporů i rozdílné pohledy generací či sociálních skupin na konzumaci městského prostoru. Odlišný životní styl, každodenní potřeby, ale i představy o fungování čtvrtí mohou být podstatou neshod mezi původní stárnoucí populací, nově příchozími obyvateli, ale i ostatními uživateli městského prostoru. Rozdílné názory na fungování městského prostředí se pak mohou projevit například v tom, že různé skupiny obyvatel kladou důraz na kvalitu odlišných složek obytného prostředí města. Podobnou zkušenost na příkladu center postsocialistických měst uvádí Viktória Szirmai (2006), podle

¹⁵ K segregaci na základě sociálních a demografických skupin docházelo již v průběhu socialismu. Vlivem socialistické bytové politiky, která upřednostňovala mladé rodiny a produktivní část populace, bylo seniorským domácnostem znemožňováno dosáhnout na lepší pozici na trhu s byty (Musil a kol. 1985). Důsledkem socialistické bytové politiky tak byla koncentrace seniorů ve vnitřních částech měst, v lokalitách se starším bytovým fondem a v zázemí větších měst – dnešních suburbiích. Naopak mladé rodiny s dětmi byly v důsledku specifické alokace bydlení koncentrovány do nově vystavěných panelových sídlišť (Musil a kol. 1985, Ouředníček 2007).

kteřé jsou transformační procesy formující vývoj postsocialistických měst příčinou vzniku konfliktů mezi původními rezidenty a globální a národní elitou využívající prostředí historických center měst. Neshody mezi uživateli a obyvateli plynou z odlišných postojů a očekávaní vztahujících se k vlastnostem městského prostoru a vývoji, jímž se centra postsocialistických měst ubírají.

3.2 SOCIO-DEMOGRAFICKÁ TRANSFORMACE OBYTNÉHO PROSTŘEDÍ PRAHY

Následující text se zabývá socio-demografickou proměnou obytného prostředí Prahy. Pozornost je věnována procesům, které od 90. let 20. století do současnosti přispívají k sociální a demografické diferenciaci pražské populace. Spolu s proměnou sociálního statusu obyvatel je na území čtyř městských zón sledována proměna funkční struktury vybraných městských čtvrtí. Cílem kapitoly je ukázat, jakým způsobem je proměna funkční struktury a skladby obyvatel dávana do souvislosti s kvalitou života pražské seniorské populace. Proměnu obytného prostředí v důsledku postsocialistické urbánní transformace totiž vnímají mnozí autoři (například Węclawowicz 1998, Eneydi, Kovács 2006, Nagy 2001, Burcin, Kučera 2006, Ouředníček, Temelová 2009) jako prvek, který negativně ovlivňuje kvalitu života stárnoucí populace.

3.2.1 MĚSTSKÉ CENTRUM

Hlavní obecné a společné vývojové trajektorie center postsocialistických měst v 90. letech minulého století již byly naznačeny v úvodu této kapitoly. Obdobně jako v jiných historických centrech postsocialistických měst se i v historickém jádru Prahy zvyšuje důraz na ekonomické využití ploch a generaci zisku na úkor bydlení. Zanedbaný bytový fond z dob socialismu byl postupně nahrazován kancelářskými plochami, obchody, restauracemi a hotely, které se zaměřují jak na nově příchozí movitější obyvatele a uživatele městského centra, tak i na množství turistů, jež centrum Prahy každodenně navštíví. Přestože transformace městského centra má množství pozitivních dopadů, je některými autory s transformací spojována i celá řada problémů¹⁶. Sýkora (2001) považuje za jeden z nejzávažnějších pokles počtu obyvatel v důsledku úbytku bytového fondu a jeho nahrazení převážně komerčními funkcemi. Vzhledem k tomu, že pokles počtu obyvatel je v městském centru dlouhodobý jev, poukazují Ouředníček a kol. (2008) na skutečnost, že na rozdíl od západních metropolí zůstává historické jádro Prahy stále významnou rezidenční lokalitou, na což má vliv jak regulace bydlení v územním plánu, tak i relativně dlouhodobá regulace nájemného v restituovaných domech. Pokud sledujeme, jaká skupina osob z centra Prahy odchází, či se do něj stěhuje, vykazují ve

¹⁶ Kromě v textu zmíněných jsou za negativní důsledky fyzické a ekonomické revitalizace v městském centru dále považovány nárůst dopravní zátěže v historickém centru a revitalizační zásahy, které se dostávají do rozporu s ochranou kulturního dědictví (Ouředníček, Temelová 2009).

vztahu k městskému centru kladné migrační saldo pouze mladí lidé v produktivním věku (Ouředníček a kol. 2008). Podle Ouředníčka a Temelové (2009) je městské centrum atraktivní rezidenční destinací především pro mladé lidi, *singles*, bezdětné páry a cizince. V důsledku příchodu nových lidí tak dochází k postupnému nahrazování stárnoucí populace historického jádra obyvateli s odlišným životním stylem a finančními možnostmi.

S dlouhodobým úbytkem počtu obyvatel kontrastuje nárůst počtu uživatelů městského centra, na který upozorňuje Lucie Pospíšilová (2007, 2012). Nárůst uživatelů je zapříčiněn jak turistickou atraktivitou, tak i pestrostí funkčního využití historického jádra. S nárůstem počtu uživatelů souvisí i přeměna služeb v turisticky nejvytíženějších a rezidenčně nejatraktivnějších částech městského centra. Úbytek běžných služeb určených pro místní obyvatelstvo a jejich nahrazení obchody a službami, které se zaměřují spíše na turisty a nově příchozí bohatší rezidenty a uživatele městského centra, má negativní dopad na obstarávání každodenních potřeb původními obyvateli (Sýkora 2001). Burcin a Kučera (2006) v této souvislosti přišli s radikální, ale daty nepodepřenou domněnkou¹⁷, ve které tvrdí, že může docházet i k takovým krajním situacím, ve kterých si původní obyvatelé městského centra nemohou obstarávat běžné zboží denní potřeby v rámci území historického jádra, ale musí cestovat za nákupy mimo jeho hranice.

Toto tvrzení je však v částečném rozporu s naším zjištěním (Dvořáková, Temelová 2012). Senioři žijící v městském centru využívají k nákupům obchody lokalizované jak uvnitř, tak i mimo historické jádro. Spíše než menší a tradiční obchody v městském centru využívají supermarkety a nákupní centra. Na základě výzkumu nákupních zvyků seniorů žijících v centru Prahy poukazujeme ale také na nižší spokojenost seniorů s možnostmi nákupu v městském centru a nespokojenost s mizením některých původních obchodů. Nakupování v supermarketech z důvodu pořízení levnějšího zboží jako ekonomickou strategii českých seniorů identifikovali rovněž Vidovičová a kol. (2013). Cestování za pořízením levnějšího zboží nemusí být podmíněno pouze funkční transformací městského prostředí. Můžeme předpokládat, že je jednou ze strategií šetření, kterou senioři reagují na celkový pokles příjmů spojený s odchodem do důchodu.

Přestože na území historického jádra Prahy vykazují senioři nižší míru spokojenosti s prostorovou a finanční dostupností obchodů a služeb (Dvořáková, Temelová 2012), nedochází v důsledku transformačních procesů k závažnému zhoršení kvality života seniorské populace ani k podstatnému zhoršení dostupnosti obchodů denní potřeby. Výsledky výzkumu přesto potvrzují, že funkční dynamika městského prostředí má určitý dopad na prostorové vzorce spotřeby a prostorovou mobilitu seniorské populace, který je způsobený zánikem tradičních obchodů a jejich přeměnou na finančně výnosnější aktivity (Temelová, Dvořáková

¹⁷ Na podobnou skutečnost upozorňuje i Erika Nagy (2001), která seniory a obyvatele s nižšími příjmy označuje jako tu část populace, na kterou nejvíce dolehla transformace maloobchodu v centrech postsocialistických měst v 90. letech. Podle ní se následkem zvyšující se specializace obchodů a služeb spolu s ukončením provozů tradičních obchodů stalo pro staré lidi žijící v centrech hlavních měst nutností dojíždět za nákupy na delší vzdálenosti. Nagy (2001) rovněž považuje nová nákupní centra a hypermarkety na rozdíl od tradičních obchodů pro seniory za prostorově vzdálené a neshodující se s jejich nákupními zvyky.

2012, Vidovičová a kol. 2013). Vzhledem k designu našeho výzkumu, který se zaměřil pouze na seniory aktivně využívající veřejné prostory centra města, však musíme upozornit na skutečnost, že mezi respondenty nemuseli být dostatečně zastoupeni staří lidé s pohybovým či mentálním postižením a nejchudší senioři.

Na seniory jako na oběti urbanizačních transformačních procesů¹⁸ v centrech postsocialistických měst pohlížejí i jiní autoři (například Węclawowicz 1998, Eneydi, Kovács 2006, Burcin, Kučera 2006). Podle Burcina a Kučery (2006) mohou být postupně rostoucí životní výdaje v důsledku zvyšujících se cen nájmu a ostatních životních nákladů příčinou vzniku stresu, jenž negativně ovlivňuje kvalitu života seniorů. Výše uvedená tvrzení o vlivu postsocialistické urbánní transformace na kvalitu života seniorské populace považujeme spíše za obecné výroky, které propojují tvrzení o rostoucím tlaku na ekonomické využití centrálních částí postsocialistických měst s poznatky o socio-ekonomických vlastnostech seniorské populace. Právě tyto předpoklady možného ohrožení seniorské populace nám však posloužily jako motivace pro výzkum obytného prostředí seniorů v transformujících se městských lokalitách.

V českém kontextu vzniklo hned několik empirických výzkumů, které se věnovaly kvalitě života seniorské populace v transformujícím se městském prostředí. Mezi uvedené výzkumy patří práce albertských geografek kolem Jany Temelové (2010, 2012) a výzkum moravských socioložek Lucie Vidovičové, Lucie Galčanové, Marcely Petrové Kafkové a Dany Sýkorové (2013). Ačkoliv se výzkumy obou týmů v určitých tématech překrývají, liší se způsob, jakým k řešení zvoleného tématu přistoupily. „Pražské“ výzkumy sledují obytné prostředí seniorů pomocí dotazníkových šetření, hodnotí kvalitu městského prostředí a využívají k tomu koncept rezidenční spokojenosti. Obsáhlejší výzkum moravských autorek popisuje transformaci obytného prostředí větších českých měst kombinací metod kvantitativního a kvalitativního výzkumu. Z pohledu urbánní geografie považujeme jako inspirativní způsob výzkumu identifikaci urbánních změn prostřednictvím percepce a analýzy postojů určité skupiny obyvatel, v tomto případě seniorů.

3.2.2 VNITŘNÍ MĚSTO

Stejně jako městské centrum procházejí v současnosti postupnou proměnou i části vnitřního města. Jako první prošly transformací městského prostředí lokality v těsné blízkosti městského centra. Jednalo se jak o tradiční průmyslové a dělnické oblasti, které zasáhl proces komercializace a fyzické revitalizace, tak i o nově gentrifikované rezidenční lokality s vyšším rozvojovým potenciálem, které si i v průběhu socialismu zachovaly vyšší sociální status¹⁹. Sýkora (2001) popisuje gentrifikaci ve vnitřním městě jako prostorově omezený, ale zato velmi

¹⁸ Vedle seniorů jsou za skupiny obyvatel ohrožené postsocialistickou transformací městského prostředí považovány sociálně slabší skupiny obyvatel, dělníci a nezaměstnaní (Węclawowicz 1998, Eneydi, Kovács 2006, Burcin, Kučera 2006).

¹⁹ V případě vnitřního města byly v 90. letech gentrifikací zasaženy především části Vinohrad.

koncentrovaný proces projevující se fyzickou a sociální proměnou lokality (podobně Gentile, Salukvadze, Gogishvili 2015, Kährlik a kol. 2015a, Murzyn-Kupisz, Szmytkowska 2015, Bernt, Gentile, Marcińczak 2015).

V 90. letech byl nově rekonstruovaný bytový fond atraktivní především pro západní cizince a příjmově silnější domácnosti. Stejně tak se dobře situované domácnosti stěhovaly do nově vybudovaných kondominií stojících na dříve nezastavěných či nově revitalizovaných pozemcích. Jak ukazují výsledky výzkumu Temelové a kol. (2011c), který hodnotí charakteristiky přistěhovalých obyvatel do nově vzniklých rezidenčních projektů vystavěných mezi lety 1991–2009, do nové bytové výstavby ve vnitřním městě se často stěhovali svobodní lidé a západní cizinci. Bydlení v nově vystavených domech ve vnitřním městě bylo přitažlivé pro všechny věkové skupiny obyvatel. Do kondominií vnitřního města přicházeli mladí dospělí, rodiny s nejmenšími dětmi i lidé před důchodem a senioři.

Proces deindustrializace a poptávka po výhodně lokalizovaných rozvojových plochách v blízkosti městského centra umožnily intenzivnější revitalizaci dřívějších průmyslových předměstí na území vnitřního města. Nevyužívané průmyslové areály byly nahrazeny novými centry, která slouží nejčastěji jako kancelářské či nákupní komplexy, v některých případech doplněné o novou bytovou výstavbu. Společenskými a funkčními důsledky, které způsobila transformace prostorové struktury dřívějších průmyslových a dělnických čtvrtí, se po roce 2000 na příkladu dvou lokalit – Smíchova a Karlína – zabývali podrobněji Jana Temelová a Jan Ilík. Obě zkoumané čtvrti patřily na počátku nového tisíciletí k pražským lokalitám s významným zastoupením seniorské populace (Ilík, Ouředníček 2007, Temelová, Dvořáková 2012).

Podle Ilíka a Ouředníčka (2007) došlo k významné proměně sociální struktury Karlína po roce 2000 i v důsledku povodní, které donutily k odchodu z lokality nemalou část jejich původních obyvatel. Ačkoliv se část obyvatel vrátila zpět, převažovali v letech po povodních mezi vystěhovalými lidé středního věku a senioři. Odchod dřívějších obyvatel spolu s revitalizací započatou již v 90. letech a nově vznikající komerční a bytová výstavba přispěly k rostoucímu sociálnímu statusu čtvrti. Nižší socio-ekonomický status původních obyvatel a vznikající enklávy drahého bydlení vytvořily z Karlína vnitřně nesourodou čtvrt. Za hlavní riziko budoucího vývoje Karlína považovali Ilík a Ouředníček (2007) koncentraci nových projektů do vybraných částí čtvrti a nedostatečné propojení jednotlivých lokalit Karlína. Podle autorů mohou mít oba jevy za následek nízkou funkční provázanost a sociální polarizaci čtvrti.

Vývoj socio-demografické struktury obyvatel a uživatelů Smíchova spolu s fyzickou a funkční revitalizací městských čtvrtí v prvním desetiletí nového tisíciletí můžeme zhodnotit díky pracím Temelové a Nováka (2007, 2011). Uživateli někdejší dělnické čtvrti se díky nově vystavěným kancelářským budovám a nákupním centrům stávají zaměstnanci progresivních odvětví a příjmově silnější domácnosti. Nové bytové komplexy a renovace stávajících rezidenčních objektů má za následek zvyšující se socio-ekonomický status obyvatel (Temelová, Dvořáková 2012). Přestože se v důsledku revitalizace lokalizují ve čtvrti především lukrativní ekonomické činnosti, zůstává Smíchov i nadále čtvrtí s diferencovanou nabídkou služeb zaměřenou na různé sociální skupiny obyvatel (Polívka 2007, Temelová, Novák 2011).

Ke stejným závěrům dochází i Temelová a Dvořáková (2012). Revitalizace bývalé průmyslové čtvrti nepřináší pouze negativní důsledky, vyvážený rozvoj výnosných aktivit stejně jako umístění dostupných služeb pro místní obyvatele v nových obchodních centrech přispívá k diverzifikaci nákupních příležitostí původní stárnoucí populace. Na počátku nové dekády jsou Smíchov a Karlín popisovány jako fragmentované čtvrti plné kontrastů, ve kterých se setkávají nejen méně lukrativní činnosti a ekonomicky progresivní funkce, ale i sociální, věkový a lifestyleový mix uživatelů a obyvatel (Ilík, Ouředníček 2007, Temelová, Novák 2011, Temelová, Dvořáková 2012).

Na příkladu dvou pražských čtvrtí jsme představili funkční a sociální diferenciaci vnitřního města. Otázkou zůstává, zda i v ostatních vnitroměstských částech Prahy můžeme nalézt znaky procesů přispívajících k heterogenitě městských obyvatel. Mezi často diskutované procesy v kontextu současných postsocialistických měst patří reurbanizace spolu s procesem omlazování. Socio-demografickou proměnou vnitřních částí Prahy po roce 2000 se zabývá Kährlik a kol. (2015a)²⁰ a Dvořáková (2017). Podle autorů jsou v současné době vnitroměstské části Prahy atraktivní pro mladé lidi na začátku pracovní kariéry, studenty a bezdětné domácnosti. Vyšší koncentrace mladých lidí se na rozdíl od seniorské populace nacházejí v severovýchodní části vnitřního města, vyšší zastoupení starých lidí nalézáme v jihovýchodní části vnitřního města a na sídlištích (Dvořáková 2017). Převážně polarizovanou věkovou strukturu mají oblasti jako Vinohrady, Vršovice či Pankrác (Kährlik a kol. 2015a, Dvořáková 2017). Proces omlazování a odchod seniorů z vnitřních částí nepovažují Kährlik a kol. (2015a) v Praze za tak významný jako v druhém srovnávaném městě Tallinnu. Méně výrazný proces omlazování vnitřního města úzce souvisí s velmi pozvolným odchodem seniorské populace z vnitřních částí Prahy.

Setrvání seniorů na území vnitřního města umožnily především nástroje bytové politiky přijaté v průběhu transformačního období (Kährlik a kol. 2015a, Ouředníček a kol. 2016). Mnohé seniorské domácnosti odkoupily v rámci privatizace byty do osobního vlastnictví nebo jako dlouholetí obyvatelé využívali nižších nájmů v důsledku dlouhodobé regulace cen nájemního bydlení²¹. Pokud se zaměříme na dynamiku sousedství a sousedských vztahů tak, jak ji interpretují čeští senioři, nelze mluvit o proměně urbánního prostředí jako o násilném procesu. Podle Vidovičové a kol. (2013) ji senioři vnímají spíše jako přirozený koloběh, který určují procesy stárnutí a vymírání.

Spíše než omlazování vyzdvihuje Ouředníček a kol. (2016) jako aktuální proces probíhající na území Prahy míšení populace. Nízká mobilita české populace, nástroje bytové politiky a výstavba nového bydlení v méně rozvinutých oblastech metropolitního regionu mají podle autorů za následek ve srovnání s vybranými hlavními městy Evropy nízkou úroveň socio-ekonomické segregace pražských obyvatel.

²⁰ Vnitroměstské části v tomto článku zahrnují jak vnitřní části, tak i historické centrum Prahy.

²¹ Regulace nájemního bydlení na území velkých českých měst skončila v roce 2012.

Ačkoliv uvedená zjištění dokládají promíchávání různých sociálních skupin na území vnitřního města v posledních 25 letech, nejsou sociální problémy vzniklé v důsledku revitalizačních procesů a následné diferenciaci populace vnitřních částí měst označovány jako příliš závažné (Ouředníček, Temelová 2009). Stejně tak v důsledku transformačních procesů nedochází k zásadnímu zhoršení kvality života seniorů bydlících ve vnitřních částech Prahy (Temelová, Dvořáková 2012). Přesto určitou míru negativního vlivu gentrifikace na kvalitu života seniorské populace připouští Vidovičová a kol. (2013). Autorky zdůrazňují, že pražští senioři reflektují proměnu ekonomického statusu obyvatel a nově příchozí obyvatele vnímají jako konkurenty na poli bydlení a ve způsobech užívání veřejného prostoru.

3.2.3 SÍDLIŠTĚ

Socialistická bytová politika přispěla k sociální heterogenitě domácností a homogenní věkové struktuře českých sídlišť (Musil 1993). Po roce 1989 se stal socio-demografický vývoj panelových sídlišť diskutovaným tématem ve většině postsocialistických zemí (například Sailer-Fliege 1999, Kährik, Tammaru 2010, Temelová a kol. 2011a, Kovács, Herfert 2012). Iván Szélényi (1996) považoval budoucnost panelových sídlišť v postsocialistických státech za neutěšenou. Předpokládal, že po odstěhování bohatších obyvatel zůstanou sídliště bydlením chudých a etnických menšin a postsocialistická transformace urychlí proměnu sídlištních komplexů v chudinské bydlení 21. století. Rovněž česká sídliště jsou po roce 1989 zasažena selektivní migrací (odchod domácností s vyšším sociálním statutem do rezidenčně atraktivnějších částí města). Nevyrovnaná věková struktura přispívá k demografickému stárnutí sídlištní populace a mnohé sídlištní celky se musejí vyrovnávat s urbanistickými nedostatky a nutností revitalizačních zásahů (Ouředníček, Temelová 2009). Autoři věnující se problematice českých sídlišť však nepovažují jejich budoucí vývoj za ryze negativní a nastiňují pro ně několik vývojových scénářů (například Maier 2003, Sýkora a kol. 2010, Temelová a kol. 2011a).

Na rozdíl od sídlišť ležících v strukturálně postižených regionech Česka nejsou pražská sídliště vnímána jako ta, jimž hrozí sociální a fyzická degradace. Sociální úpadek pražských sídlišť brzdí vysoká pořizovací cena bytů a atraktivita bydlení v hlavním městě (Temelová a kol. 2011a). Výsledky posledního sčítání lidu však naznačují rostoucí dynamiku populačního stárnutí pražských sídlišť. Zatímco nejstarší sídliště již procházejí částečnou generační obměnou, většina původních obyvatel mladších sídlišť bude v nadcházejících letech teprve odcházet do starobního důchodu (Němec, Brabec 2015). Proces masivního stárnutí a sociální úpadek pražských sídlišť v důsledku nižší kupní síly seniorů může být podle Temelové a Slezákové (2014) příčinou úbytku nabízeného množství služeb a zhoršení celkové kvality rezidenčního prostředí sídlišť.

Problematice každodenních zkušeností nejen starších obyvatel sídlišť se v českém prostředí věnovali na počátku 80. let minulého století Jiří Musil a širší kolektiv autorů. Musil a kol. (1985) poukazovali na nižší spokojenost starších lidí žijících na sídlištních, což způsoboval nedostatek odpovídajících obchodů a služeb, nepřipravenost veřejných prostor a chybějící

osobní vazby na nové rezidenční prostředí. Novější studie Temelové, Dvořákové a Slezákové (2010) poukazuje na posun ve vnímání rezidenčního prostředí a vyšší míru rezidenční spokojenosti seniorů. S postupem let došlo ke zlepšení občanské vybavenosti sídlišť, k čemuž přispěly i podmínky tržního prostředí, které stimulovaly rozvoj obchodů a různých druhů služeb na sídlištech. Obdobně se Temelová a Slezáková (2014) vymezují proti tvrzení Musterda a van Kempena (2007), kteří poukazují na vysoký podíl nespokojených obyvatel zachycených v pasti socialistického plánovaného bydlení. Na rozdíl od starších obyvatel vnitřního města bydlících v nevyhovujících nájemních bytech nepovažují Temelová a Slezáková (2014) seniory žijící na sídlištech za oběti specifického typu bydlení. Jde o populaci, která život na sídlištech považuje za pohodlné bydlení, jehož výhodou je nejen množství zeleně v okolí bydliště, ale i dobrá dostupnost služeb denní potřeby a veřejné dopravy a vlastnický vztah k bytu.

Přestože vlastnický vztah k bytu je možné chápat jako peněžní rezervu ve stáří, je nutné si uvědomit nezbytnost disponovat dostatečným množstvím kapitálu, který je možné použít na investice do oprav bytového fondu v panelových domech. To se týká nejen oprav stárnoucí technické infrastruktury, ale i uzpůsobení vnitřního vybavení samotných bytů tak, aby odpovídalo požadavkům stárnoucích obyvatel a splňovalo s rostoucím věkem alespoň základní kritéria bezbariérovosti. Ačkoliv se opatření ohledně bezbariérového bydlení začínají postupně objevovat i v dokumentech řešících problematiku bytové politiky (například Koncepte bydlení ČR do roku 2020), zůstává otázkou, jak velká část české populace na prahu stáří tyto úpravy zvažuje a zda je bude s přibývajícím věkem schopna financovat.

Podle Temelové a kol. (2011a) způsobí rostoucí koncentrace seniorské populace na sídlištech i zvýšenou poptávku po specifických typech služeb či zboží. Seniorská populace je však silně heterogenní a nelze jednoznačně určit, jakým způsobem se budou vyvíjet její spotřebitelské cíle a jak moc se budou například lišit od spotřeby lidí ve středním věku. Lze ale předpokládat, že se zvyšujícím se počtem nejstarších seniorů bude potřeba na sídlištech vytvořit dostatek pracovních příležitostí ve zdravotnictví, sociálních a pečovatelských službách a navýšit ubytovací kapacitu institucionálních zařízení věnujících se péči o starší občany.

3.2.4 SUBURBÁNNÍ SÍDLA

Významnou část populace zázemí velkých postsocialistických měst tvořili na konci socialismu starší lidé s nižším sociálním statusem (Ouředníček 2003, 2007, Kährik, Tammaru 2008; Ouředníček, Temelová 2009). Po roce 1989 dochází v zázemí Prahy stejně jako v ostatních městských zónách k významné transformaci fyzického a sociálního prostředí. Okrajové zóny Prahy zasažené procesem suburbanizace zaznamenávají v důsledku nově vznikající rezidenční výstavby vysoké migrační přírůstky, které přispívají k významnému nárůstu počtu obyvatel a proměně sociální struktury okrajových městských zón. Podle Ouředníčka (2003) dominují suburbanizaci mladší rodiny s dětmi a střední věkové kategorie, naopak méně často se do zázemí Prahy stěhují senioři, mladí lidé a teenageři. Významnou část střední věkové kategorie na počátku suburbanizace tvořili lidé mezi 50 a 60 lety, jejich podíl však s postupem doby mezi nově přichozími obyvateli suburbií poklesl. Podle Ouředníčka (2007) je důvodem stěhování

domácností v předdůchodovém věku do suburbií touha splnit si celoživotní sen o bydlení v domku se zahradou. V souvislosti se stěhováním starších domácností do zázemí Prahy se diskutuje i o transformaci objektů individuální rekreace na trvalé bydlení. Podle Ouředníčka (2003) se do objektů druhého bydlení stěhují či je k dlouhodobému bydlení využívají domácnosti v důchodovém věku či nižší příjmové domácnosti, jejichž důvodem ke stěhování je snížení životních nákladů či preference bydlení v blízkosti přírody. Podle Bičíka a Fialové (2001) investují finance do přeměny druhého bydlení spíše bohatší lidé mezi 40 a 50 lety.

Důsledkem příchodu mladých rodin, vyššího přirozeného přírůstku a nárůstu počtu dětí v lokalitách, jimž dříve dominovala spíše stárnoucí populace, jsou rostoucí nároky na specifické typy služeb. Suburbánní obce jsou kritizovány za nevyhovující občanskou vybavenost, která nekoresponduje s rychle se měnící věkovou strukturou. Příliv nových obyvatel s odlišným sociálním statusem a životním stylem rovněž způsobuje, že stejně jako vnitřní části měst jsou i suburbia lokalitami, jejichž sociální prostředí prochází výraznou proměnou, jež v některých případech může vést až k sociální polarizaci a vzniku konfliktů mezi nově příchozími a původními obyvateli (Puldová, Novák 2008, Ouředníček, Temelová 2009). Podle realizovaných výzkumů (například Puldová, Ouředníček 2006, Špačková, Ouředníček, Susová 2012) však k závažnějším střetům mezi obyvateli nedochází a i původní obyvatelstvo určitým způsobem profituje ze zkvalitnění rezidenčního prostředí, jako je například zlepšení dopravní dostupnosti, technické infrastruktury a rozšíření nabídky sociálních služeb.

Dosud realizovaný výzkum rezidenční spokojenosti v suburbánních obcích byl zaměřen na nově příchozí domácnosti a sloužil jako prostředek pro hledání odpovědi na otázku, zda nově příchozí obyvatelé nezvažují návrat ze suburbií zpět do města či přestěhování do lokalit s kvalitnějším obytným prostředím (Kopečná, Špačková 2012, Špačková, Dvořáková, Tobrmanová 2016). Šetření rezidenční spokojenosti zaměřené pouze na vnímání seniorské populace, a to jak nově přistěhovalých starších lidí, tak i původní populace suburbánních obcí na území Česka, nebylo dosud realizováno. Je otázkou, zda jeho aktuální provedení by nebylo předčasné vzhledem k demografické struktuře příměstských obcí. Za znevýhodněné obyvatele suburbií jsou spíše než senioři považováni teenageři, mladí dospělí a matky s dětmi (Ouředníček, Temelová 2009). Přesto by vzhledem do každodenního života starších lidí, kteří se stávají ve svém rezidenčním prostředí spíše menšinou a jejichž obytné prostředí potřebuje uspokojit potřeby jiné, významně početnější mladší generace, mohl být přínosným poznáním. Stejně tak bude v nadcházejících letech zajímavé sledovat strategie, jakými se bude stárnoucí populace vyrovnávat s obtížemi, jako je nadspotřeba bydlení. Splnění celoživotního snu – bydlení v rodinném domku se zahradou a jeho údržba se může s přibývajícím věkem a klesajícími kompetencemi seniorů stát spíše přítěží než pozitivní stránkou každodenního života. Podobně se nad budoucností a urbanistickou podobou suburbií zamýšlejí Vidovičová a kol. (2013), suburbia charakterizují jako sídla věčně mladých lidí (*tzv. Peter Pan urbanismus*), ve kterých monofunkčnost rezidenční zástavby je mnohdy v rozporu s docházkovou vzdáleností k službám denní potřeby.

3.3 SHRnutí

Ačkoliv každá z představených pražských zón má jiné problémy vztahující se k obytnému prostředí starých lidí, nelze o dopadech postsocialistické urbánní transformace, důsledcích proměn demografického chování a přijímání postmoderního způsobu života na prostředí města hovořit pouze v negativním kontextu. Transformace obytného prostředí měst má pro seniory i pozitivní přínosy, například zkvalitnění fyzického prostředí, zlepšení dopravní dostupnosti či diferenciaci služeb (Temelová, Dvořáková, Slezáková 2010). Nepotvrzeno zůstalo rovněž vymístění seniorů, jemuž na území vnitřních měst bránila v Česku především různá opatření bytové a sociální politiky. Je však nutné si uvědomit, že senioři jsou velmi heterogenní populace a rychlý průběh změn v obytném prostředí může u některých z nich vytvořit neúměrný tlak na jejich schopnosti a následně vést ke zhoršení kvality života. Přesto by bylo chybou označit seniory pouze za pasivní příjemce změn. Senioři nejsou pouze pasivní obyvatelé měst, ale svou přítomností městské prostředí také formují (Galster 2001), a to jak spotřebou městského prostoru, tak i svými politickými názory. Vzhledem k tomu, že senioři dosahují čím dál silnějšího zastoupení v městské populaci, můžeme předpokládat, že ve čtvrtích, které obývají, bude v nadcházejících letech jejich hlas čím dál více slyšet.

V současné době nalézáme vysoké koncentrace seniorů ve všech městských zónách s výjimkou okrajových částí a zázemí Prahy. Proces demografického stárnutí je nejvíce patrný na pražských sídlištích. Naopak městské centrum a navazující části vnitřního města již jako nejstarší části města v důsledku přílivu mladších obyvatel označit nemůžeme. Ať je obytné prostředí seniorů lokalizováno v kterékoliv zóně města a čelí různým výzvám v souvislosti se současnými urbánními procesy, mělo by být snahou aktérů podílejících se na jeho rozvoji vytvářet takové prostředí, jehož vlastnosti se shodují s potřebami, schopnostmi a aktivitami jeho obyvatel. Pokud se zaměříme na potřeby stárnoucí populace v kontextu městského prostředí, setkáváme se mnohdy s úsilím řešit otázky bezbariérovosti, kvality veřejných prostorů, prostorové mobility a bydlení seniorů. Přehlíženy nejsou ani problémy spojené s funkční a sociální strukturou prostředí, jako jsou nedostatečná sociální infrastruktura, nevyhovující vybavenost, narušení komunitních vazeb či strach z kriminality.

Abychom lépe pochopili, jaké aspekty obytného prostředí jsou pro seniory důležité a jaký mají tyto aspekty význam při hodnocení kvality rezidenčního prostředí, je v následující kapitole věnována pozornost (i) konceptu rezidenční spokojenosti, pomocí kterého zjišťujeme názory seniorů na kvalitu místa bydliště, a (ii) faktorům, které toto subjektivní hodnocení utvářejí.

4 KVALITA PROSTŘEDÍ A REZIDENČNÍ SPOKOJENOST

Cílem této kapitoly je diskutovat koncept rezidenční spokojenosti využitý při výzkumu názorů na měnící se vlastnosti obytného prostředí a osvětlit faktory, které formují utváření rezidenční spokojenosti. Vzhledem k tomu, že dizertační práce se zaměřuje na problematiku městského prostředí ve vztahu k seniorské populaci, je součástí kapitoly i představení rezidenční spokojenosti stárnoucích lidí. Důraz je kladen na pochopení významu prostoru v kontextu stáří a jeho následné využitelnosti při výzkumech rezidenční spokojenosti stárnoucí populace.

V definicích kvality života je prostředí mnohdy považováno za objektivní či exogenní faktor, který má především materiální povahu a lze ho analyzovat zejména na základě kvantitativního přístupu (Heřmanová 2012). Ačkoliv by bylo možné proces transformace městského prostoru popsat pouze pomocí objektivních ukazatelů, znalost subjektivního hodnocení je nezbytná pro porozumění významu obytného prostředí a přeměny jeho vlastností pro specifickou skupinu obyvatel. Na nezbytnost využití obou přístupů, a to jak subjektivního hodnocení, tak i objektivních informací, a jejich vzájemnou doplňkovost při výzkumu kvality prostředí poukazuje mnoho autorů (mj. Marans 2003, Pacione 2003). Stejně tak je nezbytné znát i ostatní okolnosti formující geografickou zkušenost člověka, jež následně utvářejí názor člověka na jeho obytné prostředí.

Podle Pacioneho (2003) je hledání podstaty vztahu mezi lidmi a jejich každodenním prostředím klasickou geografickou otázkou a kvalitu prostředí je nutné chápat jako soulad mezi potřebami člověka a vlastnostmi prostředí, které obývá. S narůstajícím počtem lidí žijících ve městě bude podle Maranse (2003) kvalita městského prostředí vnímána jako prvek, jenž podstatněji přispívá k celkové kvalitě života. Pacione (2003) poukazuje rovněž na skutečnost, že výzkumem kvality městského prostředí se zabývá především aplikovaný výzkum v rámci urbánní geografie. Výzkum kvality rezidenčního prostředí je spojen s různými typy městských lokalit, nejčastěji se jedná o oblasti, u nichž je předpokládán výskyt sociálně patologických jevů, či území s nízkým sociálním statutem. Mnohdy se jedná o depopulační či stárnoucí lokality, území, v nichž dochází ke koncentraci etnických či národnostních menšin, nezaměstnaných osob, či lokality s nízkým vzdělanostním statutem nebo nevyhovující kvalitou bytového fondu (Pacione 2003). Stejně tak vzbuzují zájem geografů transformující se městské lokality, jejichž proměna může mít významný dopad na funkční a sociální strukturu zkoumaných území. Výzkumy kvality prostředí se liší podle velikosti sledovaného území. Různé prostorové úrovně sledování a zkoumané vlastnosti prostředí zdůvodňuje Andrews (2001) rozdílnou poptávkou po určitém typu informací. Výsledky výzkumů zaměřených na sledování kvality obytného prostředí jsou využívány jako podklady pro rozhodování místních politiků a mnohdy tak slouží jako základní dokumenty pro vytváření městských politik.

4.1 REZIDENČNÍ SPOKOJENOST

Rezidenční spokojenost je považována za koncept vhodný k hodnocení kvality rezidenčního prostředí (Rojo Perez a kol. 2001). Mnozí autoři se shodují na tvrzení, že koncept rezidenční spokojenosti je důležitou součástí mnohem širšího konceptu kvality života (Amérigo, Aragones 1997, Lu 1999a, Pacione 2003, Potter, Cantarero 2006). Podle jiných pojetí se koncept kvality života s pojmem kvalita prostředí či s konceptem rezidenční spokojenosti překrývá a jednotlivé pojmy jsou často používány jako synonyma (van Kamp a kol. 2003). Obdobná situace nastává při srovnání konceptu rezidenční spokojenosti s koncepty jako spokojenost s bydlením (*housing satisfaction*), spokojenost se čtvrtí či susedstvem (*neighborhood satisfaction*), komunitní spokojenost (*community satisfaction*) a regionální spokojenost (*regional satisfaction*). Koncepty často hodnotí obdobnou problematiku, v některých případech se od sebe odlišují především sledovanou prostorovou úrovní či důrazem na specifickou skupinu aspektů rezidenčního prostředí.

Prvotní pojetí konceptu rezidenční spokojenosti vychází z představy, v níž vlastnosti obytného prostředí (v původním konceptu se hovoří pouze o fyzickém prostředí) ovlivňují naše vnímání a následně pak utváření výsledné míry spokojenosti, které se pak odráží ve způsobu našeho chování (Weidemann, Anderson 1985). Odvozené koncepty již pracují jak s fyzickým, tak sociálním prostředím a rezidenční spokojenost definují jako pozitivní nebo negativní emotivní reakci na vlastnosti prostředí, které obýváme (Weidemann, Anderson 1985).

María Amérigo a Juan Aragones (1997) vycházejí z pojetí rezidenční spokojenosti jako výsledku interakce člověka se svým životním prostředím. Konstatují, že do vztahu mezi těmito dvěma entitami vstupují tři rozdílné procesy (kognitivní, emoční a behaviorální). Kognitivní složka je reprezentována poznáním člověka. Na základě kognitivního procesu je možné odhalit aspekty prostředí, které lidé považují za podstatné a jimž přiřkládají největší váhu při jeho hodnocení. Emoční složka, neboli rezidenční spokojenost, je stav mysli vytvořený na základě prožitků obytného prostředí. Behaviorální proces je spojen s chováním člověka v prostředí a schopností se danému prostředí přizpůsobit.

K pojetí rezidenční spokojenosti jako vyjádření emoční složky vztahu člověka a prostředí mají někteří autoři výhrady. Podle Bonaiuta, Fornara a Bonnes (2003) je vyjádření emocí spíše doménou konceptu vztahu k místu (*attachment to place*) než rezidenční spokojenosti. Na rozdíl od tohoto konceptu, jenž se věnuje problematice utváření vazeb k místu a k prostředí, klademe při výzkumu rezidenční spokojenosti důraz spíše na subjektivní interpretaci konkrétních atributů prostředí než na vyjádření lidských emocí s ním spjatých. Přesto spokojenost s prostředím nelze od vztahu k místu jednoduše oddělit vzhledem k jejich vzájemné provázanosti. Jako příklad můžeme použít tvrzení Vidovićové a kol. (2013, s. 160), že „*domáckost susedství vyplývá ze spokojenosti s prostředím bydliště a s kvalitními susedskými vztahy, zároveň z nich však také vychází*“.

Můžeme si položit otázku, zda subjektivní hodnocení obytného prostředí, které získáváme od respondentů, nepředstavuje ještě něco jiného než pouhou emotivní reakci na vlastnosti prostředí. Jakým stadiem vývoje prochází emotivní reakce, než se z ní stane námi

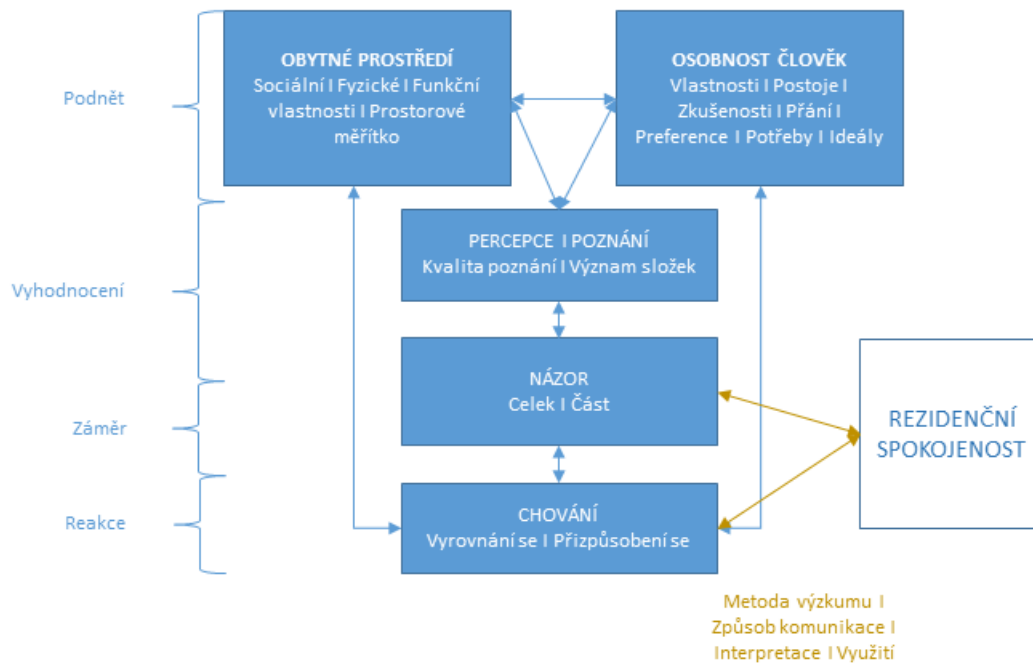
získaná odpověď v dotazníkovém šetření či součást rozhovoru? Jakou měrou je respondentova odpověď ovlivněna kontextem, ve kterém šetření probíhá? Podstatnou roli jistě hraje množství faktorů, mezi nimiž můžeme jmenovat například způsob formulace a kladení otázek, časový úsek, během kterého má komunikační partner možnost promyslet si odpověď na námi kladené otázky, respondentova ochota být součástí výzkumu či způsob, jakým sám respondent interpretuje svoji každodenní zkušenost. S obdobnými nástrahami se setkáváme i na straně výzkumníka. Nejen respondenti jako zdroje výpovědí, ale i my výzkumníci jako tazatelé, příjemci a následní interpreti se nevyhneme určité míře modifikace a zjednodušení získaných informací.

Našemu pojetí nejlépe odpovídá představa rezidenční spokojenosti jako názoru, který si člověk utváří na své obytné prostředí. Spíše než čistě emoční složku chápeme rezidenční spokojenost jako interpretaci mentální představy o obytném prostředí. Pojem *mental representation* jsme si vypůjčili od Golledge a Stimsona (1997), kteří ho popisují jako výsledek percepce²² a poznání objektivního prostředí. Podle nich je mentální představa na rozdíl od reálného prostředí to, na základě čeho lidé jednájí a podle čeho uzpůsobují své prostorové chování.

Rezidenční spokojenost je podle nás rovněž možné považovat za souhrn reakcí, který zahrnuje jak respondentovu percepci, poznání a zhodnocení kvality obytného prostředí, tak i reakci na námi vybraný způsob vědeckého poznání, který jsme zvolili za účelem proveditelnosti, možnosti interpretace a využití našich výsledků. Těmito tvrzeními nechceme rezignovat na využitelnost konceptu a stále zůstáváme přesvědčeni, že v odpovědích, které získáme, jsou z velké míry obsaženy názory lidí na obytné prostředí. Snažíme se tímto způsobem připomenout a na obrázku č. 1 ilustrovat, že to, co hodnotíme pod názvem rezidenční spokojenost, je formováno nejen vztahem člověka k prostředí, ale také způsobem provedení a interpretací námi zjištěných skutečností.

²² Blíže se filozofickým a geografickým pojetím percepce ve své práci zabýval Tadeusz Siwek (2011). Percepci neboli „vnímání označuje za proces, během něhož vzniká v lidském vědomí obraz reality... okolního prostředí, které člověk obklopuje a jehož kvality poznává svými smysly“ (Siwek 2011, s. 70). Z anglosaské literatury se problematice percepce a poznání věnují například R. G. Golledge a R. J. Stimson (1997). Tito autoři se oba pojmy snaží od sebe odlišit. Zatímco percepci chápou spíše jako vnímání, tedy bezprostřední chápání reality založené na smyslových podnětech, poznání chápou jako vývojový proces, při němž dochází ke zpracování (kódování, uložení a organizaci) informací v lidské mysli. Poznání rovněž vztahují k prostoru, který není v bezprostředním dosahu člověka a není ho tedy možné hodnotit na základě okamžitých smyslových podnětů, jeho obraz je však uložen v mysli člověka.

Obrázek 1: Model rezidenční spokojenosti

Při výzkumu rezidenční spokojenosti je důležitá znalost aspektů, které vstupují do vztahu člověk – prostředí, a způsobu, jakým formují názor člověka na obytné prostředí. Při výzkumu rezidenční spokojenosti je kladen největší důraz na vlastnosti člověka a kvality prostředí, jež dotýčný hodnotí. Do modelu však vstupují i další proměnné. Ačkoliv je na jejich význam nutné pamatovat, není vždy jednoduché jejich sledování do výzkumu rezidenční spokojenosti začlenit. Míra pozornosti, kterou jednotlivým proměnným věnujeme, mnohdy závisí na zvolené metodě výzkumu. Výsledkem vědeckého zkoumání založeného na kvantitativním postupu bude spíše nalezení kauzality mezi objektivně zjištěnými vlastnostmi prostředí a člověka a jeho vyjádřeným názorem. Kvalitativní metoda zkoumání nám umožní vhled do hlubších souvislostí a usnadní porozumění aspektům, kterým bychom pomocí prvního zvoleného postupu nevěnovali přílišnou pozornost a mohli jejich podstatu pro formování názoru na rezidenční prostředí zanedbat.

Stejně jako je nutné interpretovat výsledky výzkumu s ohledem na množství faktů, jež jsme mohli do sledování zahrnout, je nutné pamatovat i na celkový kontext, ve kterém výzkum probíhá. Mimo zvolený způsob metody poznání tak autoři upozorňují jak na specifika populace, na niž je výzkum zaměřen, tak i na jedinečnost hodnoceného prostředí (Amérigo, Aragonés 1997, van Kamp a kol. 2003). Obdobně Bonaiuto a kol. (1999) zdůrazňují fakt, že rezidenční spokojenost je konstrukt vycházející z prostorových, sociálních a funkčních znaků prostředí.

Důležitost osobních vlastností jednotlivce při výzkumu rezidenční spokojenosti vyzdvihují například Potter a Cantarero (2006). Vyjma tradičních socio-demografických charakteristik hovoří i o podstatě předchozích zkušeností a současných očekávání, která souvisejí jak s rezidenční historií respondenta, tak s jeho osobními aspiracemi. Jiní autoři

zdůrazňují závažnost souladu mezi vlastnostmi, potřebami a preferencemi domácností a životními podmínkami, které dané prostředí poskytuje (Rioux, Werner 2011, Grinstein-Weiss a kol. 2011). Význam subjektivity jednotlivce a objektivních charakteristik prostředí při utváření názoru na kvalitu prostředí představuje různá hlediska konceptu rezidenční spokojenosti. Irene van Kamp a kol. (2003) zastávají názor, že rezidenční spokojenost je spíše ovlivněna subjektivitou poznání a její interpretací než objektivními charakteristikami prostředí. Stejně tak Schwirian a Schwirian (1993) tvrdí, že subjektivita jednotlivce je téměř nezávislá na objektivních charakteristikách prostředí a pro kvalitu života člověka je podstatnější než objektivní vlastnosti prostředí. Tyto názory reprezentují pouze jeden směr zkoumání. Naopak Fried (1982) je přesvědčen o rozhodujícím vlivu objektivních aspektů prostředí na výslednou míru rezidenční spokojenosti.

Empirická šetření rezidenční spokojenosti probíhají na různých prostorových úrovních. Studie jsou realizovány na širším geografickém území, většinou se jedná o prostorové vymezení zahrnující území regionu, obce, města či metropolitního regionu (například McCrea, Stimson, Western 2005, Kunimitsu 2015). Užší vymezení pak zahrnuje především blízké okolí bydliště, jež můžeme specifikovat jako sousedství či čtvrť (například Hipp 2010, Permentier, Bolt, Van Ham 2011), ve které jsou jednotlivcem či domácností vykonávány běžné každodenní aktivity, na základě kterých uspokojuje člověk své denní potřeby a cíle. Výzkumy se liší rovněž zaměřením na různé typy lokalit uvnitř metropolitního regionu (centrum města, vnitřní a vnější město, suburbia, sídliště, revitalizované části měst, sociálně deprivované lokality). Přestože se ve vlastním výzkumu věnujeme především problematice městského rezidenčního prostředí, existují i studie zaměřené na hodnocení rezidenční spokojenosti v rámci venkovských regionů (například Barcus 2004, Auh, Cook 2009).

Vymezení rozsahu obytného prostředí můžeme chápat jako jedno z metodologických úskalí, se kterým se setkáváme při výzkumu rezidenční spokojenosti. Zatímco nejmenší jednotka představuje nejčastěji byt či rodinný dům a její prostorové vymezení je zřejmé, při vymezení navazujícího prostoru se již setkáváme s metodologickými obtížemi. Představa o hranicích sousedství se u každého člověka liší (Golant 1984), je dána jak vlastnostmi prostoru, který jedinec využívá, tak i frekvencí a délkou trvání aktivit v místě uskutečňovaných. Svůj význam má i vztah k místu, vzorce chování, délka pobytu v prostředí. Někteří autoři řeší danou problematiku hodnocením rezidenčního prostředí v hranicích pevně vymezených statistických jednotek nebo bloků městské zástavby (Guthathakurta, Cao 2011), další využívají k prostorovému vymezení popis vlastností obytného prostředí, jakými jsou například vzdálenost od místa bydliště, vymezení pomocí různých typů vybavenosti či přítomnosti lidí (Golant 1984). Jiní autoři využívají nákresy sousedství vytvořené pomocí mentálních map (Byrnes, Lichtenberg, Lysack 2006). Přestože lze vždy určitým způsobem eliminovat nejasné vymezení hranic blízkého okolí místa bydliště, je nutné brát v úvahu, že získané poznatky nebudou vždy rovnoměrně pokrývat sledované území a výpovědi respondentů budou spíše vytvářet různě velké překryvy, jejichž vymezení bude mít různé horizontální, ale i vertikální hranice plynoucí z odlišných znalostí a vztahu respondentů k hodnocenému prostředí.

Další problematickou otázkou je využívání konceptu rezidenční spokojenosti jako nástroje vhodného k predikci rezidenční mobility. Pociťovaná nespokojenost s rezidenčním prostředím je podle mnoha autorů jedním ze spouštěčích faktorů migrace²³ (Speare 1974, Amérigo, Aragones 1997, Diaz-Serrano, Stoyanova 2010). Nespokojenost s místem bydliště a jeho blízkým okolím může být důsledkem změn v požadavcích a potřebách domácnosti, dalším důvodem může být zvýšení standardů, na základě kterých domácnosti hodnotí kvalitu svého bydliště, či transformace samotného obytného prostředí (Speare 1974). K přeměně potřeb domácnosti dochází v závislosti na pohybu a aktuální pozici v rámci životního cyklu (Rossi 1982) a preferovaném životním stylu (Michelson 1977). S narůstajícím počtem členů domácnosti se zvyšují nároky na velikost bydlení, mění se rovněž požadavky na rezidenční prostředí, jeho vybavenost a lokalizaci v rámci města. Proměna sociálních a fyzických vlastností obytného prostředí může být zapříčiněna příchodem nových obyvatel či odchodem specifické skupiny populace, revitalizací stávajících budov, novou výstavbou či postupnou degradací zástavby nebo posílením či úpadkem určitých typů funkcí městského prostoru.

Podle jiných autorů je rezidenční spokojenost spíše než spouštěčem rezidenční mobility faktorem predikujícím úmysl odstěhovat se. Pouhý záměr na rozdíl od aktu stěhování nezahrnuje zvážení náročnosti a proveditelnost přestěhování (Coulter, Van Ham, Feijten 2011) a stejně tak i pouhá myšlenka či vyjádření záměru nejsou zárukou následného jednání. Podle Maxe Lu (1999b) převedení úmyslu odstěhovat se z nevyhovující lokality v akt stěhování závisí nejen na příjmech člověka, ale i na socio-demografických vlastnostech člověka, jako je věk, vlastnický vztah k bydlení, či na schopnostech nalézt nové bydlení, jehož charakteristiky budou v souladu s požadavky domácnosti. Vyšší pravděpodobnost přestěhování ve spojitosti s deklarovanou nespokojeností s obytným prostředím je typická především pro mladé vzdělané lidi žijící v podnájmu, naopak domácnosti s nízkým socio-ekonomickým statutem mnohdy zůstávají zachyceny v nevyhovujících lokalitách (Coulter, Van Ham, Feijten 2011).

Rezidenční mobilita či úvahy o ní nejsou ale jedinou reakcí na nízkou míru spokojenosti s obytným prostředím. Tato nespokojenost s prostředím může vyústit v různé formy adaptace. Za jednu z forem adaptace je považována například úprava stávajícího bydlení či změna vlastnických poměrů (Herfert, Neugebauer, Smigiel 2013). Za jinou formou přizpůsobení je označován proces omezení kognitivní disonance (Dekker a kol. 2011), který není na rozdíl od předchozích reakcí spojen se změnou chování, ale jeho cílem je snaha potlačit vnímání negativních vlastností stávající situace.

Právě psychologické procesy v mysli člověka, jež jsou provázány s utvářením názoru na obytné prostředí, lze označit za limity, na které geografické poznání při výzkumu rezidenční spokojenosti naráží. Jako geografové zkoumající vztahy a procesy v prostoru v tomto případě začínáme postrádat nástroje, jak proniknout do větší hloubky zkoumané problematiky a vyhnout se tak popisnosti podmíněnosti různých aspektů obytného prostředí, vlastností

²³ Gollidge a Stimson (1997) označují rezidenční spokojenost za jednu z hlavních příčin stěhování na krátké vzdálenosti v rozvinutých zemích.

člověka a vyřčených názorů na kvalitu místa bydliště a jeho okolí. Zůstává nám tak především úloha nacházet diferenciaci ve vnímání rezidenční spokojenosti, založenou na různých prostorových a společenských souvislostech. Ta by měla být doprovázena snahou interpretovat naše poznání co nejlépe a neuzavírat se před poznatky ostatních disciplín, jež by mohly obohatit naše závěry a přispěly tak k větší ucelenosti našich výzkumů.

4.2 REZIDENČNÍ SPOKOJENOST V KONTEXTU STÁRNUTÍ

Podle Judith Phillips, Kristine Ajrouch a Sarah Hillcoat-Nallétamby (2010) je důležité věnovat se otázce sociálního a fyzického prostředí ve vztahu k procesu stárnutí a jejímu zkoumání na různých prostorových úrovních, neboť prostředí může být ve stáří vnímáno rozdílným způsobem, jako prostředek či omezení ve vztahu ke kvalitě života stárnoucích lidí. Na vztah prostředí a procesu stárnutí se mimo geografie zaměřují i geografická gerontologie (Andrews a kol. 2007) a environmentální gerontologie (Wahl, Weisman 2003, Peace, Holland, Kellaher 2006, Peace a kol. 2007b). Obě vědecké disciplíny pro tuto problematiku nabízí i několik teoretických modelů, které jsou svou povahou blízké konceptu rezidenční spokojenosti a stejně jako rezidenční spokojenost se věnují problematice vztahu člověka a obytného prostředí. Zařadit sem můžeme například koncepty dávající do souvislosti aspekty každodenního života seniorské populace s vlastnostmi obytného prostředí, vztah seniorů k místu bydliště, stárnutí v místě a význam domova a známého prostředí či naopak význam stěhování v pokročilém věku. Vzhledem k tomu, že výzkum rezidenční spokojenosti je založen na hodnocení složek obytného prostředí a hodnotitelných atributů rezidenčního prostředí je nepřehledné množství, nabízejí uvedené teoretické modely návod, jakým způsobem a na jaké podstatné složky prostředí je potřeba brát ohled a následně je podrobit v kontextu rezidenční spokojenosti bližšímu zkoumání. V následující části jsou představené koncepty rozděleny do tří klíčových témat: (i) vztah člověka a prostředí, (ii) prostorový a (iii) časový aspekt vztahu stárnoucích lidí k prostředí.

4.2.1 VZTAH ČLOVĚKA A PROSTŘEDÍ A JEHO VYUŽITÍ V KONCEPTU REZIDENČNÍ SPOKOJENOSTI

První dva teoretické modely dokreslují důležitost vlastností prostředí v životě seniorů a poukazují na množství aspektů, na které by měl být brán ohled při výzkumu rezidenční spokojenosti. Teoretický model propojující tlak prostředí se schopnostmi člověka (*competence-press model*) od Powella Lawtona a Lucille Nahemow (1973) vychází z předpokladu, že nižší míra kompetencí ve spojení s vyšší mírou tlaku, jíž působí prostředí na stárnoucí osoby, má celkově negativní dopad na chování a kvalitu života stárnoucích osob. Chování je v tomto případě chápáno jako výsledek interakce mezi osobními kompetencemi člověka a tlakem prostředí. Lawton (1977, 1980) základními kompetencemi označuje lidské vlastnosti, jako jsou fyzické a mentální zdraví (senzomotorické funkce a poznávací schopnost),

intelekt a síla osobnosti²⁴. Podle Vidovičové a kol. (2013) jsou nově mezi kompetence řazeny i sociální vazby, a to jak osobní vztahy, tak i zapojení do různých sociálních a kulturních sítí.

Vlastnosti obytného prostředí, které nejsou v souladu se schopnostmi člověka, způsobují napětí (Lawton 1977). Tlak, kterým prostředí působí na člověka (*environmental press*), bývá dáván do souvislosti například s nízkou kvalitou bydlení či sousedství (Peace a kol. 2007b, Phillips, Ajrouch, Hillcoat-Nallétamby 2010). Rovnováha mezi schopnostmi člověka a tlakem prostředí je nazývána adaptační úroveň. Jedná se o normální stav, ve kterém jsou lidé schopni vykonávat své běžné denní aktivity bez zjevných obtíží. Různé úrovně environmentálního tlaku mohou mít za následek jak negativní, tak i pozitivní chování. Tlak může v některých situacích vyvolávat stimulační reakce nebo negativní emoční odezvu či neschopnost člověka přizpůsobit se daným podmínkám. Vysoká míra stresu může mít za následek omezení schopností člověka. Naopak nízká míra stresu vede k omezené stimulaci stárnoucího jedince a malé výzvy prostředí mohou mít za následek pocity nudy, strádání či letargie (Lawton 1977). *Competence-press model* byl později přepracován. V upravené verzi je na rozdíl od původní více pozornosti než schopnostem člověka věnováno jeho potřebám (Phillips, Ajrouch, Hillcoat-Nallétamby 2010).

V teoretickém modelu shody mezi osobností a prostředím (*person-environment fit model*) je využívána role osobních potřeb a preferencí člověka. Nesoulad mezi prostředím a potřebami lidí má za následek stejně jako v předchozím modelu pokles kvality života (Kahana a kol. 2003). Model využívá hierarchii lidských potřeb (více viz Maslow 1970). Za základní jsou označovány ty potřeby, jež mají úzkou spojitost s běžnými lidskými schopnostmi. Potřeby vyššího řádu jsou spojeny s takovými pojmy jako soukromí, seberealizace, příslušnost k určité skupině. Hlavní tezí teoretického modelu je, že zatímco neshody mezi prostředím a základními potřebami lidí vedou k omezení autonomního chování (*behavioral autonomy*), nesoulad prostředí ve spojení s vyšším řádem potřeb má za následek oslabení emoční pohody člověka (Peace a kol. 2007b). Zajímavé je, že tento teoretický model byl v praxi využíván spíše při výzkumech realizovaných v institucionálním prostředí a jeho aplikace byla v kontextu městského (venkovského) prostředí a běžného seniorského bydlení méně častá (více viz Kahana a kol. 2003).

Představené teoretické modely je možné použít jako nástroje, které mohou pomoci objasnit způsob, jakým se lidé přizpůsobují prostředí a jak prostředí působí na fyzické zdraví a mentální stav člověka. Blízkost obou představených modelů s konceptem rezidenční spokojenosti dokládají některé články, které propojují výzkum rezidenční spokojenosti seniorů s teoretickými modely *competence-press model* a *person-environment fit model* (například Kahana a kol. 2003, Byrnes, Lichtenberg, Lysack 2006, Rioux, Werner 2011). Eva Kahana a kol. (2003) rovněž považují shodu mezi osobními preferencemi a potřebami člověka a

²⁴ Lawton (1980) zdůrazňuje mimo osobní kompetence i význam nekompetentnosti (*incompetence*). Popisuje ji jako externí procesy, které oslabují schopnosti člověka a omezují jeho možnosti čelit tlaku prostředí. Mezi nekompetence řadí například nízký příjem, nucený odchod do důchodu, osobní ztráty, sociální izolaci.

environmentálním tlakem za klíčový faktor působící na spokojenost s prostředím a psychické blaho člověka.

Oba teoretické modely jsou kritizovány za přehlížení problematiky časového aspektu vztahu člověk – prostředí. Jedná se především o situace, kdy senioři hodnotí vlastnosti dočasného obytného prostředí. Stejně tak je v modelech hodnotících vztah člověk – prostředí nedostatečně věnována pozornost časovému aspektu prostředí ve spojitosti se zkušenostmi a očekáváními člověka, a to minulých, současných i budoucích (Byrnes, Lichtenberg, Lysack 2006). Ačkoliv mají modely své nedostatky, ukazují způsob, jakým je možné uchopit problematiku prostředí a života starých lidí. Cestou je zaměřit se na primární pojetí každodennosti, jež je vytvářena potřebami, preferencemi a schopnostmi člověka, a v souvislosti s tím hledat jejich odraz v kontextu prostředí a míst, která lidé obývají. Pokud mluvíme o výzkumu rezidenční spokojenosti, znamená to především zaměřit se na vlastnosti prostředí, které jsou pro stárnoucí populaci podstatné.

4.2.2 PROSTOROVÝ ASPEKT REZIDENČNÍ SPOKOJENOSTI

Zatímco předcházející modely věnují pozornost kvalitě prostředí a lidským vlastnostem, následující koncepty zdůrazňují význam různých míst a prostorů v životě stárnoucí populace. Význam místa v životě člověka je určen silou vazeb, které si člověk k danému prostředí během života vytvoří. Podle Leily Scannell a Roberta Gifforda (2010) je kvalita vztahu k místu založena na provázanosti s místem²⁵ a na zakořeněnosti v lokalitě²⁶. Zatímco provázanost se pojí se společenskými vazbami, přátelstvím se sousedy či vzájemnou spoluprací, délka pobytu, vlastnické vztahy, rezidenční stabilita jsou spojovány s fyzickou povahou vztahu k místu. Stejně tak sílu vazeb k místu utvářejí rysy prostředí, jež napomáhají upevňování mezilidských vztahů či přispívají k vytváření naší vlastní identity na základě symbolického významu, tedy hodnot, které pro nás dané místo či prostředí symbolizuje.

Význam domova ve stáří reprezentuje koncept *ageing in place*. Jeho hlavní myšlenkou je, že pro staré lidi je vhodnější prožít stáří ve svém přirozeném a známém prostředí, tedy „doma“, a ve společnosti či komunitě, jíž se cítí být součástí (Byrnes, Lichtenberg, Lysack 2006). Stárnutí v místě je v současné společnosti chápáno jako synonymum kvalitního života ve stáří (Phillips, Ajrouch, Hillcoat-Nallétamby 2010), kdy si člověk může zvolit možnost zůstat doma i v případě zhoršujícího se zdravotního stavu a zvyšujících se nároků na poskytování sociálních či zdravotnických služeb. Domov a sousedství jsou v tomto případě chápány jako místa, ve kterých prožili senioři podstatnou část života a jejichž význam spolu s přibývajícím věkem v každodenním životě seniorů narůstá (Wiles a kol. 2011). Na domov je obecně pohlíženo jako na soukromý a intimní prostor, ve kterém se cítíme pohodlně a ve kterém dochází k vytváření každodenních vztahů a vazeb na nejnižší prostorové úrovni (Vacková, Galčanová 2014). Prvky

²⁵ V původním textu je použito slovo *bondedness* – sociální povaha vztahu k místu.

²⁶ V původním textu je použito slovo *rootedness* – fyzická povaha vztahu k místu.

domova, jako je vlastní výzdoba, představují osobní vzpomínky na nejbližší osoby a navštívená nebo dříve obývaná místa a významně se podílejí na udržování identity starších osob (Peace, Holland, Kellaher 2006). Uzpůsobení domácnosti, které určitým způsobem formuje aktivity, jež člověk doma vykonává, patří mezi faktory ovlivňující spokojenost obyvatele se svým domovem (Rioux, Werner 2011). Možnost rozhodovat o podobě prostoru domova spolu s vytvářením pravidel, která v něm platí, přispívá k vytváření pocitu relativní autonomie. Pocit soukromí, nezávislosti a možnost určování vlastních pravidel je mnohdy právě to, co je postrádáno v různých institucionálních zařízeních, a je důvodem, proč jsou tyto instituce mezi lidmi negativně vnímány (Vacková, Galčanová 2014).

Ačkoliv Yi-Fu Tuan (2004) považuje domov za místo poskytující bezpečí, které je nám důvěrně známé a umožňuje nám pečovat o sebe a rodinu a myšlenka stárnutí v takovémto místě představuje pro většinu populace ideální pojetí závěru života, nemusí být vnímání domova vždy spojeno pouze s pozitivní percepcí. Podle Alison Blunt (2005) nepředstavuje domov pro všechny místo, v němž by chtěli stárnout. Pro některé není domov spojen s pozitivními emocemi, není místem symbolizujícím bezpečí a útočiště před okolním světem. V jiných případech je kvalita bydlení a rezidenčního prostředí natolik nevyhovující či zdravotní stav stárnoucích osob je takový, že zůstat doma znamená větší omezení než využití možnosti přestěhování do institucionálního zařízení či nového vlastního bydlení. Pak jsou i tací, jimž fyzické a mentální zdraví nedává možnost volby, rozhodují za ně jiní, kteří ne vždy berou nebo nemohou brát ohled na přání stárnoucích osob. Další skupinou jsou lidé bez domova, jejichž přesídlení může být považováno za zvýšení životního komfortu, přesto nucené přestěhování může být spojeno s narušením jejich každodenních rutin a jejich obvyklé chování může být v rozporu s fungováním místa nového bydliště.

Na rozdílný význam míst v prostoru města v životě stárnoucích osob poukazuje Rowles²⁷ (1978). Důležitosti jednotlivých míst v obytném prostředí člověka se věnuje ve spojitosti se spoluutvářením geografické zkušenosti. Pro popis a diferenciaci významu různých typů obytného prostředí využívá Rowles tzv. všeobecné schéma, jímž rozděluje geografický prostor na pět zón – domov, prostor na dohled od domova, sousedství, město a prostor mimo.

Jak již bylo uvedeno výše, domov je často chápán jako intimní soukromé území striktně oddělené od „venkovního“ prostoru. Přesto vymezení domova jako striktně soukromého prostoru není vždy platné. Vacková a Galčanová (2014) zdůrazňují, že hranice mezi privátním a veřejným prostorem nemusí být vždy ostře vymezená a spíše než o hranici můžeme mluvit

²⁷ Zásadní význam pro pochopení důležitosti místa a prostředí ve spojení se stárnoucí populací má v geografii publikace Grahama D. Rowlese (1978) *Prisoners of space?*. Rowles se ve svém výzkumu zaměřil na roli místa a prostoru v každodenním životě skupiny starých lidí. Na základě svého obsáhlého pozorování a interakcí se seniory došel k závěru, že geografická zkušenost je formována způsoby, jimiž staří lidé obývají místo a prostředí. Za stěžejní modalitě geografické zkušenosti, jež jsou ve zkratce představeny v této podkapitole, považuje aktivitu, orientaci, pocity a představitost. Ačkoliv Rowles došel k těmto způsobům na základě zevšeobecnění svého poznání, je nutné zdůraznit, že samotná geografická zkušenost je pro každého člověka jedinečná a její formování je dáno neopakovatelností vztahu mezi člověkem, jeho bytím a jeho životním prostředím. V této souvislosti Rowles poukazuje na potřebu detailního poznání povahy člověka a jeho života a stejně tak i jejich proměnlivosti v čase.

o kontinuálním přechodu mezi dvěma póly. K smazávání ostrých hranic mezi soukromou a veřejnou povahou domova dochází například s rozvojem poskytování terénních pečovatelských služeb. Domov seniora se stává nejen privátní sférou, ale také místem přijímání a poskytování institucionální péče. Jak ale upozorňuje Janine Wiles (2005), i v dřívějších dobách byl domov místem poskytování lékařské péče či náboženské útěchy v posledních chvílích života. Vnímání domova jako ryze privátního prostoru je úzce svázáno s kulturním a historickým kontextem, stejně tak je ale formováno i každodenní praxí člověka (Vacková, Galčanová 2014).

Prostor na dohled od domova reprezentuje nejbližší okolí domu a aktivity v něm se odehrávají pod vzájemným dohledem sousedů. Je to prostor, jemuž je věnována nejen osobní náklonnost, ale také intenzivní pozornost ze strany seniorů. Naopak sousedství je podle Rowlese (1978, s. 169) „dané především funkčně, neostrou syntézou prostorového vymezení a společenského významu“. Pro některé seniory hraje sousedství důležitou roli při identifikaci s místní komunitou a jeho proměna může ohrozit rozsah, s jakým se s ním jeho obyvatelé identifikují (Rowles 1978, Buffel, Phillipson, Scharf 2012). Pro jiné je sousedství dáno docházkovou vzdáleností a fyzickým uspořádáním. Širší prostor města a prostor za „jeho“ hranicemi se skládá ze skupiny míst, k nimž mají senioři blízký vztah, či lokalit, jejichž význam byl podstatný v osobní historii seniorů. Podle Rowlese (1978) se zóny mohou odlišovat ostrovní vymezení, rozsahem, se kterým se s nimi senioři identifikují, i způsobem chování, jenž je pro každou ze zón typický.

Obdobně lze význam různých typů prostředí odvodit od akcí, které senioři v prostředí vykonávají. Na základě prostorového měřítka rozděluje Rowles (1978) akce do tří typů pohybů (okamžitý, každodenní a příležitostný). Při každém z pohybů se senioři setkávají s různým typem omezení či využívají odlišné strategie, jak se s těmito omezeními vypořádat. Například každodenní pohyb je spojený především s pohybem po sousedství či městě, hlavními omezeními jsou v tomto případě fyzické bariéry v prostoru a společenské překážky. Jedna ze strategií pro vypořádání se s danými omezeními je popisována jako *rutinizace*, pro překonání fyzických bariér je využito dlouhodobých zkušeností a znalostí prostředí, další strategie je popisována jako *nahrazení*, při ní jsou zaangažováni například k dopravě za určitým cílem příbuzní či přátelé, k umožnění sociální interakce pak místo osobního kontaktu slouží telefon či internet. Poslední ze strategií je možné označit za *vzepření se*, tato strategie je založena na překonávání vlastních limitů. Nalezení obdobných strategií, s jejichž pomocí se senioři vyrovnávají s prostorovými omezeními či s úbytkem svých schopností, bylo dosaženo i v našem výzkumu vnitřních periferií Česka (Temelová a kol. 2011b). Jedná se například o využívání různých forem výpomoci od členů rodiny či sousedů, ztráta schopnosti řízení u seniorů je pak často nahrazována spolujízdou.

Diferenciaci jednotlivých území v prostoru města můžeme považovat za nástroj vhodný k odlišení důležitosti kvalit jednotlivých zón v obytném prostředí seniorů. Důležitost jednotlivých pásem, jež mají v Rowlesově (1978) ideálním modelu podobu koncentrických zón, bychom však neměli hodnotit pouze na základě prostorové vzdálenosti od domova, ale i na základě aktivit v nich se odehrávajících a vazeb, které s nimi seniory pojí (Lawton 1980, Golant

1984). Znalost souvislostí mezi vytvářením a udržováním společenských vazeb a obytným prostředím, funkcemi města, aktivitami seniorů a symbolického významu různých míst může podle našeho názoru pomoci dosáhnout lepšího vyhodnocení rezidenční spokojenosti ve vztahu k seniorské populaci. Stejně tak nelze oddělovat spokojenost s obytným prostředím od vztahu, který si senioři k místu utvářejí. Oba koncepty jsou úzce provázané a jejich vzájemná komplementarita nám může posloužit jako vodítko při hledání odpovědi na otázku, jaká místa zahrnout do výzkumu rezidenční spokojenosti či jaká místa zkoumat při výzkumu kvality obytného prostředí stárnoucí populace.

Také v námi provedeném výzkumu rezidenční spokojenosti jsme se zaměřovaly na prostor, který byl úzce svázán s místem bydliště seniorů-respondentů (Temelová, Dvořáková, Slezáková 2010, Dvořáková, Temelová 2012, Temelová, Dvořáková 2012). Soustředily jsme se na prostor veřejný a poloveřejný, ve kterém se odehrávají běžné každodenní aktivity seniorů. Byl tvořen jak prostorem na dohled od domova, tak i širším sousedstvím. Přesto se vymezení námi sledovaného prostoru jistě neshodovalo s tím, jak si naši respondenti vymezují sousedství či blízké okolí domova. Mnohdy zahrnovalo rozsáhlejší prostor, který byl spíše než percepcí seniorů vymezen procesy probíhajícími v území či administrativními hranicemi (více Temelová, Dvořáková, Slezáková 2010, Dvořáková, Temelová 2012, Temelová, Dvořáková 2012, Špačková, Dvořáková, Tobrmanová 2016). Přístup, na jehož základě jsme zvolily delimitaci sledovaného území, odpovídal výzkumnému záměru, jehož ústřední myšlenkou bylo spíše než orientace na význam míst pro specifickou skupinu osob postihnoutí stavu a kvality transformujícího se obytného prostoru ve spojitosti s každodenními potřebami seniorů.

4.2.3 ČASOVÝ ASPEKT REZIDENČNÍ SPOKOJENOSTI

Je zřejmé, že při diferenciaci prostorového významu míst hraje důležitou roli i časový aspekt. Význam místa v životě člověka ovlivňuje počet, pravidelnost, ale i délka trvání aktivit, které člověk v lokalitě vykonává. Spolu s tím se mění i množství času stráveného v určitém prostředí v průběhu lidského života. Různé množství času tráví v místě svého bydliště rodiče s malými dětmi, mladí lidé, pracující či senioři.

Časový aspekt zdůrazňuje Rowles (1978) například u pocitů vztahených k určitému místu. Dobu trvání pocitů rozděluje do tří kategorií – momentální (vycházející z daného okamžiku), dočasné (mající delší trvání nebo s možností opakování) a stálé (hluboce zakořeněné)²⁸. Obdobně můžeme nalézt časový aspekt i u představivosti, kterou senioři využívají jako nástroj pro vytváření paralelních geografických světů. Na rozdíl od pocitů není v tomto případě zásadní doba trvání, ale zdroj, ke kterému se naše představivost upírá. Podle Rowlese (1978) se jedná o minulost – z ní vycházejí podněty pro reflektivní představivost, která využívá našich vzpomínek. Projektivní představivost naopak hledí do budoucnosti, často

²⁸ Rowles (1978) poukazuje rovněž na důležitost zdroje pocitů, rozlišuje osobní, formované vlastní zkušeností, a sdílené, předané jinou osobou či získané na základě mediálního obrazu apod.

zahrnuje snění o místech obývaných našimi přáteli či příbuznými. Stejně jako reálný prostor má rozsah a bohatost paralelních geografických světů vytvořených naší představivostí své hranice, ty jsou dány především našimi vlastnostmi, životními zkušenosti a obrazotvorností.

Jiný pohled na časové aspekty ve vztahu k měnícímu se rezidenčnímu prostředí²⁹ předkládá například Stephen M. Golant (2003). Podle něho ovlivňují reakci starých lidí na změnu prostředí a způsob, jak se jí přizpůsobí, tři typy časových faktorů. Prvním jsou zkušenosti ukotvené v minulosti a budoucí očekávání, druhým je interpretace změny a její působení na osobnost člověka a posledním je časová pomíjivost vlastností člověka. Je otázkou, jakou mírou je možné přenést tyto předpoklady do výzkumu rezidenční spokojenosti a hodnocení prostředí, jehož kvality prošly významnou proměnou.

Pokud budeme hodnotit spokojenost v souvislosti se změnou rezidenčního prostředí danou stěhováním do institucionálního zařízení, jehož prostředí můžeme zjednodušeně považovat za neměnné, není pochyb, že tyto předpoklady je možné použít. Otázkou zůstává, jakým způsobem zůstávají dané předpoklady platné, když stárnoucí populace bydlí dlouhodobě v místě svého bydliště a k proměně obytného prostředí dochází transformací funkčních, fyzických a sociálních kvalit rezidenčního prostředí, a to kontinuálně s narůstajícím věkem obyvatel a úbytkem jejich mentálních a fyzických schopností.

Stejně jako Golant (2003) poukazuje na proměnlivost geografické zkušenosti v souvislosti s časem, s měnícími se vlastnostmi člověka a nestálostí životního prostředí, předpokládá Rowles (1978) odlišnou míru proměnlivosti jednotlivých způsobů, které formují geografický prožitek. Přibývající léta a přirozený úbytek sil a dovedností je důvodem pro nárůst významu představivosti, tedy využívání vzpomínek a představ, při utváření geografické zkušenosti na úkor pohybu a aktivit v prostoru. Obdobně roste s věkem význam nejbližších míst, jako je domov a prostor na dohled od domova, a důležitost lokalit obývaných nejbližšími příbuznými.

Časové hledisko je při výzkumu rezidenční spokojenosti často opomíjené. Zatímco bereme v úvahu časovost aktivit a z toho plynoucí význam prostoru pro specifické skupiny obyvatel, zapomínáme na délku trvání pocitů. Naše pozornost je mnohdy věnována aktuální výpovědi respondenta, málokdy výzkum opakujeme a ztrácíme tak možnost zhodnotit proměnu či stálost rezidenční spokojenosti v čase. Nevšímáme si ani subjektivního hodnocení lidí, kteří z námi zkoumané lokality odešli. Stejně tak se neohlížíme na to, že výpověď může být ovlivněna aktuální indispozicí či chápáním proměny obytného prostředí jako dočasné nebo naopak trvalé. Postrádáme ale i znalost předchozích zkušeností člověka a nejsme tedy schopni pochopit způsob, jakým tyto dřívější prožitky formují současný názor. Začlenění časového

²⁹ V environmentální gerontologii je změnou/proměnou prostředí často myšleno přesídlení seniorů do institucionálního zařízení či úprava prostředí v samotných zařízeních věnujících se péči o seniory, méně často je věnována pozornost proměně obytného prostředí ve městě či na venkově. V posledních desetiletích spolu s obratem k prostorovým otázkám a nárůstem významu městského prostředí v každodenním životě seniorů roste počet i těchto prací. Z českého prostředí můžeme uvést například sociologické práce Dany Sýkorové, Lucie Vidovičové, Lucie Galčanové, Marcely Petrové Kafkové, v geografii pak publikace Jany Temelové, Niny Dvořákové a Lucie Slezákové a dalších.

aspektu stejně jako využití znalosti vazeb, které si stárnoucí lidé vytvářejí k místům, do výzkumu rezidenční spokojenosti by mělo být krokem k jeho vylepšení. S rostoucím množstvím hledisek, které by měly být začleněny do výzkumu, vzrůstá však i náročnost a proveditelnost výzkumů v praxi a je otázkou, zda by široká škála kladených otázek a někdy i jejich důvěrnost nebyla pro respondenty odrazující.

Zohlednění časovosti v námi provedených výzkumech má spíše dílčí povahu. Jeden z faktorů časovosti sledovaných v našich výzkumech je snaha podchytit rezidenční zkušenosti respondentů. Zaměřujeme se především na typologii předchozího místa bydliště a délku pobytu ve zkoumané lokalitě (více viz Temelová, Dvořáková, Slezáková 2010, Dvořáková, Temelová 2012, Temelová, Dvořáková 2012, Špačková, Dvořáková, Tobrmanová 2016). Obě tyto charakteristiky jsou doplňkové a spíše pomáhají dokreslit vlastnosti zkoumaného vzorku respondentů než získat detailní představu o předešlých zkušenostech respondentů. Budoucí očekávání jsou sledována na základě otázek, jejichž cílem je objasnit migrační plány respondentů. Tyto otázky nám obvykle pomáhají pochopit, jaký vztah mají respondenti k místu, kde bydlí, zda ho chápou jako přechodné bydliště, či si k němu vytvářejí hlubší vztah založený na předpokladu dlouhodobé rezidenční stability. Předpoklad odstěhování se z místa bydliště v krátkém časovém horizontu rovněž poukazuje na nerovnováhu mezi potřebami respondentů a vlastnostmi bydliště (Špačková, Dvořáková, Tobrmanová 2016).

4.3 REZIDENČNÍ SPOKOJENOST STARÝCH LIDÍ

Poslední část kapitoly ukazuje, jaké vlastnosti prostředí se hodnotí ve vztahu ke stárnoucí populaci a jakým způsobem mohou charakteristiky stárnoucí populace ovlivnit názory seniorů na kvalitu obytného prostředí. Vlastnosti obytného prostředí jsou nejčastěji ty, u nichž předpokládáme, že budou hrát důležitou roli v každodenním životě seniorské populace. Jejich výběr je mnohdy podepřen odbornou literaturou, v tomto případě můžeme například hovořit o využití teoretických modelů *competence-press model* či *person-environment fit model*, inspirací bývají ale i různé indexy kvality života, doporučující politiky přijímané na mezinárodní úrovni³⁰, či odborné práce věnující se konkrétním aspektům obytného prostředí.

Vlastnosti obytného prostředí můžeme rozdělit do dvou základních skupin. První skupinu tvoří charakteristiky fyzického prostředí, druhou skupinou jsou vlastnosti sociálního prostředí (Ouředníček 2002). Stejně tak se při hodnocení rezidenční spokojenosti zaměřujeme na dvě základní prostorové úrovně – domov a sousedství. Různí autoři přikládají domovu či jeho blízkému okolí ve vztahu k rezidenční spokojenosti odlišnou závažnost. Podle Evy Kahana a kol. (2003) jsou vlastnosti sousedství při hodnocení rezidenční spokojenosti důležitějšími indikátory než charakteristiky samotného bydlení. Naopak Byrnes, Lichtenberg a Lysack (2006) poukazují na důležitost samotného domova a jeho význam zdůrazňují v souvislosti s konceptem stárnutí v místě.

³⁰ V této souvislosti můžeme zmínit například publikaci *Age friendly cities* (World Health Organization 2007).

Mezi nejčastěji uváděné fyzické charakteristiky prostředí ovlivňující rezidenční spokojenost seniorů patří aspekty, které se vztahují k mikroúrovni domova či jeho blízkého okolí. S hlediskem domova jsou často spojeny takové atributy fyzického prostředí, jako je vybavenost domova teplou a studenou vodou, způsob vytápění, přítomnost různých typů domácího vybavení, estetické vlastnosti domova, velikost a prostornost obytné jednotky, ale také technický stav budovy, možnost využívání výtahu či případná nutnost oprav či uzpůsobení domova pro potřeby seniorů (Lawton 1980, Rojo Perez a kol. 2001). V některých případech je hodnocena i poloha domova v rámci městského prostředí. K podstatným fyzickým znakům sousedství patří jak prostorová vzdálenost, časová dostupnost, přítomnost a kvalita základní občanské vybavenosti a dalších druhů služeb, tak existence, údržba a funkčnost zelených ploch a míst vhodných k trávení krátkodobého odpočinku, bezbariérovost městského prostředí, četnost a přístupnost dopravních spojů (Rojo Perez a kol. 2001, Kahana a kol. 2003, Gabriel, Bowling 2004, Rioux, Werner 2011).

Za sociální charakteristiky prostředí, které mohou určitým způsobem ovlivnit percepci seniorů, jsou považovány intenzita a četnost sociálních kontaktů, možnost sousedské výpomoci, občanská participace, pocit bezpečí a míra kriminality v lokalitě, výskyt sociálně-patologických jevů a socio-demografická struktura sousedství³¹ (Lawton 1980, Kahana a kol. 2003, Oh 2003, Föbker, Grotz 2006).

S úrovní rezidenční spokojenosti seniorů jsou dávány do souvislosti socio-demografické charakteristiky sousedství, jakými je například věk, rasa, národnost či socio-ekonomický status místní populace. Někteří autoři se přiklánějí k názoru, že senioři preferují spíše bydlení v homogenních lokalitách (Kahana a kol. 2003), tedy v lokalitách, jejichž obyvatelé mají podobný socio-ekonomický status či rasu. Preferenci homogenní struktury sousedské populace lze dát do souvislosti i s vytvářením věkově segregovaného bydlení typického například pro Spojené státy americké. Jak uvádí Lawton (1980), bydlení ve věkově homogenním prostředí (tedy v sousedství s vyšším podílem seniorů) může být spojeno s vyšší mírou rezidenční spokojenosti seniorů, jejich zapojením do vyššího počtu aktivit a vyústit v četnější kontakty se sousedy. Význam homogenity sousedství se odráží i v prostorovém měřítku a typu bydlení ve sledované lokalitě. Zatímco lidé žijící v rodinných domech posuzují strukturu sociálního prostředí v rámci sousedství, obyvatelé bytů kladou důraz spíše na sociální prostředí samotných bytových domů (Kahana a kol. 2003). Pozitivní dopady bydlení ve věkově homogenním sousedství jsou ale podle Lawtona (1980) zanedbatelné, ne všichni senioři vyhledávají věkově homogenní čtvrti, naopak někteří upřednostňují věkově rozmanitá sousedství.

Hodnocení obytného prostředí neovlivňují pouze vlastnosti prostoru, ale rovněž osobní charakteristiky člověka. Podle Fermíny Rojo Perez a kol. (2001) senioři s vyšším socio-

³¹ Zde máme na mysli jak složení osob obývajících blízké okolí bydliště, tak ostatní uživatele lokality. V případě lokalit, u kterých převažuje i jiné než rezidenční využití, je pravděpodobný výskyt velkého množství uživatelů, kteří svou přítomností mohou podstatně ovlivnit skladbu přítomných osob v lokalitě. Jedná se především o městská centra, části vnitřních měst či území v blízkosti dopravních, obchodních nebo administrativních uzlů.

-ekonomickým statusem vyjadřují vyšší míru rezidenční spokojenosti. Podstatnou vlastností seniorů je i jejich zdravotní stav (fyzický i mentální), od kterého se odvíjejí schopnosti a potřeby seniorů. Na zdravotním stavu závisí například čas, za který jsou senioři schopni dojít k místním obchodům a službám. Delší časová dostupnost a docházková vzdálenost, které mohou seniory odradit od využívání některých zařízení, jsou považovány za faktory způsobující nižší rezidenční spokojenost seniorů (Rojo Perez a kol. 2001).

Od zdravotního stavu je rovněž odvozena aktivita seniorů. Golant (1982) poukazuje na skutečnost, že aktivnější senioři mohou být méně spokojeni s bydlením. Vysvětluje to tím, že prostorově mobilnější senioři nejsou vázáni pouze na prostor domova a nejsou nuceni se přizpůsobovat jeho nevyhovujícím podmínkám a díky lepší znalosti okolního prostředí jsou schopni posoudit i nedostatky domova. Naopak Rioux a Werner (2011) se kloní k názoru, že rezidenční spokojenost je vyšší u respondentů, kteří jsou na základě své vitality schopni podnikat krátké výlety pro potěšení.

Mimo osobní charakteristiky je mnohdy kladen i důraz na vztah seniorů k prostředí domova a sousedství. Čím delší je doba pobytu v místě bydliště, tím silněji se lidé identifikují s domovem a jeho okolím (Bonaiuto a kol. 1999). Senioři s dlouhodobým pobytem v místě bydliště mají sklon vyjadřovat vyšší míru rezidenční spokojenosti (Oh 2003). Na rozpor v tomto tvrzení ale poukazují Fleury-Bahi, Félonneau a Marchand (2008). Podle autorů nesouvisí míra rezidenční spokojenosti přímo s počtem let strávených v místě bydliště. Spíše je úroveň rezidenční spokojenosti ovlivněna tím, jak se člověk identifikuje se svým okolím. Identifikace s místem či sousedstvím je tak chápána jako prostředník mezi délkou pobytu a rezidenční spokojeností.

Obdobnou roli hraje i vlastnictví bydlení. Vlastníci nemovitostí obývají dům či byt mnohdy déle než nájemníci, vytvářejí si pevnější vazby k místní komunitě, jsou ochotni vynaložit vyšší úsilí při řešení problémů v lokalitě a stejně tak investují více času a financí do oprav a údržby svých domovů (Rohe, Stewart 1996, Grinstein-Weiss a kol. 2011). Podle Golanta (1982) vlastnictví domova vytváří jeden ze symbolických sociálních statusů a materiálních výhod ve stáří. Podobně kontrola a rozhodování o vlastním bydlení představuje pro některé seniory důležitý faktor svébytnosti (Peace, Holland, Kellaher 2006) a je tak spojena s pozitivním hodnocením obytného prostředí.

Výzkum rezidenční spokojenosti seniorské populace je zatížen jedním podstatným metodologickým úskalím. Podle mnoha autorů jsou senioři skupinou, která má sklon posuzovat rezidenční prostředí kladněji než ostatní členové populace (Lawton 1983, Rojo Perez a kol. 2001, Kahana a kol. 2003). Podle Golanta (1982) je tento fakt dán tím, že míra rezidenční spokojenosti se zvyšuje s věkem člověka. To potvrzuje i porovnání percepce prostředí mezi mladšími a staršími seniory. Rojo Perez a kol. (2001) došli k závěru, že spokojenost s rezidenčním prostředím je vyšší u starší skupiny seniorů, ačkoliv nebyly prokázány žádné podstatné rozdíly v kvalitě obývaného prostředí. Tento fakt může být způsoben nižší mírou citlivosti seniorů k některým problémům rezidenčního prostředí (Byrnes, Lichtenberg, Lysack 2006). Podle Lawtona (1980, 1983) stojí za touto skutečností mechanismus redukce kognitivní disonance, která zmírňuje kritické hodnocení jednotlivce,

stejně tak mohou mít vliv i nižší aspirace či chudoba, jež celkově ústí v nižší srovnávací standardy (podobně Sabagh, Van Arsdol, Butler 1969, Campbell, Converse, Rodgers 1976, Amérigo, Aragonés 1997, Lu 1999a, Dekker a kol. 2011). Výše uvedené metodologické omezení je možné eliminovat srovnáním výsledné rezidenční spokojenosti s jinou subpopulací či porovnáním spokojenosti s různorodými aspekty života.

5 PŘEDSTAVENÍ UVEDENÝCH PUBLIKACÍ

Druhou část dizertační práce tvoří sedm tematicky provázaných publikačních výstupů. Šest textů je napsaných v širším autorském kolektivu (kapitola v knize, čtyři články v impaktovaném časopise a článek v časopise evidovaném v databázi SCOPUS), jedna publikace je samostatná (kapitola v knize). Publikace jsou výstupy výzkumných projektů řešených týmem Urbánní a regionální laboratoře. Texty se zaměřují na hodnocení kvality rezidenčního prostředí z pohledu specifických skupin obyvatel žijících v městském nebo venkovském prostředí. Společným jmenovatelem prvních tří publikačních výstupů je hledání odpovědí na otázky, jakým způsobem se projevují transformační procesy v prostředí středoevropského postsocialistického města a jak se případné změny dotýkají skupiny starších obyvatel, jejichž každodenní život je vázán na blízké okolí domova. Čtvrtý článek představuje každodenní zkušenosti suburbánních obyvatel s bydlením v zázemí Prahy, odhaluje příčiny nespokojenosti s obytným prostředím a s tím související budoucí migrační plány suburbánních obyvatel. Pátý článek identifikuje každodenní problémy domácností žijících v obcích v periferních oblastech Česka. Spolu s kvalitou života se však zaměřuje i na odkryvání strategií, pomocí kterých domácnosti řeší problémy spjaté s životem na periferii. Poslední dva články se opět vrací do pražského prostředí. Šestý článek je na rozdíl od předešlých publikačních výstupů, které se zaměřují na percepci rezidentů, založen na zkušenostech aktérů zapojených do sociálního rozvoje města. Na základě jejich znalostí jsou identifikovány vnímané sociální problémy na území městského centra, spolu s nimi článek odhaluje, jaké motivace vedou aktéry na poli sociální agendy k přijímání různých způsobů řešení daných problémů. Poslední publikace se částečně vrací zpět k tématu stárnutí městské populace. Na základě prostorové diferenciací věkové struktury pražské populace se snaží podchytit měnící se sociální prostředí pražských čtvrtí, a to především s důrazem na dva procesy: demografické stárnutí a proměnu demografického chování mladých lidí. Publikované texty představují empirické studie, které se věnují geograficky specifickým lokalitám: městskému centru, vnitřnímu městu, sídlišti na území vnějšího města, suburbiím a venkovským obcím. Hlavní pozornost je přitom věnována Pražskému metropolitnímu regionu, který představuje v naší práci laboratoř urbánního výzkumu. Ačkoliv je soubor textů sestaven jako mozaika případových studií, umožňuje porovnání části z nich relativně komplexní pohled na to, jak různé skupiny obyvatel vnímají svá rezidenční prostředí.

5.1 REZIDENČNÍ SPOKOJENOST SENIORŮ V MĚNÍCÍCH SE LOKALITÁCH

Proměna rezidenčních čtvrtí ovlivňuje kvalitu života a rezidenční spokojenost místních obyvatel. Senioři patří mezi skupinu osob, která vykazuje silnou psychologickou vazbu k místu bydliště (Golant 1984) a její každodenní aktivity jsou vázány především na blízké okolí domova. V souvislosti s nižší schopností adaptability mohou pro seniory představovat transformační procesy spojené s proměnou známého prostředí významné stresující faktory (Phillips a kol. 2005). Cílem příspěvku s názvem *Rezidenční spokojenost seniorů v proměňujících se čtvrtích*

Prahy (Temelová, Dvořáková, Slezáková 2010) publikovaného v časopise *Sociální studia* je zhodnotit spokojenost seniorů se základní občanskou vybaveností, s kvalitou veřejných prostor a infrastruktury a s úrovní sociálních kontaktů a vystihnout odlišnosti mezi výpověďmi respondentů v různých rezidenčních lokalitách. Rezidenční spokojenost je v tomto příspěvku chápána jako míra uspokojení, která plyne z kvality prostředí, jež určitým způsobem naplňuje požadavky a potřeby skupiny starších obyvatel.

V úvodní části příspěvku je diskutován pojem stáří a jeho vymezení. Přestože se fyzické a psychické schopnosti osob v důchodovém věku liší, zvolily jsme pro potřeby příspěvku jako hranici stáří věk 60 let, která odpovídala průměrnému období odchodu české populace do důchodu. Předpoklad pocitu soběstačnosti je jednou z podmínek důstojného stáří. Odpovídající fyzické vlastnosti městského prostředí podporují u seniorů pocit nezávislosti a přispívají tak ke kvalitnímu životu seniorů v městském prostředí. Za podstatné rysy kvality městského prostředí považujeme takové fyzické vlastnosti prostoru, jako jsou dostupnost základní občanské vybavenosti a služeb, kvalita místní infrastruktury a veřejné dopravy, výskyt fyzických bariér a kvalita veřejných prostranství. Důležitým shledáváme i pocit bezpečí ovlivňující množství venkovních aktivit, se kterými úzce souvisí možnosti seniorů udržovat úroveň fyzické kondice. Vzniku pocitu osamění zamezuje četnost a kvalita sousedských kontaktů a zapojení seniorů do společenské participace (Rychtaříková 2002). Sousedské vztahy patří mezi další významné rysy městského prostředí, neboť upevňují sociální soudržnost čtvrtí.

Představená problematika je studována na příkladu tří pražských čtvrtí. Sídliště Háje patří mezi největší sídlištní komplex v Praze. Jeho počáteční existence byla spojena s nízkou kvalitou rezidenčního prostředí, chyběla zde základní vybavenost, například chodníky, nedostatečné bylo rovněž dopravní spojení s centrální částí města. Přestože zde došlo k výraznému zlepšení úrovně rezidenčního prostředí, postrádá dodnes sídliště například odpovídající urbanistické centrum. Druhá zkoumaná lokalita – centrální Smíchov – je bývalá průmyslová čtvrť, která v transformačním období prošla procesem regenerace. Jako její výsledek vzniklo sekundární městské centrum s množstvím administrativních, obchodních a zábavních funkcí. Poslední sledovaná lokalita, městská část Praha 1, je historické městské centrum, ve kterém dochází k trvalému úbytku počtu obyvatel. Transformační procesy přispívají k posilování ekonomického významu centra města, což spolu s turistickou atraktivitou způsobuje zvyšující se cenovou úroveň bydlení a poskytovaných služeb.

Dopady restrukturalizace městského centra se projevují v nižší míře spokojenosti seniorů s dostupností základní občanské vybavenosti a cenovou úrovní nabízeného zboží. Výstavba nových nákupních komplexů a fungování mnoha cenově dostupných obchodů v lokalitě centrálního Smíchova spolu s nárůstem počtu obchodů v průběhu existence sídliště Háje stojí za vysokou mírou spokojenosti místních rezidentů s dostupností prodejen potravin a drogerie. Srovnání cenových hladin zboží nabízeného v místních prodejnách ve sledovaných lokalitách potvrzuje náš předpoklad o nižší cenové dostupnosti zboží v městském centru, nejlevněji je možné nakoupit v prodejnách na sídlišti. Centrální Smíchov naopak nabízí

kombinaci: prodejny poskytující levnější a běžné zboží jsou zde doplněné o prodejny zaměřené na vyšší příjmové skupiny obyvatel.

Mezi lokalitami jsme našli rovněž značné rozdíly v hodnocení spokojenosti seniorů s dostupností veřejných míst vhodných ke krátkodobému odpočinku. Bydlení na sídlišti, kde je zakomponováno množství zelených ploch a samo o sobě leží v blízkosti několika lesoparků, poskytuje seniorům příznivější podmínky pro trávení volného času ve venkovním prostředí než čtvrti ležící v centru a ve vnitřním městě³². Naopak vyšší míru pěšího pohybu vykonávají senioři v centrálních částech města, což koresponduje s výsledky některých zahraničních studií (Patterson, Chapman 2004, Föbker, Grotz 2006)³³. Přestože možnost poskytnutí sousedské výpomoci vnímají méně pozitivně senioři v centru a na sídlišti, nepotvrdilo se tvrzení Musila a kol. (1985) o vykořenění starých lidí v anonymním prostředí sídliště ani předpoklad narušení sousedských vztahů v důsledku přílivu nových a movitějších obyvatel do centra města.

Příspěvek potvrzuje transformaci fyzického prostředí a funkční struktury sledovaných lokalit. Popsané změny mají prokazatelný dopad na každodenní život místních obyvatel. Odrazy probíhajících změn se prolínají nejen do kvality městského prostředí, ale také zanechávají stopy v zavedených vzorcích chování seniorské populace. Proměny městského prostředí jsou nejvíce patrné v měnících se nákupních zvyklostech seniorské populace. Také nevyhovující kvalita a údržba infrastruktury může mít za následek omezení denních cest seniorů či nutnost upravení jimi vytvořených tras. Míra narušení každodenních rutin se pak odráží ve způsobu, jakým senioři vnímají okolí svého bydliště.

5.2 REZIDENČNÍ SPOKOJENOST SENIORŮ V REVITALIZOVANÝCH CENTRÁLNÍCH ČÁSTECH PRAHY

Procesy spojené s revitalizací postsocialistických měst stojí podle kritiků (Musil 1993, Simpson 1999) za negativními dopady na každodenní život místních obyvatel. Cílem článku s názvem *Rezidenční spokojenost seniorů v městském centru: Případová studie revitalizovaných pražských čtvrtí* (Temelová, Dvořáková 2012) je odhalit účinky revitalizačních procesů na kvalitu života a rezidenční spokojenost specifické skupiny obyvatel, seniorů. V empirické studii jsme se zaměřily na dvě případové studie, historické městské centrum (městská část Praha 1) a někdejší periferní dělnickou čtvrt' (centrální Smíchov). Sledované oblasti byly vybrány na základě toho, že jsou typickými příklady revitalizovaných čtvrtí postsocialistického města. Městské centrum jako nejvýznamnější turistická oblast Prahy čelí poptávce turistů po specifických službách a zboží. Zájem turistů spolu s vysokou atraktivitou historického centra pro umístění finančně ziskových ekonomických aktivit a luxusních obchodů a služeb (Ouředníček, Temelová 2009) stojí za přeměnou struktury místních obchodů a služeb. Nově vzniklé sekundární městské centrum na území centrálního Smíchova je čtvrtí, jež prodělala

³² Centrální a vnitřní část města poskytuje naopak pestřejší nabídku kulturního a společenského vyžití.

³³ Přítomnost většího množství obchodů v ulicích centrálního a vnitřního města a možnost jejich využití motivuje seniory především k pěším cestám za nákupy.

významnou fyzickou obnovu spojenou s výstavbou množství komerčních budov různého využití a nových rezidenčních objektů. Výsledkem revitalizace je také zvýšení socio-ekonomického statusu místních obyvatel. Obě sledované lokality spojují nejen zřejmé projevy procesů komercializace, regenerace a gentrifikace, ale patří rovněž k územím s nejstarší věkovou strukturou v rámci hlavního města Prahy.

Při realizaci výzkumu byla využita metoda dotazníkového šetření. Cílem šetření bylo získat subjektivní pohled starších obyvatel vybraných čtvrtí na měnící se kvalitu městského prostředí. Pro potřeby výzkumu bylo osloveno celkem 225 respondentů. Za účelem získání informací o kvalitě městského prostředí byli oslovováni senioři, u nichž jsme předpokládaly, že na základě svých každodenních zkušeností budou schopni zhodnotit životní podmínky a kvalitu okolí místa bydliště. Následně jsme ve výpovědích seniorů sledovaly čtyři klíčové dimenze spojené s uspokojením každodenních potřeb starších obyvatel. Do hodnocených dimenzí byly zařazeny okruhy: dostupnost místních obchodů a služeb, veřejné prostory a bezpečí, sousedské vztahy, bydlení a rezidenční stabilita.

Důležitost dobré dostupnosti a docházkové vzdálenosti k základním službám a obchodům potvrzuje převládající pěší způsob dopravy při obstarávání každodenních obchůzek po obchodech s potravinami a drogerií. Přestože je většina oslovených respondentů spokojena s dostupností, senioři v historickém centru hůře hodnotí dostupnost základních obchodů. Získaná hodnocení seniorů poukazují na rozdílné dopady revitalizačních procesů ve sledovaných lokalitách. Při revitalizaci centrálního Smíchova byl vybudován nákupní komplex, který v sobě zahrnuje i supermarket nabízející levnější zboží. V této lokalitě rovněž přetrvává množství obchodů, které jsou svou povahou zaměřeny na různé typy zákazníků (Polívka 2007, Temelová, Novák 2011). V městském centru naopak senioři poukazují na uzavírání obchodů, případně přeměnu základní vybavenosti na obchodní aktivity s vyšším finančním výnosem.

Nižší míra bezpečí byla respondenty spojována v obou sledovaných lokalitách s podobnými místy. Označena byla taková místa, jako jsou parky, některá náměstí a ulice s koncentrací podniků s převažujícím nočním provozem. Mezi jmenované lokality patřila i nákupní centra, která senioři využívají při svých každodenních aktivitách. Obavy seniorů byly často spojovány s „podivnými“ osobami, mezi které zahrnovali i cizince. Přestože mezi seniory převládá kladné hodnocení sousedské výpomoci, jsou si výpomocí jistější respondenti žijící v lokalitě centrálního Smíchova. Z výpovědí seniorů žijících v historickém centru je zřejmé, že dochází k časté fluktuaci ostatních obyvatel domu. Někteří senioři také poukazují na to, že nejsou schopni posoudit sousedské vztahy, a to nejen z důvodu časté obměny a neznalosti sousedů, ale i z toho důvodu, že jsou jediní stálí obyvatelé domu. Ačkoliv pouze necelá polovina seniorů považuje ceny bydlení za přijatelné, vykazují obě lokality vysokou míru rezidenční stability. Záměr odstěhovat se z jedné nebo druhé lokality deklaruje pouze zlomek, převážně mladších, respondentů.

Závěrem lze říci, že senioři v obou sledovaných lokalitách vnímají kvalitu okolí místa svého bydliště spíše pozitivně. Naše zjištění jsou tak v rozporu s tvrzeními, která předpokládala, že proces revitalizace musí být nutně spojen s negativními dopady na kvalitu života seniorů. Vyvážené projekty regenerace nemusejí nutně znamenat pouze snížení

prostorové dostupnosti základních obchodů a finanční nedostupnost nabízeného sortimentu a služeb, ale mohou nabídnout nové možnosti při uspokojování každodenních potřeb seniorů.

5.3 KVALITA ŽIVOTA SENIORŮ V MĚSTSKÉM CENTRU

Kapitola s názvem *Kvalita života seniorů v centru Prahy* (Dvořáková, Temelová 2012), publikovaná v editované knize *Sociální proměny pražských čtvrtí* (Ouředníček, Temelová 2012), vychází z předpokladu, že rezidenční prostředí je jednou z podstatných složek určujících kvalitu života. Kvalita života je v tomto příspěvku hodnocena jak z pohledu subjektivního vnímání vybrané skupiny osob, tak z pohledu hodnocení objektivních charakteristik prostředí, které sledovaná populace obývá. K měření kvality života využíváme koncept rezidenční spokojenosti. Rezidenční spokojenost určuje nejen rozsah kvalit, na jejichž základě umožňuje prostředí různou měrou uspokojit potřeby jedince, ale je ovlivněna i individuálními vlastnostmi osob, jejich předchozími zkušenostmi a nároky (Lu 1999a, Potter, Cantarero 2006, Lovejoy, Handy, Mokhtarian 2010).

Kvalitní rezidenční prostředí podporuje samostatnost a nezávislost seniorů a tvoří tak jednu z dimenzí úspěšného stárnutí. Proces stárnutí s sebou přináší narůstající fyzická omezení a zhoršující se zdravotní stav. S narůstajícím věkem roste počet aktivit, které jsou vykonávány v bezprostředním okolí bydliště (Musil 1982). Při uspokojování každodenních potřeb seniorů v městském prostředí se zvyšuje důraz na prostorovou dostupnost základních obchodů, služeb a sociálních kontaktů (Sýkorová 2008). Kvalitní infrastruktura spolu s množstvím fyzických bariér v prostoru se stává určující složkou ovlivňující prostorovou mobilitu seniorů. Se stářím je spojen i nárůst volného času, v rezidenčním prostředí by tak neměly chybět kvalitní veřejné prostory. V okolí bydliště by měla existovat místa umožňující seniorům navazovat a udržovat sociální kontakty a předcházet tak vzniku pocitu osamění. Rovněž pocit ohrožení může mít za následek omezení rozsahu pohybu seniorů v městském prostředí, který ve svém důsledku může znemožnit seniorům naplnit jejich každodenní potřeby.

Kapitola vychází z dotazníkového šetření provedeného na území městské části Praha 1 se 149 obyvateli staršími 60 let, kteří pobývali na sledovaném území. Dotazníkové šetření bylo zaměřeno na výzkum základních složek kvality života vázaných na každodenní život seniorů. Dotazníkové šetření je doplněno o sledování vývoje počtu seniorů a o analýzu socio-demografické struktury a rozmístění seniorů. Propojení subjektivního vnímání a posouzení objektivních charakteristik přispívá k ucelenějšímu poznání kvality života (Pacione 2003). Také my jsme v analýze využily obou pohledů, objektivní dimenzi zastupuje hodnocení založené na využití cenové mapy potravin, která doplňuje subjektivní nahlížení respondentů na prostorovou a finanční dostupnost obchodů.

Využití demografické ukazatele poukazují na stárnutí populace jak městského centra, tak i celého hlavního města. Zvláště pražské centrum patří z hlediska věkového složení k nejstarším částem metropole. V celopražském srovnání vykazuje populace seniorů žijící v historickém centru vyšší úroveň vzdělanosti, což je v souladu s tvrzením Šnejdové (2006) o vyšším sociálním statusu městského centra. Vyšší prostorová koncentrace seniorů na úrovni

urbanistických obvodů není prokázána. Na nižší prostorové úrovni, na úrovni jednotlivých domů, jsou nalezeny lokality, ve kterých dochází k soustředění vyššího počtu starších osob. Při výzkumu sloužily tyto lokality jako klíčová území, ve kterých se tazatelé při oslovování cílových respondentů vyskytovali opakovaně.

Dopady komercializace a turismu na původní obyvatele projevující se v mizení obchodů a služeb denní potřeby, jsou jedním z hlavních předpokladů, které významně ovlivňují každodenní život seniorů v městském centru. Na rozdíl od našeho očekávání vnímají oslovení seniori dostupnost základních zařízení a služeb převážně pozitivně. Mezi hlavní důvody nespokojenosti řadí neexistenci základních obchodů v blízkém okolí bydliště nebo naopak přítomnost prodejen nabízejících dražší sortiment zboží. To je v souladu s očekávanými dopady revitalizace městského centra. Mezi nákupními zvyklostmi seniorů převažuje využívání supermarketů a obchodních domů spíše než nakupování v menších prodejnách. Cenová mapa nám umožnila zhodnotit cenovou dostupnost a množství nabízeného zboží. Srovnání poukazuje na širší nabídku sortimentu zboží v severní části Nového a Starého Města, jižní část centra naopak vykazuje znaky nabídky levnějšího zboží, které jsou však spojené s nižším množstvím nabízeného sortimentu.

Každodenní život seniorů je spojen s větším množstvím volného času a možností vybrat si různé způsoby jeho trávení. Mezi důležité zájmy seniorů patří kulturní, vzdělávací a sportovní aktivity, ale také domácí činnosti a pobyty na chatách a chalupách. Pozitivně hodnotí nabídku volnočasových aktivit v centru necelé dvě třetiny respondentů. Mezi hlavní důvody nevyužívání volnočasových zařízení a stejně tak pohostinství v centru města řadí respondenti špatný zdravotní stav, finanční nedostupnost a nevyhovující nabídku těchto zařízení nebo nezájem je využívat. Přestože je městské centrum považováno za území se zvýšenou koncentrací sociálně patologických jevů (Temelová a kol. 2017), cítí se většina oslovených seniorů během dne v centru města bezpečně. Seniori rovněž nepovažují městské centrum za prostředí s vyšším množstvím fyzických bariér, naopak vyzdvihují klady centra, jako jsou blízkost zdravotnických zařízení a poštovních poboček, za nedostatečné považují množství veřejných prostranství a míst vhodných k odpočinku. Právě hodnocení spokojenosti s množstvím veřejných prostranství vhodných ke krátkodobému odpočinku patřilo mezi sledovanými ukazateli kvality života v centru metropole k nejnižším.

Hodnocení kvality rezidenčního prostředí ovlivňují důsledky transformačních procesů, jako jsou například proměna skladby obchodů a služeb, jejich zaměření na jinou cílovou skupinu než na původní obyvatele městského centra a nízká cenová dostupnost bydlení. Významnou úlohu hrají také urbanistické charakteristiky městského prostředí, zakořeněné přímo v jeho stavebním rozvoji, mezi které patří například množství parků a kvalitních veřejných prostranství. Na hodnocení seniorů působí nejen individuální zkušenosti a potřeby oslovených seniorů, ale i pohybová omezení spojená se zhoršující se fyzickou kondicí stárnoucích osob.

5.4 KAŽDODENNÍ ŽIVOT V PERIFERNÍCH LOKALITÁCH

Článek s názvem *Každodenní život, denní mobilita a adaptační strategie obyvatel v periferních lokalitách* (Temelová, Novák, Pospíšilová, Dvořáková 2011b) publikovaný v *Sociologickém časopise* je založen na případové studii tří venkovských obcí ležících na hranici Středočeského, Karlovarského a Ústeckého kraje. Specifičnost obcí je dána jejich polohou na území vnitřní periferie Česka. Cílem příspěvku je popsat hlavní problémy spojené se životem v periferních obcích a odhalit každodenní strategie domácností ve vztahu k jejich denní mobilitě a obstarávání každodenních potřeb.

V úvodní části textu jsou představena teoretická východiska pro studium každodenního života v periferních venkovských obcích. Život ve sledovaných obcích je nahlížen optikou geografie času, mezi jejíž přínosy patří kladení důrazu na všední život jednotlivce v kontextu prostorových, časových, materiálních, organizačních a institucionálních omezení. Diskutován je rovněž význam mobility, kterou je možno chápat v širším slova smyslu nejen jako pohybovou aktivitu v prostoru, ale i jako schopnost určité dovednosti a přístupu k nezbytným materiálním zdrojům³⁴. V článku využíváme koncept adaptačních strategií. Podle Hallina (1991) umožňuje poznání adaptačních strategií seznámit se nejen se způsoby, jakými jednotlivci realizují své každodenní činnosti, ale i s rozhodnutími, která vedou k proměně jejich každodenních realizovaných činností. Teoretická část je zakončena nástinem strategií, které využívají specifické skupiny osob při vyrovnávání se s různými životními omezeními.

Poznání každodenních aktivit a strategií je založeno na analýze řízených polostrukturovaných rozhovorů vedených s obyvateli a rozhodujícími lokálními aktéry vybraných obcí. Za hlavní problémy jsou považovány tři skupiny omezení: nedostatečná nabídka pracovních míst, nevyhovující rozsah a úroveň místních služeb a infrastruktury, neuspokojivá obslužnost území veřejnou dopravou³⁵. Nejdůležitější zjištěné strategie představují různé formy dojížděky, díky nimž jsou obyvatelé periferních obcí schopni překonat rozdíly mezi lokalizací služeb, místem zaměstnání a domovem. Neuspokojivou situaci řeší někteří odstěhováním z lokality, nedenní dojížděkou za prací do větších měst či realizováním vlastních podnikatelských záměrů. Významnou roli při realizaci každodenních potřeb zaujímá vlastnictví osobního automobilu a dovednost ho obsluhovat.

Pro seniory představuje hlavní omezení horší nabídka služeb v místě bydliště, která není kompenzována ani vhodným dopravním spojením do okolních obcí či významnějších lokálních center. Na toto omezení reagují především využitím osobního automobilu. Ztrátu této dovednosti, ať již v důsledku zdravotních omezení, či finančních důvodů, kompenzují senioři využitím sousedské a rodinné výpomoci nebo se spoléhají na poskytnutí pomoci ze strany obce.

³⁴ Kaufmann, Bergman a Joye (2004) využívají pro toto pojetí pojem *motility*, jenž definují jako schopnost být mobilní v sociálním i geografickém pojetí prostoru.

³⁵ Oslovení respondenti neshledávají hlavní problém v množství spojů, ale poukazují na nevyhovující návaznost a načasování jednotlivých dopravních spojení.

Článek *Urban social problems and marginalized population in post-socialist transition societies: Perception of the city centre of Prague, the Czechia* (Temelová, Jíchová, Pospíšilová, Dvořáková 2017) se zaměřuje na výzkum percepce sociálních problémů v prostoru postsocialistického města. Vychází z předpokladu, že důležitou roli v rozvoji města a při řešení sociálních problémů vyskytujících se v městském prostředí hrají lidé podílející se na vytváření a realizaci sociálních politik. Článek odpovídá na otázku, jaké sociální jevy vnímají v prostředí města lokální aktéři jako problematické, jakým způsobem je reflektují při vykonávání své profese a na základě jakých motivací přistupují k jejich řešení. Dílčím cílem výzkumu bylo na základě odpovědí aktérů lokalizovat konkrétní vnímané sociální problémy v prostoru města a identifikovat skupiny osob, které vnímají lokální aktéři jako marginalizované.

Empirická část využívá poznatky ze semistrukturovaných rozhovorů vedených s klíčovými aktéry, kteří se podílejí na sociálním rozvoji městského centra i ostatních městských částí. Mezi respondenty byli zařazeni například zástupci nevládních organizací, představitelé magistrátu, starostové, vedoucí sociálních odborů, sociální pracovníci či policisté. V městském centru byly opakovaně identifikovány tři typy sociálních problémů – chudoba, sociální patologie a nedostatečné poskytování sociálních služeb. Zatímco problémy spojené s poskytováním sociálních služeb seniorům a mladým lidem považují za závažné především aktéři působící v rámci území městského centra, chudobu a sociální patologii zdůrazňují jak aktéři působící uvnitř, tak i mimo městské centrum. Aktéři působící na území městského centra jsou při identifikaci problémů spojených s chudobou a sociální patologií více konkrétnější. Jako závažné problémy zdůrazňují kromě bezdomovectví a drogové scény rovněž projevy kriminality a prostituci.

Obecně problémy, jejichž vizuální znaky jsou v městském prostředí velmi dobře patrné, aktéři zmiňují častěji, ale rovněž je i mnohem snáze lokalizují. V této souvislosti lze uvést různé způsoby identifikace dvou specifických problémů. Zatímco výskyt bezdomovectví není pro aktéry působící i mimo městské centrum problematické svázat s konkrétními lokalitami, jinak je tomu u sociálních služeb. Jejich nedostatek nejsou (vnější) aktéři mnohdy schopni blíže lokalizovat a na rozdíl od aktérů působících v rámci městského centra tento problém spojují spíše s celým územím Prahy. Obě skupiny aktérů v prostoru městského centra mnohdy lokalizovaly místa, ve kterých dochází k mísení různých typů sociálních problémů. Jedná se často o lokality s vysokou fluktuací lidí a dobrou dopravní dostupností, které poskytují příležitosti pro ilegální činnost a zajišťují určitou míru anonymity.

Oslovené skupiny aktérů nejenže reflektují odlišným způsobem sociální problémy města, zaujímají rovněž rozdílný přístup k realizaci sociálních politik. Rozdíly nacházíme ve vnímání sociálních problémů mezi skupinami aktérů působícími uvnitř městského centra a mimo ně. Stejně tak se odlišuje pohled na řešení sociálních problémů mezi aktéry, jejichž náplní práce je všeobecný rozvoj města, a těmi, do jejichž agendy spadá řešení specifické sociální problematiky. Zatímco vnější aktéři upřednostňují spíše pohled široké veřejnosti,

založený na osobních pocitech a mediálním diskurzu, stanoviska vnitřních aktérů vycházejí spíše z pracovních zkušeností v rámci městského centra. Především pracovníci neziskových organizací a zástupci magistrátu se věnují řešení konkrétních problémů spojených s různými typy marginalizovaných skupin obyvatel. Aktéři operující na území městského centra vnímají střet zájmů mezi požadavky místních obyvatel a potřebami marginalizovaných skupin osob. Mnohdy tak dochází k prosazování protichůdných zájmů. Zatímco pracovníci nevládních organizací přikládají větší důležitost řešení individuálních problémů a potřeb marginalizovaných osob, zástupci městské části věnují pozornost spíše požadavkům a zájmům obyvatel, uživatelům a návštěvníkům městského centra.

Při řešení některých sociálních problémů, jakými jsou bezdomovectví či drogová scéna, je využívána politika vymístění. Oslovení aktéři jsou si vědomi její nízké účinnosti a dopadů, mezi něž patří především přesouvání zodpovědnosti za řešení sociálních problémů na jiné části města. Ačkoliv politika vymístění není považována vnitřními aktéry za nejvhodnější, vysvětlují její použití tím, že jsou především zástupci místních obyvatel, kteří chrání zájmy místních obyvatel a uživatelů městského centra. Aktéři rovněž poukazují na skutečnost, že přijímání politiky vymístění je z velké části reakce na nedostatečnou komunikaci mezi jednotlivými aktéry a chybějící komplexní strategii pro řešení specifických sociálních problémů na různých prostorových úrovních.

Na rozdíl od výzkumů sociálních problémů a marginalizované populace založených na dostupných statistických datech využívá tento článek kvalitativní přístup, na jehož základě je možné ve výpovědích aktérů identifikovat výskyt sociálních problémů a marginalizované populace v městském centru, jako jsou bezdomovectví, drogová scéna či kriminalita, které lze běžnými statistickými daty hůře podchytit a lokalizovat. Analýza percepce aktérů rovněž přispěla k odhalení socio-prostorových a časových vzorců aktivit marginalizované populace a napomohla osvětlit, jak různé skupiny aktérů vnímají a jakým způsobem řeší sociální problémy lokalizované v městském centru.

5.6 REZIDENČNÍ SPOKOJENOST A ÚMYSL ODTĚHOVAT SE: PŘÍPADOVÉ STUDIE TŘÍ PRAŽSKÝCH SUBURBIÍ

Kvalita obytného prostředí a názory a zkušenosti obyvatel s životem v suburbánních obcích v zázemí Prahy jsou ústředním tématem předposledního představovaného článku *Residential satisfaction and intention to move: the case of Prague's new suburbanites* (Špačková, Dvořáková, Tobrmanová 2016). Článek je součástí monotematického čísla časopisu *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography* s názvem *Altered Urban Landscapes: European Cities in Transition*. Článek se snaží zaplnit mezeru ve výzkumu kvality rezidenčního prostředí suburbánních obcí a reaguje tak na tvrzení, která předpokládají, že důvodem pro návrat suburbanitů zpět do měst jsou nedostatky v obytném prostředí odrážející se v nízké míře rezidenční spokojenosti obyvatel suburbií.

Článek je založen na dotazníkovém šetření realizovaném ve třech suburbánních obcích v zázemí Prahy. Výzkum probíhal pouze v nově vybudované rezidenční zástavbě. Vybrané lokality jsou umístěny v obcích s odlišnou populační velikostí, úrovní vybavenosti a v různých

typech zástavby (rodinné domy, řadové domy a bytové domy). Tři suburbánní obce s různou kvalitou obytného prostředí byly vybrány proto, aby bylo možné podchytit, jakou měrou kvalita obytného prostředí ovlivňuje míru rezidenční spokojenosti a záměr odstěhovat se.

V článku nejprve věnujeme pozornost celkové rezidenční spokojenosti obyvatel a vlastnostem obytného prostředí, které obyvatelé vnímají jako příčiny nespokojenosti s místem bydliště a jeho blízkým okolím. Zaměřujeme se na vztah mezi deklarovanou rezidenční spokojeností a úmyslem odstěhovat se ze současného místa bydliště. Klademe si otázku, zda nespokojenost s místem bydliště je hlavním spouštěčem rezidenční mobility a důvodem, který způsobí návrat lidí ze suburbií zpět do měst.

Obyvatelé suburbií vyjadřují vysokou míru rezidenční spokojenosti. Nižší míra spokojenosti je zjištěna mezi obyvateli suburbia s horší kvalitou rezidenčního prostředí. Liší se rovněž spokojenost s jednotlivými vlastnostmi obytného prostředí. Zatímco obyvatelé suburbií jsou spokojeni především s bydlením, nespokojeni jsou především s kvalitou a dostupností základní vybavenosti (například školky, školy) a kvalitou širšího obytného prostředí (například dostupnost MHD, kvalita veřejných prostranství). Ze současného místa bydliště se plánuje odstěhovat jedna pětina respondentů, což je podíl srovnatelný i s jinými výsledky výzkumů věnujících se rezidenční stabilitě obyvatel. Přesto domněnka, že se budou chtít odstěhovat především lidé bydlící v obcích s nižší kvalitou obytného prostředí, se zcela nepotvrdila. Jak se ukázalo, spouštěčem úmyslu přestěhovat se není pouze nízká míra rezidenční spokojenosti, ale spíše měnící se potřeby domácností v kontextu očekávaných životních událostí. V důsledku měnících se charakteristik domácností respondenti očekávají, že vlastnosti současného bydlení již nebudou vyhovovat jejich potřebám, a předpokládají stěhování do míst nebo typů bydlení, které lépe naplní jejich požadavky.

Záměr odstěhovat se zpět do města vyjádřil pouze malý podíl respondentů. Předpokládáme tedy, že reurbanizační tendence nebudou v blízké době syceny toky migrantů ze suburbií a suburbánní obyvatelé se budou stěhovat spíše v rámci suburbánních oblastí a nové místo bydliště si budou vybírat s ohledem na předchozí zkušenosti s bydlením v suburbiích.

Článek se podílí na rozvoji poznatků o českých suburbiích. Výzkumem rezidenční spokojenosti reaguje na často se opakující tvrzení o kvalitě bydlení v zázemí českých měst a přibližuje subjektivní hodnocení kvality obytného prostředí místních obyvatel. Spolu s tím propojuje výzkum vnímání kvality obytného prostředí s poznatky o rezidenční stabilitě obyvatel. Vyvrací domněnky o návratu suburbanitů zpět do měst a poukazuje na skupiny obyvatel či typy zástavby, které mohou být náchylnější k rezidenční fluktuaci.

5.7 PROSTOROVÁ DIFERENCIACE VĚKOVÉ STRUKTURY OBYVATELSTVA PRAHY

Poslední představená publikace je samostatně publikovaná kapitola s názvem *Prostorová diferenciacie věkové struktury obyvateľstva Prahy* (Dvořáková 2017) v knize *Sociální prostředí Prahy: Město na prahu 21. století*. Cílem kapitoly je popsat a vysvětlit vývoj prostorové diferenciacie věkové struktury na území Prahy. Hlavním předpokladem kapitoly je, že současné

demografické procesy, jakými jsou proměna reprodukčního chování mladé generace a stárnutí populace, se určitou měrou odráží v rezidenční struktuře pražských čtvrtí. Pro sledování rezidenční struktury jsou v kapitole využity datové a prostorové analýzy zaměřující se na hodnocení proměny věkové kompozice pražské populace. Detailní pozornost je věnována rozmístění mladých lidí a seniorů, a to jak v různých koncentrických zónách města, typech zástavby, tak i na úrovni jednotlivých urbanistických obvodů. V závěru je kapitola doplněna o případovou studii lokality se specifickou věkovou strukturou.

Mladí lidé a senioři jsou v kapitole považováni za skupiny se specifickými rezidenčními preferencemi a migračním chováním. Zatímco senioři patří spíše ke stabilní populaci se silnou vazbou k místu bydliště a malou ochotou stěhovat se, jsou mladí lidé migračně velmi aktivní. Časté stěhování mladých lidí souvisí s fází života, ve které se nacházejí a která se nese ve znamení odchodu od rodičů, stěhování za studiem, nástupu do zaměstnání či zakládání rodiny. Od 90. let 20. století jsou mladí lidé také významnými nositeli změn v oblasti reprodukčního chování a životního stylu. Proměna demografického chování a rozmanitost životního stylu mladých lidí pramení z nových životních příležitostí a uvolnění společenských norem v důsledku demokratizace společnosti a transformace hospodářství po roce 1989. Spolu s proměnou reprodukčního chování klesá zastoupení dětí v populaci a dochází k demografickému stárnutí populace, které je rovněž posíleno nárůstem naděje dožití na počátku 90. let 20. století (Rabušic 2004).

Spolu s druhým demografickým přechodem tvoří teoretické zarámování kapitoly rezidenční preference domácností a význam obytného prostředí pro specifické skupiny obyvatel. Rezidenčním preferencím domácností je věnována pozornost především v kontextu životního cyklu a životního stylu. Význam místa bydliště a kvality obytného prostředí je zdůrazněn především ve spojení se seniorskými domácnostmi a množstvím času, který tráví v místě bydliště v období stáří, a vztahu, který si k místu bydliště vytvořili v průběhu života. Zdůrazněny jsou rovněž možné pozitivní i negativní dopady transformace obytného prostředí na kvalitu života seniorů.

Vyšší zastoupení seniorů nalzáme ve vnitřním městě. Mladí lidé jsou častěji zastoupeni v historickém jádru a vnitroměstské zástavbě. Podíl starších lidí na celkové populaci se zvyšuje především na sídlištích. Naopak nárůst zastoupení mladých dospělých sledujeme v historické zástavbě a činžovních domech. Předpokládáme, že nárůst zastoupení mladých lidí souvisí s jejich rezidenčními preferencemi a životním stylem. Nárůst počtu mladých lidí ve všech typech zástavby poukazuje však také na heterogenitu rezidenčních preferencí a různé sociální postavení mladých dospělých. Proměna zastoupení seniorské populace v jednotlivých koncentrických zónách poukazuje na postupné stárnutí městských zón směrem od centra k okrajům Prahy, které má několik příčin. Na dlouhou dobu dopředu ovlivnila významnou měrou věkovou kompozici obyvatel Prahy socialistická bytová politika. Také stáří panelové výstavby je úzce svázáno s generační obměnou sídlištní populace. Zatímco nejstarší sídliště již dosáhla určitého vrcholu stárnutí a na jejich území dochází ke generační proměně obyvatel, mladší sídliště procházejí dynamickým nárůstem zastoupení starší populace. Pokles počtu seniorů v centrálních částech Prahy je zapříčiněn jak přirozeným

vymíráním nejstarších seniorů, tak v nižší míře i odchodem lidí předdůchodového věku a mladších seniorů z centrálních částí města, pravděpodobně v důsledku nárůstu životních nákladů spojených se změnou funkčního využití historického jádra Prahy.

Článek se podílí na rozvoji poznatků o demografické struktuře města v kontextu proměny reprodukčního chování mladé populace a demografického stárnutí. Zaměřuje se na detailní analýzu rozmístění mladých dospělých a seniorů – dvou věkových skupin, kterým je v současném urbánním výzkumu věnována zvýšená pozornost. Na úrovni urbanistických obvodů identifikuje čtvrti s vyšší koncentrací obou sledovaných populací. Přínosem článku je rovněž analýza, jak se vyvíjí zastoupení obou sledovaných skupin obyvatel v koncentrických zónách města a v různých typech městské zástavby.

6 ZÁVĚR

Dizertační práce se zabývá poznáním prostorových souvislostí stárnutí. Zaměřuje se na kvalitu obytného prostředí ve vztahu k seniorské populaci. Na obytné prostředí seniorů je nahlíženo jako na dynamický prostor, jehož vlastnosti podléhají působení urbánních procesů. Význam práce spočívá v propojení výzkumných témat geografie města s poznatky environmentální gerontologie. Jádrem práce je představení teoretického konceptu rezidenční spokojenosti, jenž je v práci využíván jako nástroj poznávání subjektivního hodnocení kvalit obytného prostředí u specifické demografické skupiny obyvatel. Dizertační práce přispívá k formování teoretických a metodologických poznatků konceptu rezidenční spokojenosti ve vztahu ke starým lidem. V empirické části rozvíjí poznání rezidenční spokojenosti na příkladu typově odlišných částí středoevropského postsocialistického města.

Demografické procesy významně formují podobu současných měst. Rostoucí naděje dožití a proměna demografického chování mladých lidí přispívají ke zvyšujícímu se zastoupení starých lidí v městské populaci. Stárnutí městské populace stupňuje zájem o výzkum kvality obytného prostředí starých lidí. Vzhledem k tomu, že vlastnosti obytného prostředí města ve vztahu k seniorské populaci jsou značně diferencované, nemůžeme na obytné prostředí města nahlížet pouze negativně. Zatímco některé vlastnosti městského prostředí umožňují seniorům zvládat každodenní potřeby s ohledem na jejich schopnosti, jiné vlastnosti městského prostředí naopak kvalitu seniorského života snižují. Obdobné zjištění můžeme aplikovat i na procesy, které se v současném postsocialistickém městě odehrávají. Za procesy, které významně formují vlastnosti obytného prostředí současných středoevropských měst, považujeme postsocialistickou urbánní transformaci a druhý demografický přechod. Dopady postsocialistické urbánní transformace se projevují ve fyzickém a sociálním prostředí města. Diferenciace životních stylů mladé populace v důsledku druhého demografického přechodu významně přispívá k proměně socio-demografické struktury dnešních středoevropských měst. V některých městských čtvrtích se setkáváme s protichůdnými procesy omlazování a stárnutí místní populace. Uvedené urbánní procesy zanechávají svou stopu ve funkční struktuře města. Obytné prostředí seniorů se především v centrálních a vnitřních částech měst mění ekonomickými dopady postsocialistických transformačních procesů, životním stylem, kupní silou a bytovou spotřebou nově příchozí mladší populace. Tato polarizace přináší rozdílné nároky na služby a vybavenost vnitřních částí měst.

Přínosem práce v teoretické rovině je představení konceptu rezidenční spokojenosti. Ačkoli je koncept v souvislosti s kvalitou obytného prostředí často zmiňován, nebyl v českém kontextu zatím širěji diskutován. V teoretické diskusi poukazujeme na význam jednotlivých faktorů při utváření rezidenční spokojenosti, zaměřujeme se na odlišné chápání rezidenční spokojenosti. Spolu s tím představujeme rezidenční spokojenost nejenom jako subjektivní hodnocení kvalit obytného prostředí, ale i jako názor, který je utvářen a interpretován v kontextu výzkumu. Cílem dizertační práce však nebylo jen představit samotný koncept. Účelem bylo koncept rezidenční spokojenosti provázat s problematikou každodenního života stárnoucích lidí. V této souvislosti jsme se snažili zdůraznit, že při hodnocení kvality obytného

prostředí je nutné vycházet z potřeb a schopností seniorské populace. K lepší interpretaci rezidenční spokojenosti napomůže jak pochopení vztahu, kteří si senioři vytvářejí ke svému obytnému prostředí, tak i význam jeho různých prostorových úrovní v každodenním životě seniorů. Za neméně důležité považujeme i časové hledisko, a to jak v souvislosti s proměnou obytného prostředí, tak i s měnícími se vlastnostmi seniorů. Poukázali jsme také na nástrahy spojené s výzkumem rezidenční spokojenosti seniorů, a to na inklinaci k vyjádření vyšší míry spokojenosti s rezidenčním prostředím ve srovnání s ostatními členy populace. Snížit určitou míru zkreslení by podle nás mohlo pomoci porovnání rezidenční spokojenosti s jinou populační skupinou či doplnění rezidenční spokojenosti o hodnocení objektivních ukazatelů kvality obytného prostředí.

Empirická část práce se zabývá problematikou kvality převážně městského obytného prostředí. Nahlížena je především skrze subjektivní hodnocení vybraných skupin obyvatel (seniorů, nově přistěhovalých, klíčových aktérů městského sociálního rozvoje, obyvatel periferních venkovských obcí). Ve vybraných případech je subjektivní pohled doplněn o objektivní dimenzi, pomocí které dokresluje vlastnosti zkoumaných případových studií.

V empirické rovině přispěla dizertační práce k ucelenému poznání kvality obytného prostředí z pohledu seniorů v odlišných typech městského prostředí. Kvalita rezidenčního prostředí byla zkoumána pomocí konceptu rezidenční spokojenosti, který je používán jako nástroj pro poznání subjektivního hodnocení vlastností obytného prostředí. Výzkum rezidenční spokojenosti byl realizován na úrovni čtvrtí a byly do něho zahrnuty tři typy městské zástavby – historické městské centrum, transformující se průmyslová čtvrť a sídliště. Realizovaný výzkum byl reakcí na ustálená tvrzení o kvalitě městského prostředí ve vztahu k seniorské populaci, která postsocialistickou transformaci a proměnu socio-demografické struktury středoevropských měst v kontextu druhého demografického přechodu dávají mnohdy do souvislosti s negativními dopady na kvalitu života seniorské populace. Výsledky naopak poukazují na problematičnost těchto tvrzení. Proměna obytného prostředí seniorů má jak pozitivní, tak i negativní dopady. Zatímco v centrálních částech měst vnímají senioři dopady transformace obytného prostředí v podobě zvyšující se cenové úrovně služeb a rušení obchodů, v bývalé dělnické čtvrti napomohla regenerace k diferenciaci místní vybavenosti, na sídlišti došlo k rozvoji občanské vybavenosti.

Funkční vybavenost je však pouze jeden z aspektů, kterému byla v našem výzkumu věnována pozornost. Zaměřily jsme se rovněž na sledování rezidenční spokojenosti ve vztahu k sociální a fyzické struktuře obytného prostředí. Spokojenost s fyzickým prostředím jsme v našem výzkumu spojily s dostupností veřejných ploch a s přítomností fyzických bariér v prostoru, tedy aspekty, které jsou určeny především stavebním rozvojem města. Hůře byly tyto aspekty seniory hodnoceny v historickém centru a ve vnitroměstské čtvrti. Pokud se zaměříme na hodnocení sociálního prostředí, vnímají senioři socio-demografickou proměnu skrze častou obměnu ostatních obyvatel domů. I přes tuto zkušenost hodnotí sousedské vztahy většina oslovených seniorů ve všech sledovaných lokalitách spíše pozitivně. Přestože jsme v případových studiích nekladly otázku na celkovou rezidenční spokojenost seniorů,

můžeme s jistou dávkou zobecnění považovat rezidenční spokojenost seniorů ve všech třech typech lokalit za spíše pozitivní.

Mimo seniorskou populaci je výzkum rezidenční spokojenosti v empirické části zacílen na obyvatele suburbánních obcí. Rezidenční spokojenost je v tomto případě vztažena k problematice rezidenční mobility a chápána skrze nespokojenost s místem bydliště a úmyslem odstěhovat se jako jedním z jejích spouštěčů. V našem výzkumu se však nízká míra rezidenční spokojenosti nepotvrdila jako hlavní spouštěč rezidenční mobility. Úmysl přestěhovat se spíše než nespokojené domácnosti deklarovaly rodiny, jež předpokládají, že jejich potřeby se nebudou v blízké budoucnosti shodovat s vlastnostmi současného bydlení.

Na dlouholetou tradici výzkumu kvality života obyvatel v periferních oblastech na území Česka navazuje případová studie tří venkovských obcí. Nesoulad mezi vlastnostmi obytného prostředí, potřebami a schopnostmi obyvatel je významným prvkem formujícím kvalitu života místních obyvatel a fenoménem určujícím každodenní strategie domácností. Pro překonávání rozdílů mezi lokalizací služeb, zaměstnání a domova má pro obyvatele periferních obcí podstatný význam mobilita spolu s vlastnictvím osobního automobilu a schopností ho obsluhovat. Méně mobilní lidé volí při řešení každodenních potřeb náhradní strategie, senioři mimo hromadné dopravy mnohdy využívají sousedské či rodinné výpomoci.

Výzkum percepce sociálních problémů mezi aktéry sociálního rozvoje poskytuje další úhel pohledu na kvalitu obytného prostředí pražského městského centra. Na rozdíl od předchozích empirických částí dizertace není problematika kvality městského prostředí nahlížena z pohledu obyvatel, ale profesionálního hodnocení lidí, kteří se podílejí na vytváření a realizaci sociálních politik. Na základě jejich hodnocení a vnímání jsou identifikovány a prostorově lokalizovány sociální problémy v pražském centru, které dostupná statistická data neumožňují dostatečně podchytit. Odhalily jsme odlišné přístupy mezi jednotlivými typy aktérů a nedostatečnou koordinaci řešení sociálních problémů na celoměstské úrovni.

K problematice demografického stárnutí v transformujících se městských čtvrtích se vrací poslední empirický výzkum. Obytné prostředí seniorů a mladých dospělých již není nahlíženo optikou konceptu rezidenční spokojenosti. Na základě statistických dat je analyzována věková kompozice pražské populace na území městských zón a detailní prostorové rozmístění obou věkových skupin obyvatel. Nalezená vyšší zastoupení mladých lidí a seniorů jsou následně dána do souvislosti s rezidenčními preferencemi, životním stylem a migračním chováním sledovaných populací.

Potenciál dalšího výzkumu představuje šetření rezidenční spokojenosti seniorů v lokalitách, které nebyly do tohoto výzkumu dosud zahrnuty. Jedná se především o suburbánní obce, ve kterých bychom se mohli zaměřit na hodnocení kvality rezidenčního prostředí jak starousedlíků, tak i nově příchozích obyvatel, kteří se do suburbií nastěhovali ve

vyšším věku a po odchodu dětí se musejí vyrovnávat s nadspotřebou bydlení. Na rozdíl od již realizovaných výzkumů bychom změnili způsob, jakým k výzkumu rezidenční spokojenosti přistupujeme. Využili bychom především kvalitativní metodu výzkumu, která by odhalila nové a hlubší souvislosti. Možností dalšího navazujícího výzkumu je sledování diferenciací rezidenční spokojenosti mezi lidmi, kteří se z určitého místa odstěhovali, a těch, co zůstávají, a poznání hlavních spouštěčů rezidenční mobility ať již ve vztahu k prostorovému měřítku (domov, sousedství), či k charakteristikám domácností. V českém výzkumu stárnutí v městském prostředí postrádáme studie o zapojení seniorů do občanských aktivit, které se podílejí na formování podoby současného města. Dalším zajímavým námětem výzkumu je, jakou roli hraje geografická vzdálenost mezi seniory a jejich příbuznými a přáteli v kontextu utváření jejich každodenního života.

7 Literatura

- AMÉRIGO, M., ARAGONES, J. I. (1997): A theoretical and methodological approach to the study of residential satisfaction. *Journal of Environmental Psychology*, 17, č. 1, s. 47–57.
- ANDREWS, C. J. (2001): Analyzing quality-of-place. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 28, č. 2, s. 201–217.
- ANDREWS, G. J., CUTCHIN, M., MCCRACKEN, K., PHILLIPS, D. R., WILES, J. (2007): Geographical gerontology: The constitution of a discipline. *Social Science & Medicine*, 65, č. 1, s. 151–168.
- ARIES, P. (1980): Two Successive Motivations for the Declining Birth Rate in the West. *Population and Development Review*, 6, č. 4, s. 645–650.
- ATKINSON, R. (2004): The evidence on the impact of gentrification: new lessons for the urban renaissance? *European Journal of Housing Policy*, 4, č. 1, s. 107–131.
- AUH, S., COOK, C. C. (2009): Quality of community life among rural residents: An integrated model. *Social Indicators Research*, 94, č. 3, s. 377–389.
- BALTES, P. B., SMITH, J. (2003): New frontiers in the future of aging: From successful aging of the young old to the dilemmas of the fourth age. *Gerontology*, 49, č. 2, s. 123–135
- BARCUS, H. (2004): Urban-rural migration in the USA: An analysis of residential satisfaction. *Regional Studies*, 38, č. 6, s. 643–657.
- BARTLETT, H., PEEL, N. (2005): Healthy ageing in the community. In: Andrews, G. J., Phillips, D. R. (eds.): *Ageing and place*. Routledge, Oxon, s. 98–109.
- BERNT, M., GENTILE, M., MARCIŃCZAK, S. (2015): Gentrification in Postcommunist Countries: An Introduction. *Geografie*, 120, č. 2, s. 104–112.
- BIČÍK, I., FIALOVÁ, D. (2001): Šetření rekreačních objektů v zázemí Prahy v letech 1991–1997. In: Bičík, I.: *Druhé bydlení v Česku*. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, s. 72–89.
- BLUNT, A. (2005): Cultural geography: cultural geographies of home. *Progress in Human Geography*, 29, č. 4, s. 505–515.
- BONAIUTO, M., AIELLO, A., PERUGINI, M., BONNES, M., ERCOLANI, A. P. (1999): Multidimensional perception of residential environment quality and neighbourhood attachment in the urban environment. *Journal of Environmental Psychology*, 19, č. 4, s. 331–352.
- BONAIUTO, M., FORNARA, F., BONNES, M. (2003): Indexes of perceived residential environment quality and neighbourhood attachment in urban environments: a confirmation study on the city of Rome. *Landscape and Urban Planning*, 65, č. 1, s. 41–52.

- BORÉN, T., GENTILE, M. (2007): Metropolitan processes in post-communist states: an introduction. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 89, č. 2, s. 95–110
- BRABEC, T. (2014): Uzavřené rezidenční areály jako symbol postmoderního města: příklad Prahy. *Geografie*, 119, č. 3, s. 278–298.
- BUFFEL, T., PHILLIPSON, CH., SCHARF, T. (2012): Ageing in urban environments: Developing 'age-friendly' cities. *Critical Social Policy*, 32, č. 4, s. 597–617.
- BUFFEL, T., PHILLIPSON, CH. (2014): Negotiating urban space: contested generational and ethnic boundaries. In: Vanderbeck, R. M., Worth, N. (eds.): *Intergenerational Space*. Routledge, London, s. 314–328.
- BURCIN, B., KUČERA, T. (2006): Socio-demographic consequences of the renewal of Prague's historical centre and its functional transformation. In: Enyedi, G., Kovács, Z. (eds.): *Social changes and social sustainability in historical urban centres. The case of Central Europe*. Centre for Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences, Pecs, s. 174–187.
- BURNS, V. F., LAVOIE, J. P., ROSE, D. (2012): Revisiting the role of neighbourhood change in social exclusion and inclusion of older people. *Journal of Aging Research*, ID 148287, s. 12. doi:10.1155/2012/148287
- BUZAR, S., OGDEN, P. E., HALL, R. (2005): Households matter: the quiet demography of urban transformation. *Progress in Human Geography*, 29, č. 4, s. 413–436.
- BUZAR, S., OGDEN, P., HALL, R., HAASE, A., KABISCH, S., STEINFÜHRER, A. (2007): Splintering urban populations: emergent landscapes of reurbanisation in four European cities. *Urban Studies*, 44, č. 4, s. 651–677.
- BYRNES, M., LICHTENBERG, P. A., LYSACK, C. (2006): Environmental press, aging in place, and residential satisfaction of urban older adults. *Journal of Applied Social Science*, 23, č. 2, s. 50–77.
- CAMPBELL, A., CONVERSE, P. E., RODGERS, W. L. (1976): *The quality of American life: Perceptions, evaluations, and satisfactions*. Russell Sage Foundation, New York, 583 s.
- COULTER, R., VAN HAM, M., FEIJTEN, P. (2011): A Longitudinal Analysis of Moving Desires, Expectations and Actual Moving Behaviour. *Environment and Planning A*, 43, č. 11, s. 2742–2760.
- ČERMÁK, Z., HAMPL, M., MÜLLER, J. (2009): Současné tendence vývoje obyvatelstva metropolitních areálů v Česku: dochází k významnému obratu? *Geografie*, 114, č. 1, s. 37–51.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD (2014): Územně analytické podklady. Dostupné na https://www.czso.cz/csu/czso/csu_a_uzemne_analyticke_podklady, staženo 24. 2. 2016.

- DEKKER, K., DE VOS, S., MUSTERD, S., VAN KEMPEN, R. (2011): Residential satisfaction in housing estates in European cities: a multi-level research approach. *Housing Studies*, 26, č. 4, s. 479–499.
- DIAZ-SERRANO, L., STOYANOVA, A. P. (2010): Mobility and housing satisfaction: an empirical analysis for 12 EU countries. *Journal of Economic Geography*, 10, č. 5, s. 661–683.
- DVOŘÁKOVÁ, N., TEMELOVÁ, J. (2012): Kvalita života seniorů v centru Prahy. In: Ouředníček, M., Temelová, J. (eds.): *Sociální proměny pražských čtvrtí*. Academia, Praha, s. 68–91.
- DVOŘÁKOVÁ, N. (2017 v tisku): Prostorová diferenciace věkové struktury obyvatelstva Prahy. In: Ouředníček, M., Jíchová, J. (eds.): *Sociální prostředí Prahy: Město na prahu 21. století*. Academia, Praha.
- ENYEDI, G., KOVÁCS, Z. (2006): Social Changes and Social Sustainability in Historical Urban Centres. The Case of Central Europe. Centre for Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences, Pecs, 252 s.
- EUROPEAN COMMISSION (2011): Strategic Implementation Plan for The European Innovation Partnership on Active and Healthy Ageing. 14 s. Dostupné na https://ec.europa.eu/research/innovation-union/pdf/active-healthy-ageing/steering-group/implementation_plan.pdf, staženo 6. 6. 2014.
- EUROSTAT (2015): Population structure and ageing. Dostupné na http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Population_structure_and_ageing, staženo 24. 2. 2016.
- FLEURY-BAHI, G., FÉLONNEAU, M. L., MARCHAND, D. (2008): Processes of place identification and residential satisfaction. *Environment and Behaviour*, 40, č. 5, s. 669–682.
- FOKKEMA, T., GIERVELD, J., NIJKAMP, P. (1996): Big cities, big problems: Reason for elderly to move? *Urban Studies*, 33, č. 2, s. 353–377.
- FÖBKER, S., GROTZ, R. (2006): Everyday mobility of elderly people in different urban settings: The example of the city of Bonn, Germany. *Urban Studies*, 43, č. 1, s. 99–118.
- FRIED, M. (1982): Residential Attachment: Sources of Residential and Community Satisfaction. *Journal of Social Issues*, 38, č. 3, s. 107–119.
- GABRIEL, Z., BOWLING, A. (2004): Quality of life from the perspectives of older people. *Ageing and Society*, 24, č. 5, s. 675–691.
- GALSTER, G. (2001): On the nature of neighbourhood. *Urban Studies*, 38, č. 12, s. 2111–2124.
- GENTILE, M., SALUKVADZE, J., GOGISHVILI, D. (2015): Newbuild gentrification, tele-urbanization and urban growth: placing the cities of the post-Communist South in the gentrification debate. *Geografie*, 120, č. 2, s. 134–163.

- GOLANT, S. M. (1982): Individual differences underlying the dwelling satisfaction of the elderly. *Journal of Social Issue*, 38, č. 3, s. 121–133.
- GOLANT, S. M. (1984): *A Place to Grow Old. The Meaning of Environment in Old Age*. Columbia University Press, New York, 421 s.
- GOLANT, S. M. (2003): Conceptualizing time and behavior in environmental gerontology: A pair of old issues deserving new thought. *The Gerontologist*, 43, č. 5, s. 638–648.
- GOLLEDGE, R. G., STIMSON, R. J. (1997): *Spatial behavior: a geographic perspective*. Guilford Press, New York/London, 620 s.
- GRINSTEIN-WEISS, M., YEO, Y., ANACKER, K., Van ZANDT, S., FREEZE, E. B., QUERCIA, R. G. (2011): Homeownership and neighbourhood satisfaction among low- and moderate- income household. *Journal of Urban Affairs*, 33, č. 3, s. 247–265.
- GUTHATHAKURTA, S., CAO, Y. (2011): Variations in Objective Quality of Urban Life Across a City Region: The case of Phoenix. In: Marans, R. W., Stimson, R. J. (eds.): *Investigation Quality of Urban Life. Theory, Methods, and Empirical Research*. Social Indicator Research Series 45. Springer, Dordrecht, s. 135–160.
- HAASE, A., BIERZYŃSKI, A., GRABKOWSKA, M., KLUSÁČEK, P., MARTINÁT, S., UHEREK, Z., MAAS, A. (2011a): Old-new Diversity: Processes and structures of socio-demographic change in the inner city. In: Haase, A. (ed.): *Residential change and demographic challenge: The inner city of east central Europe in the 21st century*. Ashgate, Farnham, s. 143–184.
- HAASE, A., STEINFÜHRER, A., KABISCH, S., GROSSMANN, K., HALL, R. (2011b): Conclusion: Findings and Reflection. In: Haase, A. (ed.): *Residential change and demographic challenge: The inner city of east central Europe in the 21st century*. Ashgate, Farnham, s. 301–314.
- HALLIN, P. O. (1991): New Paths for Time-geography? *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 73, č. 3, s. 199–207.
- HAMNETT, CH. (1991): The Blind Men and the Elephant: The Explanation of Gentrification. *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, 16, č. 2, s. 1973–1989.
- HERFERT, G., NEUGEBAUER, C. S., SMIGIEL, C. (2013): Living in residential satisfaction? Insights from large-scale housing estates in central and eastern Europe. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 104, č. 1, s. 57–74.
- HEŘMANOVÁ, E. (2012): *Koncepty, teorie a měření kvality života*. Sociologické nakladatelství (SLON), Praha, 239 s.
- HIPP, J. (2010): What is the 'neighbourhood' in neighbourhood satisfaction? Comparing the effects of structural characteristics measured at the micro-neighbourhood and tract levels. *Urban Studies*, 47, č. 12, s. 2517–2536.

- HOLM, A., MARCIŃCZAK, S., OGRODOWCZYK, A. (2015): New-build gentrification in the post-socialist city: Łódź and Leipzig two decades after socialism. *Geografie*, 120, č. 2, s. 164–187.
- CHELCEA, L., POPESCU, R., CRISTEA, D. (2015): Who Are the Gentrifiers and How Do They Change Central City Neighbourhoods? Privatization, Commodification, and Gentrification in Bucharest. *Geografie*, 120, č. 2, s. 113–133.
- ILÍK, J., OUŘEDNÍČEK, M. (2007): Karlín a jeho proměny v souvislostech postsocialistické transformace Prahy. *Geografie*, 112, č. 3, s. 292–314.
- INGLEHART, R. F. (2008): Changing values among western publics from 1970 to 2006. *West European Politics*, 31, č. 1–2, s. 130–146.
- KABISCH, N., HAASE, D. (2011): Diversifying European agglomerations: evidence of urban population trends for the 21st century. *Population, space and place*, 17, č. 3, s. 236–253.
- KABISCH, N., HAASE, D., HAASE, A. (2012): Urban population development in Europe, 1991–2008: The examples of Poland and the UK. *International Journal of Urban and Regional Research*, 36, č. 6, s. 1326–1348.
- KAHANA, E., LOVEGREEN, L., KAHANA, B., KAHANA, M. (2003): Person, environment, and person-environment fit as influences on residential satisfaction of elders. *Environment and Behavior*, 35, č. 3, s. 434–453.
- KÄHRIK, A., LEETMAA, K. (2009): Residential preference towards suburban living in post-socialist metropolies. Paper for the ENHR conference in Prague. Department of Geography, University of Tartu, Tartu.
- KÄHRIK, A., NOVÁK, J., TEMELOVÁ, J., KADARIK, K., TAMMARU, T. (2015a): Patterns and Drivers of Inner City Social Differentiation in Prague and Tallinn. *Geografie*, 120, č. 2, s. 275–295.
- KÄHRIK, A., TAMMARU, T. (2008): Suburbanisation and residential differentiation in the Tallinn metropolitan area. *Urban Studies*, 45, č. 5-6, s. 1055–1078.
- KÄHRIK, A., TAMMARU, T. (2010): Soviet prefabricated panel housing estates: Areas of continued social mix or decline? The case of Tallinn. *Housing Studies*, 25, č. 2, s. 201–219.
- KÄHRIK, A., TEMELOVÁ, J., KADARIK, K., KUBEŠ, J. (2015b): What attracts people to inner city areas? The cases of two post-socialist cities in Estonia and the Czech Republic. *Urban Studies*, 53, č. 2, s. 355–372
- KALIBOVÁ, K. (2009): Věková pyramida. In: Kalibová, K., Pavlík, Z., Vodáková, A. (eds.): *Demografie nejen pro demografy*. Sociologické nakladatelství. Praha, s. 136–138.
- KARSTEN, L. (2003): Family gentrifiers: challenging the city as a place simultaneously to build a career and to raise children. *Urban Studies*, 40, č. 12, s. 2573–2584.
- KAUFMANN, V., BERGMAN, M. M., JOYE, D. (2004): Motility: Mobility as Capital. *International Journal of Urban and Regional Research*, 28, č. 4, s. 745–756

- KEARNS, R. A., ANDREWS, G. J. (2005): Placing ageing: positioning in the study of older people. In: Andrews, G. J., Phillips, D. R. (eds.): *Ageing and place*. Routledge, Oxon, s. 13–23.
- KOPEČNÁ, M., ŠPAČKOVÁ, P. (2012): Rezidenční stabilita obyvatel pražského zázemí: případová studie obce Říčany u Prahy. In: Ouředníček, M., Temelová, J. (eds.): *Sociální proměny pražských čtvrtí*. Academia, Praha, s. 206–228.
- KOVÁCS, Z., HERFERT, G. (2012): Development pathways of large housing estates in post-socialist cities: An international comparison. *Housing Studies*, 27, č. 3, s. 324–342.
- KOVÁCS, Z., WIESSNER, R., ZISCHNER, R. (2015): Beyond gentrification: Diversified neighbourhood upgrading in the inner city of Budapest. *Geografie*, 120, č. 2, s. 251–274.
- KUNIMITSU, Y. (2015): Regional factors affecting the satisfaction of residents: evidence from a structural equation model in Japan. *Social Indicators Research*, 120, č. 2, s. 483–497.
- LAWTON, M. P. (1977): An ecological theory of aging applied to elderly housing. *Journal of Architectural Education*, 31, č. 1, s. 8–10.
- LAWTON, M. P. (1980): *Environment and Aging*. Brooks/Cole Publishing Company, Monterey, 186 s.
- LAWTON, M. P. (1983): Environment and other determinants of well-being in older people. *The Gerontologist*, 23, č. 4, s. 349–357.
- LAWTON, M. P., NAHEMOW, L. (1973): Ecology and the ageing process. In: Eisdorfer, C., Lawton, M. P. (eds.): *The Psychology of Adult Development and Ageing*. American Psychological Society, Washington DC, s. 619–674.
- LESTHAEGHE, R. (1991–1992): *The Second Demographic Transition in Western Countries: An Interpretation*. IPD-Working Paper 1991–1992, Vrije Universiteit, Brussel.
- LESTHAEGHE, R., VAN DE KAA, D. J. (1986): Twee demografische transitie's? In: van de Kaa, D. J., Lesthaeghe, R. (eds.): *Bevolking: groei en krimp*. Van Loghum Slaterus Deventer, s. 9–24.
- LINHART, J., VODÁKOVÁ, A. (2009): Věk. In: Kalibová, K., Pavlík, Z., Vodáková, A. (eds.): *Demografie nejen pro demografy*. Sociologické nakladatelství. Praha, s. 133–135.
- LOVEJOY, K., HANDY, S., MOKHTARIAN, P. (2010): Neighborhood satisfaction in suburban versus traditional environments: an evaluation of contributing characteristics in eight California neighborhoods. *Landscape and Urban Planning*, 97, č. 1, s. 37–48.
- LU, M. (1999a): Determinants of Residential Satisfaction: Ordered Logit vs. Regression Models. *Growth and Change*, 30, č. 2, s. 264–287.
- LU, M. (1999b): Do People Move When They Say They Will? Inconsistencies in Individual Migration Behavior. *Population and Environment*, 20, č. 5, s. 467–488.

MAIER, K. (2003): Sídliště: problém a multikriteriální analýza jako součást přípravy k jeho řešení. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 39, č. 5, s. 653–666.

MARANS, R. W. (2003): Understanding environmental quality through quality of life studies: the 2001 DAS and its use of subjective and objective indicators. *Landscape and Urban Planning*, 65, č. 1–2, s. 73–83.

MASLOW, A. H. (1970): *Motivation and personality*. 2nd ed. Harper & Row, New York, 369 s.

MAŠKOVÁ, M. (2009): Problémy s demografickým stárnutím. In: Kalibová, K., Pavlík, Z., Vodáková, A. (eds.): *Demografie nejen pro demografy*. Sociologické nakladatelství, Praha, s. 214–225.

MATĚJŮ, P. (1980): Vývoj sociálně prostorové struktury Prahy v letech 1930–1970 ve světle faktorové analýzy. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 16, č. 6, s. 572–592.

MCCREA, R., STIMSON, R., WESTERN, J. (2005): Testing a moderated model of satisfaction with urban living using data for Brisbane-South East Queensland, Australia. *Social Indicators Research*, 72, č. 2, s. 121–152.

MICHELSON, W. (1977): *Environmental Choice, Human Behavior, and Residential Satisfaction*. Oxford University Press, New York, 403 s.

MOLLENKOPF, H., MARCELLINI, F., RUOPPILA, I., FLASCHENTRHGER, P., GAGLIARDI, C. H., SPAZZAFUMO, L. (1997): Outdoor mobility and social relationships of elderly people. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 24, č. 3, s. 295–310.

MURZYN-KUPISZ, M., SZMYTKOWSKA, M. (2015): Studentification in the post-socialist context: The case of Cracow and the Tri-City (Gdansk, Gdynia and Sopot). *Geografie*, 120, č. 2, s. 188–209.

MUSIL, J. (1967): *Sociologie soudobého města*. Svoboda, Praha, 320 s.

MUSIL, J. (1982): Starý člověk a prostředí. In: Wolf, J. a kol.: *Umění žít a stárnout*. Svoboda, Praha, s. 229–286.

MUSIL, J. (1993): Changing urban systems in post-communist societies in Central Europe: analysis and prediction. *Urban Studies*, 30, č. 6, s. 899–905.

MUSIL, J. (2002): Co se děje s českými městy dnes. In: Horská, P., Maur, E., Musil, J.: *Zrod velkoměsta: Urbanizace českých zemí a Evropa*. Paseka, Praha, s. 298–331.

MUSIL, J. (2012): Chicagská škola a česká sociologie. *Lidé města*, 14, č. 3, s. 395–419.

MUSIL, J., KOTAČKA, L., LÉROVÁ, I., LIBROVÁ, E., MACKOVÁ, L., PROCHÁZKA, V., RYŠAVÝ, Z. (1985): *Lidé a sídliště*. Svoboda, Praha, 333 s.

MUSTERD, S., VAN KEMPEN, R. (2007): Trapped or on the springboard? Housing careers in large housing estates in European cities. *Journal of Urban Affairs*, 29, č. 3, s. 311–329.

- NAGY, E. (2001): Winners and losers in the transformation of city centre retailing in East Central Europe. *European Urban and Regional Studies*, 8, č. 4, s. 340–348.
- NĚMEC, M., BRABEC, T. (2015): Analýza vývoje sociální struktury velkých pražských sídlišť mezi lety 2001 a 2011. Institut plánování a rozvoje hlavního města Prahy, Praha, 53 s.
- NYDEN, P. W., EDLYNN, E., DAVIS, J. (2006): The differential impact of gentrification on communities in Chicago. Loyola University Chicago, Center for Urban Research and Learning, Chicago, 48 s.
- OGDEN, P. E., HALL, R. (2004): The second demographic transition, new household forms and the urban population of France during the 1990s. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 29, č. 1, s. 88–105.
- OH, J. H. (2003): Social bonds and the migration intentions of elderly urban residents: The mediating effect of residential satisfaction. *Population Research and Policy Review*, 22, č. 2, s. 127–146.
- OUŘEDNÍČEK, M. (2000): Teorie stadií vývoje měst a diferenciální urbanizace. *Geografie*, 105, č. 4, s. 361–369.
- OUŘEDNÍČEK, M. (2002): Urbanizační procesy obyvatelstva v Pražském městském regionu. Dizertační práce. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 110 s.
- OUŘEDNÍČEK, M. (2003): Suburbanizace Prahy. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 39, č. 2, s. 235–254.
- OUŘEDNÍČEK, M. (2007): Differential Suburban Development in the Prague Urban Region. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 89, č. 2, s. 111–125.
- OUŘEDNÍČEK, M., NOVÁK, J., TEMELOVÁ, J., PULDOVÁ, P. (2009): Metody geografického výzkumu města. In: Ferenčuhová, S., Hledíková, M., Galčanová, L., Vacková, B. (eds.): *Město: Proměnlivá ne/samozřejmost*. Pavel Mervart/Masarykova univerzita, Brno, s. 93–128.
- OUŘEDNÍČEK, M., POSPÍŠILOVÁ, L., ŠPAČKOVÁ, P., KOPECKÁ, Z., NOVÁK, J. (2016): The velvet and mild: Socio-spatial differentiation in Prague after transition. In: Tammaru, T., Marcińczak, S., van Ham, M., Musterd, S. (eds.): *Socio-Economic Segregation in European Capital Cities: East Meets West*. Routledge, Abingdon/New York, s. 261–286.
- OUŘEDNÍČEK, M., ŠIMON, M., KOPEČNÁ, M. (2015): The reurbanisation concept and its utility for contemporary research on post-socialist cities: The case of the Czech Republic. *Moravian Geographical Reports*, 23, č. 4, s. 25–35.
- OUŘEDNÍČEK, M., TEMELOVÁ, J. (2009): Twenty years after socialism: the transformation of Prague's inner structure. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Sociologia*, 54, č. 1, s. 9–30.
- OUŘEDNÍČEK, M., TEMELOVÁ, J. eds. (2012): *Sociální proměny pražských čtvrtí*. Academia, Praha, 304 s.

OUŘEDNÍČEK, M., TEMELOVÁ, J., POSPÍŠILOVÁ, L., DVOŘÁKOVÁ, N. (2008): Socioekonomická analýza území MČ Praha 1. Druhá etapa plnění úkolu 1. 1. – 30. 4. 2008. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Urbánní a regionální laboratoř, 44 s.

PACIONE, M. (2003): Urban environmental quality and human wellbeing – a social geographical perspective. *Landscape and Urban Planning*, 65, č. 1, s. 19–30.

PATTERSON, P. K., CHAPMAN, N. J. (2004): Urban form and older residents' service use, walking, driving, quality of life, and neighborhood satisfaction. *American Journal of Health Promotion*, 19, č. 1, s. 45–52.

PAVLÍK, Z. (2009): Demografická revoluce. In: Kalibová, K., Pavlík, Z., Vodáková, A. (eds.): *Demografie nejen pro demografy*. Sociologické nakladatelství, Praha, s. 29–31.

PEACE, S., DITTMANN-KOHLI, F., WESTERHOF, G. J., BOND, J. (2007a): The ageing world. In: Bond, J., Peace, S. M., Dittmann-Kohli, F., Westerhof, G. (eds.): *Ageing in society*. 3rd edition. Sage, London, s. 1–14.

PEACE, S., HOLLAND, C., KELLAHER, L. (2006): *Environment and identity in later life*. Open University Press, McGraw-Hill Education, Berkshire, 182 s.

PEACE, S., WAHL, H.-W., MOLLENKOPF, H., OSWALD, F. (2007b): Environment and ageing. In: Bond, J., Peace, S. M., Dittmann-Kohli, F., Westerhof, G. (eds.): *Ageing in society*. 3rd edition. Sage, London, s. 209–234

PERMENTIER, M., BOLT, G., VAN HAM, M. (2011): Determinants of neighbourhood satisfaction and perception of neighbourhood reputation. *Urban Studies*, 48, č. 5, s. 977–996.

PHILLIPS, D. R., SIU, O.-L., YEH, A. G.-O., CHENG, K. H. C. (2005): Ageing and the urban environment. In: Andrews, G., J., Phillips, D., R. (eds.): *Ageing and Place*. Perspective, policy, practice. Routledge, Abingdon/New York, s. 147–163.

PHILLIPS, J. E., AJROUCH, K. J., HILLCOAT-NALLÉTAMBY, S. (2010): *Key concepts in social gerontology*. Sage, London, 240 s.

PHILLIPSON, Ch. (2004): Urbanisation and ageing: towards a new environmental gerontology. *Ageing and Society*, 24, č. 6, s. 963–972.

POLÍVKA, J. (2007): Sociální diferenciacie v prostoru pražských subcenter. *Geografie – Sborník České geografické společnosti*, 112, č. 3, s. 266–291.

POSPÍŠILOVÁ, L. (2007): Skutečné obyvatelstvo centra Prahy a každodenní život v jeho lokalitách. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 133 s.

POSPÍŠILOVÁ, L. (2012): Denní rytmus lokalit pražského centra. In: Ouředníček, M., Temelová, J. (eds.): *Sociální proměny pražských čtvrtí*. Academia, Praha, s. 136–158.

- POSPÍŠILOVÁ, L., NEMEŠKAL, J. (2015): Věková struktura v Praze. Specializovaná mapa. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze.
- POTTER, J., CANTARERO, R. (2006): "How does increasing population and diversity affect resident satisfaction? A small community case study". *Environment and Behavior*, 38, č. 5, s. 605–625.
- PULDOVÁ, P. (2011): Věková struktura. In: Ouředníček, M., Temelová, J., Pospíšilová, L. (eds.): *Atlas sociálně prostorové diferenciacie České republiky*. Karolinum, Praha, s. 19–25.
- PULDOVÁ, P., NOVÁK, J. (2008): Suburbanizace a sociální prostředí. In: Ouředníček, M. (ed.): *Suburbanizace.cz*. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Urbánní a regionální laboratoř, Praha, s. 38–53.
- PULDOVÁ P., OUŘEDNÍČEK, M. (2006): Změny sociálního prostředí v zázemí Prahy jako důsledek procesu suburbanizace. In: Ouředníček, M. (ed.): *Sociální geografie Pražského městského regionu*. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, s. 128–142.
- RABUŠIC, L. (1995): *Česká společnost stárne*. Masarykova univerzita a Nakladatelství Georgetown, Brno, 192 s.
- RABUŠIC, L. (2001): Value change and demographic behaviour in the Czech Republic. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 9, č. 1, 99–122.
- RABUŠIC, L. (2004): Why Are They All So Eager to Retire? (On the Transition to Retirement in the Czech Republic). *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 40, č. 3, s. 319–342.
- RIENIETS, T. (2009): Shrinking cities: causes and effects of urban population losses in the twentieth century. *Nature and Culture*, 4, č. 3, 231–254.
- RIOUX, L., WERNER, C. (2011): Residential satisfaction among aging people living in place. *Journal of Environmental Psychology*, 31, č. 2, s. 158–169.
- ROHE, W. M., STEWART, L. S. S. (1996): Homeownership and Residential Stability. *Housing Policy Debate*, 7, č. 1, s. 37–81.
- ROJO PEREZ, F., FERNANDEZ-MAYORALAS FERNANDEZ, G., POZO RIVERA, E., ROJO ABUIN, J. M. (2001): Ageing in place: Predictors of the residential satisfaction of elderly. *Social Indicators Research*, 54, č. 2, s. 173–208.
- ROSSI, P. H. (1982): *Why families move*. 2nd ed. SAGE Publications, Beverly Hills, 241 s.
- ROWLES, G. D. (1978): *Prisoners of space? Exploring the geographical experience of older people*. Westview Press, Boulder, Colorado, 216 s.
- RYCHTAŘÍKOVÁ, J. (1999): Is Eastern Europe experiencing a second demographic transition. *ACTA AUC–Geographica*, 34, č. 1, s. 19–44.
- RYCHTAŘÍKOVÁ, J. (2011): Demografické faktory stárnutí. *Demografie*, 53, č. 2, s. 97–108.

- SABAGH, G., VAN ARSDOL, M. D., BUTLER, E. W. (1969): Some determinants of intrametropolitan residential mobility: conceptual considerations. *Social Forces*, 48, č. 1, s. 88–98.
- SAILER-FLIEGE, U. (1999): Characteristics of post-socialist urban transformation in East Central Europe. *GeoJournal*, 49, č. 1, s. 7–16.
- SCANNELL, L., GIFFORD, R. (2010): Defining place attachment: A tripartite organizing framework. *Journal of environmental psychology*, 30, č. 1, s. 1–10.
- SCHARF, T., PHILLIPSON, CH., SMITH A. E. (2005): Social exclusion of older people in deprived urban communities of England. *European Journal of Ageing*, 2, č. 2, s. 76–87.
- SCHWIRIAN, K. P., SCHWIRIAN, P. M. (1993): Neighboring, Residential Satisfaction and Psychological Well-Being in Urban Elders. *Journal of Community Psychology*, 21, č. 4, str. 285–299.
- SIMPSON, F. (1999) Tourist Impact in the Historic Center of Prague: Resident and Visitor Perceptions of the Historic Built Environment. *Geographical Journal*, 165, č. 2, s. 173–183.
- SIWEK, T. (2011): Percepce geografického prostoru. *Česká geografická společnost. Edice Geographica*, Praha, 164 s.
- SOBOTKA, T., ŠŤASTNÁ, A., ZEMAN, K., HAMPLOVÁ, D., KANTOROVÁ, V. (2008): Czech Republic: A rapid transformation of fertility and family behaviour after the collapse of state socialism. *Demographic Research*, 19, č. 14, s. 403–454.
- SOBOTKA, T., ZEMAN, K., KANTOROVÁ, V. (2003): Demographic shifts in the Czech Republic after 1989: A second demographic transition view. *European Journal of Population*, 19, č. 3, s. 249–277.
- SPEARE, A. (1974): Residential satisfaction as an intervening variable in residential mobility. *Demography*, 11, č. 2, s. 173–188.
- STANILOV, K. (2007): Taking stock of post-socialist urban development: A recapitulation. In: Stanilov, K. (ed.): *The post-socialist city. Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. Springer Netherlands, s. 3–17.
- STEINFÜHRER, A., HAASE, A. (2007): Demographic change as a future challenge for cities in East Central Europe. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 89, č. 2, 183–195.
- STEINFÜHRER, A., HALL, R. (2011): Housing, Households and Demographic Challenge in Urban space: Conceptual considerations and context condition in East Central Europe. In: Haase, A., Steinführer, A., Kabisch, S., Grossmann, K., Hall, R. (eds.): *Residential change and demographic challenge: The inner city of east central Europe in the 21st century*. Ashgate Publishing, Farnham, s. 39–62.

SÝKORA, L. (2001): Proměny prostorové struktury Prahy v kontextu postkomunistické transformace. In: Hampl, M. a kol.: Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie. DemoArt, Praha, s. 124-166

SÝKORA, L. (2003): Suburbanizace a její společenské důsledky. Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 39, č. 2, s. 55–71.

SÝKORA, L. (2005): Gentrification in postcommunist cities. In: Atkinson, R., Bridge, G., (eds.): The New Urban Colonialism: Gentrification in a Global Context. Routledge, London, s. 90–105.

SÝKORA, L., BENEŠOVÁ, B., BLAHŮTOVÁ KAVANOVÁ, K., BRABEC, T., ČERMÁKOVÁ, D., KŘÍŽKOVÁ, M., MAIER, K., MATOUŠEK, R., POSOVÁ, D., SEIDLOVÁ, M., SIDIROPULU JANKŮ, K. (2010): Rezidenční segregace. Ministerstvo pro místní rozvoj České republiky, Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Praha, 144 s.

SÝKORA, L., BOUZAROVSKI, S. (2012): Multiple transformations conceptualising the post-communist urban transition. Urban Studies, 49, č. 1, s. 43–60.

SÝKOROVÁ, D. (2008): Prostor a věci v kontextu stáří. Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 44, č. 2, s. 401–421.

SÝKOROVÁ, D. (2012): Staří lidé ve městě. Na okraj velkého tématu. Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 48, č. 1, s. 107–129.

SÝKOROVÁ, D. (2016): Sociální role chudého stáří. Sociologický časopis / Czech Sociological Review 52, č. 1, s. 27–52.

SZELÉNYI, I. (1996): Cities under socialism - and after. In: Andrusz, G., Harloe, M., Szelényi, I. (eds.): Cities after Socialism. Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies. Blackwell Publishers, Oxford, s. 286-317.

SZIRMAI, V. (2006): Socially Sustainable Urban Development in the Historic Urban Centres of East Central Europe. In: Enyedi, G., Kovács, Z. (eds.): Social Changes and Social Sustainability in Historical Urban Centres. The Case of Central Europe. Centre for Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences, Pecs, s. 20–38.

ŠIMON, M. (2014): Exploring Counterurbanisation in a Post-Socialist Context: Case of the Czech Republic. Sociologia ruralis, 54, č. 2, s. 117–142.

ŠNEJDOVÁ, I. (2006): Změny ve vzdělanostní struktuře obyvatelstva Pražského městského regionu. In: Ouředníček, M. (ed.): Sociální geografie Pražského městského regionu. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, s. 114–127.

ŠPAČKOVÁ, P., OUŘEDNÍČEK, M., SUSOVÁ, K. (2012): Sociální prostředí, sociální kapitál a sociální klima v suburbii. In: Ouředníček, M., Temelová, J. (eds.): Sociální proměny pražských čtvrtí. Academia, Praha, s. 179–205.

ŠPAČKOVÁ, P., DVOŘÁKOVÁ, N., TOBRMANOVÁ, M. (2016): Residential satisfaction and intention to move: the case of Prague's new suburbanites. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 98, č. 4, s. 331–348.

ŠUSTROVÁ, K., ŠIMON, M. (2012): Opuštění městského způsobu života? Analýza vybraných aspektů migrace na venkov. In: Temelová, J., Pospíšilová, L., Ouředníček, M. (eds.): *Nové sociálně prostorové nerovnosti, lokální rozvoj a kvalita života*. Plzeň, Aleš Čeněk, s. 99–121.

TEMELOVÁ, J. (2007): Flagship developments and the physical upgrading of post-socialist inner city: The Golden Angel project in Prague. *Geografiska Annaler: Series B, Human geography*, 89, č. 2, 169–181.

TEMELOVÁ, J., DVOŘÁKOVÁ, N. (2012): Residential satisfaction of elderly in the city centre: The case of revitalizing neighbourhoods in Prague. *Cities*, 29, č. 5, s. 310–317.

TEMELOVÁ, J., DVOŘÁKOVÁ, N., SLEZÁKOVÁ, A. (2010): Reziční spokojenost seniorů v proměňujících se čtvrtích Prahy. *Sociální studia*, 7, č. 3, s. 95–113.

TEMELOVÁ, J., JÍCHOVÁ, J., POSPÍŠILOVÁ, L., DVOŘÁKOVÁ, N. (2017): Urban social problems and marginalized population in post-socialist transition societies: Perception of the city centre of Prague, the Czechia. *Urban Affairs Review*, 53, č. 2, s. 273–304.

TEMELOVÁ, J., NOVÁK, J. (2007): Z průmyslové čtvrti na moderní městské centrum: proměny ve fyzickém a funkčním prostředí centrálního Smíchova. *Geografie-Sborník České geografické společnosti*, 112, č. 3, s. 315–333.

TEMELOVÁ, J., NOVÁK, J. (2011): Daily street life in the inner city of Prague under transformation: the visual experience of socio-spatial differentiation and temporal rhythms. *Visual Studies*, 26, č. 3, 213–228.

TEMELOVÁ, J., NOVÁK, J., OUŘEDNÍČEK, M., PULDOVÁ, P. (2011a): Housing Estates after Socialism: Various Trajectories and Inner Differentiation. *Urban Studies*, 48, č. 9, s. 1811–1834.

TEMELOVÁ, J., NOVÁK, J., POSPÍŠILOVÁ, L., DVOŘÁKOVÁ, N. (2011b): Každodenní život, denní mobilita a adaptační strategie obyvatel v periferních lokalitách. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 47, č. 4, s. 831–858.

TEMELOVÁ, J., OUŘEDNÍČEK, M., NETRDOVÁ, P., NOVÁK, J., NOVÝ, V., JÍCHOVÁ, J., PULDOVÁ, P., POSPÍŠILOVÁ, L., DVOŘÁKOVÁ, N. (2011c): Analýza nových lokalit bydlení v Pražském městském regionu. *Urbánní a regionální laboratoř*. Praha, 19 s.

TEMELOVÁ, J., SLEZÁKOVÁ, A. (2014): The changing environment and neighbourhood satisfaction in socialist high-rise panel housing estates: The time-comparative perceptions of elderly residents in Prague. *Cities*, 37, s. 82–91.

TUAN, Y. F. (2004): Home. In: Harrison, S., Pile, S. and Thrift, N. (eds.): *Patterned ground: the entanglements of nature and culture*. Reaktion Books, London, s. 164–165.

UNITED NATIONS POPULATION FUND a HELPAGE INTERNATIONAL (2012): Ageing in the Twenty-First Century: A Celebration and A Challenge. New York/London, 190 s. Dostupné na <http://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Ageing%20report.pdf>, staženo 6. 6. 2014.

UNITED NATIONS (2014): Population ageing and sustainable development. Population Facts No. 2014/4. Dostupné na http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/popfacts/PopFacts_2014-4Rev1.pdf, staženo 23. 3. 2016.

UNITED NATIONS (2015a): Profiles of Ageing 2015. Department of Economic and Social Affairs Population Division, Dostupné na <https://esa.un.org/unpd/popdev/Profilesofageing2015/index.html>, staženo 23. 3. 2016.

UNITED NATIONS (2015b): World Population Ageing Report. Department of Economic and Social Affairs Population Division, New York, 149 s. Dostupné na http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WPA2015_Report.pdf, staženo 23. 3. 2016.

VACKOVÁ, B., GALČANOVÁ, L. (2014): Prostory domova. In: Matoušek, R., Osman, R. (eds.): Prostor(y) geografie. Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, Praha, s. 167–188.

VACKOVÁ, B., GALČANOVÁ, L., KVAPILOVÁ BARTOŠOVÁ, M., KALA, L. (2014): Sami doma: bydlení, práce a vztahy lidí žijících v jednočlenných domácnostech. Pavel Mervart, Červený Kostelec, s. 259.

VAN DE KAA, D. J. (2002): The idea of a second demographic transition in industrialized countries. Paper presented at the Sixth Welfare Policy Seminar of the National Institute of Population and Social Security, Tokyo, Japan, 29 January 2002, 34 s. Dostupné na http://websv.ipss.go.jp/webj-ad/WebJournal.files/population/2003_4/Kaa.pdf, staženo 5. 4. 2014.

VAN KAMP, I., LEIDELMEIJER, K., MARSMAN, G., DE HOLLANDER, A. (2003): Urban environmental quality and human well-being: Towards a conceptual framework and demarcation of concepts; a literature study. Landscape and Urban Planning, 65, č. 1, s. 5–18.

VIDOVIČOVÁ, L., GALČANOVÁ, L., PETROVÁ KAFKOVÁ, M., SÝKOROVÁ, D. (2013): Stáří ve městě, město v životě seniorů. Sociologické nakladatelství, Masarykova univerzita, Brno, 372 s.

VIDOVIČOVÁ, L., GREGOROVÁ, E. (2010): Nová města a staří lidé. Sociální studia, 7, č. 3, s. 81–93.

VIDOVIČOVÁ, L., JAHODA, R., VYHLÍDAL, J., GODAROVÁ, J., KOFROŇ, P. (2015): Příjmová chudoba a materiální deprivace seniorů: subjektivní a objektivní pohledy. Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i., Praha, 109 s.

WAHL, H.–W., WEISMAN, G. D. (2003): Environmental gerontology at the beginning of the new millennium: Reflections on its historical, empirical, and theoretical development. *The Gerontologist*, 43, č. 5, s. 616–627.

WEŃCŁAWOWICZ, G. (1998): Social Polarisation in Postsocialist Cities: Budapest, Prague and Warsaw. In: Enyedi, G. (ed.): *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe*. Akadémiai Kiadó, Budapešť, s. 55–66.

WEIDEMANN, S., ANDERSON, J. R. (1985): A conceptual framework for residential satisfaction. In: Altman, I., Werner, C., M. (eds.): *Home environments*. Plenum Press, New York, s. 153–182.

WILES, J. (2005): Home as a new site of care provision and consumption. In: Andrews, G., J., Phillips, D., R. (eds.): *Ageing and Place. Perspective, policy, practice*. Routledge, Abingdon/New York, s. 79–97.

WILES, J. L., LEIBING, A., GUBERMAN, N., REEVE, J., ALLEN, R. E. (2011): The meaning of “ageing in place” to older people. *The Gerontologist*, 52, č. 3, s. 357–366.

WORLD HEALTH ORGANIZATION (2002): *Active Ageing: A Policy Framework*. 59 s. Dostupné http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/67215/1/WHO_NMH_NPH_02.8.pdf, staženo 6. 6. 2014.

WORLD HEALTH ORGANIZATION (2007): *Global age-friendly cities: a guide*. 76 s. Dostupné na http://www.who.int/ageing/publications/Global_age_friendly_cities_Guide_English.pdf, staženo 6. 6. 2014.

SEZNAM PUBLIKOVANÝCH TEXTŮ ZAŘAZENÝCH DO DIZERTAČNÍ PRÁCE

1. TEMELOVÁ, J., DVOŘÁKOVÁ, N., SLEZÁKOVÁ, A. (2010): Rezidenční spokojenost seniorů v proměňujících se čtvrtích Prahy. *Sociální studia*, 7, č. 3, s. 95–113.
2. TEMELOVÁ, J., DVOŘÁKOVÁ, N. (2012): Residential satisfaction of elderly in the city centre: The case of revitalizing neighbourhoods in Prague. *Cities*, 29, č. 5, s. 310–317.
3. DVOŘÁKOVÁ, N., TEMELOVÁ, J. (2012): Kvalita života seniorů v centru Prahy. In: Ouředníček, M., Temelová, J. (eds.): *Sociální proměny pražských čtvrtí*. Academia, Praha, s. 68–91.
4. TEMELOVÁ, J., NOVÁK, J., POSPÍŠILOVÁ, L., DVOŘÁKOVÁ, N. (2011): Každodenní život, denní mobilita a adaptační strategie obyvatel v periferních lokalitách. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 47, č. 4, s. 831–858.
5. TEMELOVÁ, J., JÍCHOVÁ, J., POSPÍŠILOVÁ, L., DVOŘÁKOVÁ, N. (2017): Urban social problems and marginalized population in post-socialist transition societies: Perception of the city centre of Prague, the Czechia. *Urban Affairs Review*, 53, č. 2, s. 273–304.
6. ŠPAČKOVÁ, P., DVOŘÁKOVÁ, N., TOBRMANOVÁ, M. (2016): Residential satisfaction and intention to move: the case of Prague's new suburbanites. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 98, č. 4, s. 331–348.
7. DVOŘÁKOVÁ, N. (2017 v tisku): Prostorová diferenciacie věkové struktury obyvatelstva Prahy. In: Ouředníček, M., Jíchová, J. (eds.): *Sociální prostředí Prahy: Město na prahu 21. století*. Academia, Praha.